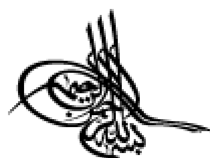
Cami ve Namazla Diriliş

DİB YAYINLARI

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 1185
Halk Kitapları : 268

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Editör
Yunus ÖZDAMAR

Tashih
Sedat MEMİŞ

Grafik & Tasarım
Emre YILDIZ
Mücella TEKİN

Baskı
Mattek Basım Yayın Tanıtım Tic. San. Ltd. Şti.
Tel.: 0.312 433 23 10

1. Baskı
Ankara 2015

ISBN 978-975-19-6452-6
2015-06-Y-0003-1185
Sertifika No: 12931

Eser İnceleme Komisyon Kararı: 08.09.2015/89

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Tel: (0 312) 295 72 93 - 94
Faks: (0 312) 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

CAMİ VE NAMAZLA DİRİLİŞ

Camileri İnşa Edip Namazı Kaybetmek

Prof. Dr. Mehmet GÖRMEZ
Diyanet İşleri Başkanı

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla.

Kâbe'nin yeryüzündeki şubeleri, Allah'ın evleri olan camilerimiz, Müslümanlığımızın ve istiklalimizin simgesi olarak yükselen huzur, bilgi, birlik ve ibadet mekânlarımızdır. Başkanlığımız çeyrek asırdır Ekim ayının ilk haftasını camilerimizi hayatın merkezine, şehirlerin kalbine taşımak amacıyla "Camiler Haftası" olarak kutlamaktadır. Bu hafta münasebetiyle düzenlenen etkinliklerle toplumsal bir farkındalık ve ortak bir bilinç oluşturulması hedeflenmektedir. Camiler Haftasının son yıllarda belirli bir tema etrafında kutlanması, bir yandan camilerimizin fiziki şartlarının yeniden gözden geçirilmesi yönünde önemli çalışmalar başlatılmasına, diğer yandan da engelli, çocuk, genç, kadın gibi farklı toplum kesimlerinin camiyle daha fazla buluşabilmesi için kampanyalar düzenlenmesine vesile olmuştur. Bu bağlamda, 2011 yılında "Cami-Çocuk Buluşması" gündeme taşınmış, çocuklarımızın din gönüllüleriyle tanışması ve camiyle kaynaşması yolunda adımlar atılmıştır. 2012 yılında "Engelsiz Cami, Engelsiz İbadet" kampanyası düzenlenmiş, ülkemizde sayıları 8 milyonu bulan engelli vatandaşlarımızın camilere engelsiz ulaşımı yönünde çalışmalar başlatılmıştır. 2013 yılında "Cami ve Kadın" teması ile başta abdest alma ve ibadet yerleri olmak üzere camilerdeki kadın mekânlarının iyileştirilmesi için düzenlemelerde bulunulmuş, kadınlarımızın camilerden daha fazla istifade edebilmesi adına pek çok etkinlik gerçekleştirilmiştir. 2014 yılında "Cami ve Gençlik" teması çerçevesinde geleceğimizin teminatı olan gençlerimizin camilerle irtibatını kuvvetlendirmek için yola çıkılmış, "Geç Kalma, Genç Gel" denilmiştir. Bu yıl ise dinimizin direği olan namaz ibadetine olan ihtiyacımızı daha yüksek bir sesle dile getirmek ve camilerdeki cemaatsizlik sorununa hem bireysel hem de toplumsal açıdan dikkat çekmek amacıyla Camiler Haftasının teması "Cami ve Namazla Diriliş" şeklinde belirlenmiştir.

Bilindiği gibi, Kur'an-ı Kerim'e göre, insanın yaratılış gayelerinden biri yeryüzünü imar etmektir. Yüce Rabbimiz *"Allah, sizi yerden, topraktan yarattı ve sizden yeryüzünü imar etmenizi istedi."*[1] buyurur. İnsanın yeryüzünü imar etmesi, umrana varması, medeniyet kurması öncelikle kendi gönül dünyasını imar etmesiyle başlar. İmanı, mümini, kalpleri ve gönülleri imar etme merkezleri ise mescit ve camilerdir. Aslında mümin için bütün yeryüzü mescittir. Nitekim Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) bir hadislerinde *"Yeryüzü bana mescit kılındı."*[2] buyurmuştur. Hâl böyle olmasına rağmen mümin bilincini inşa etmek; birliği, beraberliği, kardeşliği pekiştirmek; tevhit ile vahdet arasındaki ilişkiyi kurmak;

imanın ve İslam'ın toplumsal boyutlarını geliştirmek için mescidin varlığına ihtiyaç duyulmuştur. İslam'ın ilk yıllarında Mekke'de Dâru'l-Erkam mescit olarak kullanılmış, hicret esnasında Kuba mescidi inşa edilmiş, hicretin ardından da Medine'de ilk faaliyetlerden biri olarak Mescid-i Nebevî yapılmıştır. Günde beş kere, haftada bir kere, yılda iki kere olmak üzere camilerde cemaatle namaz emredilmiş, bu sayede mescit ve camiler, Müslümanların kalplerinin sükûna erdiği, gönüllerinin imar edildiği, zihinlerinin beslendiği müstesna mekânlar haline gelmiştir.

İslam'a göre, ibadetin yapıldığı her yer kutsal ve temiz, müminin her davranışı ise Rabbini hatırlayarak ve O'nun rızasına uygun gerçekleştiği sürece ibadettir. Camiler sadece namaz kılma mekânı değildir, böyle de tasarlanmamıştır. Ancak namaz olmadan da camiler diğer tüm işlevlerini kaybedecek ve temel fonksiyonlarını icra edemeyecektir. Bu sebeple cami ve mescitlerin karşı karşıya kalabileceği en büyük tehlike, namazsızlık ve cemaatsizlik tehlikesidir. Kur'an'ın ifadesiyle, namazı zayi etmek, namazı kaybetmek tehlikesidir. Namazı zayi edenler ise, fani heveslere dalanlardır, nefsani arzulara uyanlardır.[3]

Bugün ülkemizin her köşesinde ve yeryüzünün her kıtasında camiler yükseliyor. Bunun için Allah'a ne kadar hamdetsek, ne kadar şükretsek azdır. Ancak inşa ettiğimiz camilerin potansiyeli değerlendirildiğinde görüyoruz ki, camilerimiz dolmuyor; çok az sayıda insan namazlarını düzenli bir şekilde camide cemaatle eda ediyor. Bu durum pek çok sebebin yanı sıra modern şehir hayatının getirdiği bir sorun olarak görülebilir. Kaynağı ne olursa olsun, ortaya çıkan durum göstermektedir ki, sadece cami inşa etmek yetmiyor. Kubbenin altını saflarla doldurmak, mihrabın önünde yürekleri buluşturmak, caminin asıl gayesine ulaşmak ve gönüllerin imarı için seferber olmak gerekiyor. Sayıları her geçen gün artan camilere, hassaten fecrin doğuşuyla birlikte akın akın koşacak nesiller yetiştirmek, namazla dirilen ve arınan insanların artması için çalışmak bizlere düşüyor. Çocuklara camiyi sevdirmek, genç kuşakların cami ile irtibatını kolaylaştıran bir gönül diline sahip olmak, cemaatimizle sağlıklı iletişim kurmanın yollarını aramak, bize ait bir sorumluluk olarak karşımızda duruyor.

Camide cemaatle namaz, dünyevî ve uhrevî kazanımlarıyla Peygamberimizden (s.a.s.) ümmetine miras kalan en kuvvetli sünnetlerdendir. Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) hayatının son demlerine kadar namazlarını cemaatle kılmaya büyük önem vermiş, bütün imkânlarını seferber ederek mescide devam etmelerini ashabına tavsiye etmiş, cemaatin namaza kattığı anlam ve sevabı bizlere müjdelemiştir. Cemaatle namaz, evden, işten, dünyevilikten uzaklaşıp, Hakk'ın evine, O'nun katına sığınılan bir hicrettir. Bu hicretin mükâfatı ise Resûl-i Ekrem (s.a.s.) tarafından şöyle dile getirilir: *"Bir kimse camiye gitme niyetiyle evinden çıktığında, attığı her adımdan dolayı kendisine bir sevap yazılır ve bir günah silinir."*[4]

Kuru kalabalığı nitelikli bir topluluk yapacak, tevhit iklimini derinden yaşatacak, insanların eşit olduğunu ve iman kardeşliğinin her şeyden üstün olduğunu gösterecek ilk yer camidir, cemaatle namazdır. Namazın cemaatle eda edilmesi, yaşları, sosyal statüleri, meslekleri, mezhep ve meşrepleri, hatta ırk ve kültürleri farklı ama imanları bir olan insanları kaynaştırmanın, aralarında sevgi

ve dayanışma bağı kurmanın en muhteşem imkânıdır. Gündelik hayatın meşgaleleri nedeniyle giderek yalnızlaşan modern insanın iman ekseninde sosyalleşmesi için en güzel vesiledir. Cemaatle namaz, Müslümanların birbirlerinin sıkıntılarından, sevinçlerinden ve gündemden haberdar olmaları açısından da oldukça önemlidir. Cami, cemaat, namaz, cemaatle namaz gibi değerlere sahip olan bir toplumda, bunlar yaşatıldığı müddetçe herhangi bir iletişimsizliğin ve huzursuzluğun olması düşünülemez. Bilhassa vakit namazlarında mahzun kalan camilerimizin yeniden şenlenmesi, birliğimizin ve dirliğimizin de o ölçüde güçlenmesi anlamına gelecektir.

Bugün karşı karşıya kaldığımız ikinci büyük tehlike ise, namazları sadece şekle indirgememizdir. İnsanı her türlü münker ve fahşadan alıkoyacak bir namazı eda etmekten uzaklaşmamızdır. İlmihal bilgisinin ötesine geçerek, namazın derin manasını idrak edemeyişimizdir. Samimiyetten mahrum, süresi kısalmış, son ana kadar ertelenmiş, etkisini yitirmiş, solgun namazlarla kendimizi avutmamızdır. Soralım kendimize: Kıldığımız namazlar neden bizi kötülükten ve çirkinlikten alıkoymuyor? Neden bizi merhametli kılmıyor? Neden bizim iyi bir mümin, hayırlı bir Müslüman olmamızı sağlamıyor? Neden bizi örnek bir insan yapmıyor? Neden bizi güzel ahlaka erdirmiyor?

Oysa müminin dirilişi ancak namazla olur. Mümin, günde en az beş defa Rabbinin huzuruna çıkar; O'ndan namaz vasıtasıyla yardım ister.[5] Cennetin anahtarı[6] ve dinin direği olan namaz sayesinde arınır, tazelenir ve güçlenir. Bilir ki, en hayırlı ameli vaktinde kıldığı namazdır[7]; ahirette ilk suali ise namazdan olacaktır.[8] Bu yüzden o hep şöyle dua eder: *"Rabbim! Beni ve neslimi namaz kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul buyur."*[9]

Namazsız İslam salt ideolojiden ibaret kalır. Namaz ibadettir, teslimiyettir, tefekkürdür, zikirdir, duadır, ilticadır, huşu ve hudûdur. Abdest ile her türlü maddi ve manevi kirden arınan bir insan için namaz hayat dersidir. Namazdaki niyet, zihnimizi ve kalbimizi ibadete hazır kılma, varlığımızı Rahman'a sunma dersidir. Namazdaki iftitah tekbiri, dünyevileşmeye sırt çevirme dersidir. Namazdaki kıyam, her gün müminler için bir istikamet dersidir. Namazdaki kıraat ve Kur'an, Cenab-ı Hak ile konuşmaktır, ahitleşmektir. Namazdaki rükû, Allah'tan başkasına eğilmemek için bir derstir. Namazdaki secde bize topraktan geldiğimizi öğreten bir tevazu dersi ve Rabbimize en yakın olma çabasıdır. Namazdaki tahiyyat, Rabbimizle ve bütün müminlerle bir selam ve barış oturumudur. Namazdaki selam, melekleri şahit kılarak huzur-u İlahiden edeple ayrılıştır.

Yüce Kur'an, müminlerin vasıflarını anlatırken pek çok ayette onların namazlarını dosdoğru kıldıklarından söz eder.[10] Namazlarına devam ettiklerini[11], namazlarını muhafaza ettiklerini[12] ve namazlarında huşu içinde olduklarını[13] anlatır. Namazın insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyan yönüne dikkat çeker.[14] Kur'an-ı Kerim'e göre namazda tembellik dahi nifakın alâmetidir.[15] Yine mâûnu, yani en küçük bir yardımı engelleyen, riya ve gafletten alıkoymayan namazın namaz olmadığı Kerim Kitabımızda açıkça ifade edilmiştir.[16]

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) ise namazı, dini ayakta tutan en güçlü dayanak, İslam'ı

idame ettirmeye vesile olan en sağlam sığınak olarak görür. Onun bakışında namaz, hayatın merkezindedir. Bir hadislerinde *“Her işin başı İslam, direği ise namazdır.”* buyurması[17], namazın bir Müslüman için anlamını özetlemeye yeter. Oysa bugün biz namazı, bünyesinde topladığı iman, ibadet ve ahlak bütünlüğüyle dinin direği olarak göremiyoruz. Namazı hayatın kalbine koyamıyoruz. Ona özen göstermede, onu özlemede, onunla özlemimizi gidermede çoğu zaman yetersiz kalıyoruz.

Hz. Peygamber (s.a.s.) namazı “gözünün nuru” olarak nitelendirmiştir.[18] Onun En Yüce Dost’a giderken ümmetine son vasiyeti namaz olmuştur. Bugün de Müslümanlar, namazlarını Allah’ın emrettiği, Rasûlünün (s.a.s.) öğrettiği şekilde, camilerde cemaatle eda ettiklerinde; ruhlarını namazla güçlendirip, namazın ruhuyla dirildiklerinde; namazı sevip, evlatlarına sevdirdiklerinde Allah’ın izniyle karşılaştıkları her türlü sorunun üstesinden geleceklerdir.

Bu vesileyle, ülkemizin en ücra köşesindeki mihrap görevlisinden yeryüzünün en uzak noktasında görev yapan din gönüllüsü kardeşlerime kadar mescit ve camilerde din hizmetlerinin en güzel şekilde deruhte edilmesi için gayret gösteren, topluma rehberlik ve önderlik eden, yaşantısıyla örnek olan, mihrabın, minberin ve kürsünün hakkını veren bütün kardeşlerimin Camiler Haftasını tebrik ediyor, ebediyete irtihal edenlere Cenab-ı Hak’tan rahmet niyaz ediyorum. O (c.c.), minarelerimizden yükselen yüce daveti ve namazın aydınlığını ülkemizin üzerinden eksik etmesin. Bu hafta münasebetiyle hazırlanan elinizdeki eserin yayınlanmasına kadar geçen süreçlerde emeği geçen herkese teşekkür ediyor, eserin “cami ve namaz” konusunda bir bilinç oluşturmasını Rabbimden niyaz ediyorum. Amin

Hûd, 11/61

Nesâî, Mesâcid, 42

Meryem 19/59

Nesâî, Mesâcid, 14

Bakara, 2/153

Tirmizî, Tahâret, 1

Buhârî, Tevhid, 48

Nesâî, Muhârebe, 2

İbrahim, 14/40

Tevbe, 9/71

Meâric, 70/23

Mü’minûn, 23/9

Mü’minûn, 23/2

Ankebût, 29/45

Nisâ, 4/142

Mâûn, 107/4-7

Tirmizî, İman, 8

Nesâî, Işratü’n-Nisâ, 1

Peygamber Mescidine özene özene yapılan, inşa edildikleri toprakları Müslümanlaştıran mescidler, ümmet bütünlüğünün ifadesi olmuşlar, kendi çaplarında Mescid-i Nebi'nin ilk fonksiyonlarını ifa etmişlerdir.

Cami ve Namazda Diriliş

Ahmet TAŞGETİREN
Yazar

Yeryüzü benim için mescit ve temiz kılınmıştır. Ümmetimden kim nerede namaz vaktine ulaşırsa hemen orada namazını kılabilir.[19] diye buyurduğu halde, Rasûlullah (s.a.s.)'ın Medine'ye gelir gelmez, ilk işi bir mescid inşa etmek oldu. Sırtında kerpiç taşıdı: "Taşıdığımız şu yük ey Rabbimiz! Hayber'in yükünden daha hayırlı daha temiz. Ya Rab, hayır ancak ahiret hayrı. Muhacirlerle Ensar'a acı." diye recezler okuyarak... Ammar b. Yasir'in "Biz Müslümanlarız, mescitler yaparız..." şeklindeki şiirlerine tebessümle mukabelede bulunarak. Sırtında taşıdığı kerpici almak isteyen sahabiye *"Git sen de bir başkasını al. Sen Allah'a benden daha muhtaç değilsin."* deyip, bütün arınmışlığına rağmen, Allah'ın rahmetine ihtiyacını belirterek... Bir mescit inşa etti.

Neden?

Rasûlullah (s.a.s.) böylece, toplumların inşası için gerekli olan bir sünneti icra ediyordu. Olaya, toplum-kültür sistemlerinin gelişme seyirleri açısından bakıldığında, Rasûlullah'ın çok hayatî bir içtimaî vetireyi uyguladığını görürüz. Gerçekten de müesseseleşme safhasına ve oradan da insanlarla müşahhaslaşma merhalesine ulaşamamış hiçbir inanç, kültür ve değerler sisteminin kalıcı, bütünleşmiş bir sosyal sistem haline geldiği görülmemiştir. Düşünce tarihine bakıldığında, sadece fikir babalarının kafalarında ya da dar çevrelerinde kalmış yüzlerce teoriye rastlanır. Felsefe tarihi, adeta bir fikirler mezarlığıdır. Medeniyet tarihçileri bunları, sadece büyük kültür sistemlerini zenginleştiren **"etnoğrafik malzeme"** olarak görüyorlar, insana ulaşma ve müesseseye kavuşma, büyük kültür sistemi olmaya aday bir inanç sisteminin zaruri merhaleleridir. Rasûlullah (s.a.s.) da ümmetine bu sünnetiyle öncülük etti ve İslam'ın büyük medeniyetinin yolunu açtı. Rasûlullah (s.a.s.)'ın sırtında taşıdığı kerpiçler, tıpkı, İslam inancını dokuyan vahiy gibi, tıpkı bütün sünnet-i seniyye gibi, bütün bir İslam medeniyet asırlarını dokuyan hayatî unsurlardandır.

Mescid-Ümmet-Medeniyet

Rasûlullah (s.a.s) bu mescide büyük önem verdi. İslam medeniyetinin çiçek açtığı her sahanın tohumu bu mesciddedir. Hem maddi değerler olarak, hem insan unsuru olarak, hem de devlet yönetimi, siyaset, ilim ve fikir hamlelerinde...

Ümmetin çekirdeği sahabidir. Ve sahabi, bu mescitte, dünyaya seslenme atmosferini bulmuştur. İslam'ın öğretmeninin de, ordusunun da sade insanının da

kaynağı bu mescittir. Allah Rasûlü (s.a.s.), İslam ümmetini, bu mescitte saf saf dokumuştur. *"Düzgün durun, karışık durmayın ki, kalpleriniz de karmakarışık olmasın!"*[20] Bunlar, Mescid'in ilk imamının (s.a.s) kendisine uyanlara sürekli ikazları... Müminlerin arasından su sızmayacak. Kenetlenmiş duvar gibi bir topluluk... İşte ümmetin çekirdeği bu.

Saadet çağında Medine'de bulunup da, Peygamber Mescidi'nde dokunan bu kutlu kumaşta bir renk olamamak mümkün mü? Caiz mi?

"Beni mescide götürecek bir kişi yok. Evimde namaz kılabilir miyim?" diyerek, Medine'nin yılanını, akrebini, çıyanını hatırlatan âmâ bir sahabiye ne demek gerekir? "Eh, siz de evinizde kılın." mı? Hayır, Rasûlullah öyle düşünmüyor. O sahabeye *"Ezan sesini işitiyor musun?"* diye soruyor. "Evet diye cevap alınca da *"Öyle ise davete icabet et."* buyuruyor. Allah Rasûlü'nün en zayıf müminde ümmet için bir değer gören bu hassasiyeti olmasaydı, İslam'ı asırlar ötesine taşıyan, omuzlarında koca bir medeniyet inşa edilen çekirdek ümmet oluşur muydu?

Allah Rasûlü'nün ihtarına, tehdidine bakınız: Ebü Hüreyre (r.a.) rivayet ediyor:

"Nefsim, Yed-i Kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, içimden şöyle geçiyor:

"Odun yığılmasını emredeyim. Odunlar yığılsın. Sonra namazı emredeyim. Namaz için ezan okunsun. Daha sonra bir adamın müminlere imam olmasını emredeyim. Ve gidip, namaza gelmeyenlerin evlerini yakayım."[21] Hadi, şu evlerde oturalım, bakalım.

Bu ikaz, çağındaki müminleri öylesine etkiledi ki, cemaate yetişip yetişmemek bir inanç ölçüsü haline geldi. Abdullah b. Mes'ud (r.a.) Peygamber neslinin bu hassasiyetini şöyle ifade ediyor: "Eğer siz, cemaate gitmeyen şu adam gibi olursanız, Peygamber'in izini, sünnetini terk etmiş olursunuz. Peygamber'in izini, sünnetini terk ederseniz elbette yolunuzu şaşırırsınız."[22] Abdullah b. Mes'ud'un çağı ile ilgili gözlemi ise şöyledir:

"Şüphesiz gördük ki cemaatten ancak, nifakları ortada olan münafıklar uzak kalırlar. Takati olmayanlardan bazı kimseler bile, iki adam tarafından koltuklanarak sallana sallana camiye getirilir ve saf arasına sokulurdu."[23]

İrtihalinden önce, hastalığının en şiddetli günleri hariç (ki sadece 17 vakittir) bütün namazlarda ashabının önünde yer alan Allah Rasûlü, imamlıkta ne güzel örnektir. Yine hastalık günlerinde, ayakta duracak takati bulur bulmaz, imametle görevlendirdiği Hz. Ebubekir'in arkasında cemaate çıkan Allah Rasûlü cemaate katılışta ne güzel örnektir. Asırlarca, cemaate koşan gözü görmez, ayağı tutmaz, beli bükülmüş ama imanı diri müminlerde bu örnekten bir yansıma vardır. Asırlarca ve bugün, İslam'ı, secde ile parlayan alınlarında bir yüz akı gibi taşıyan mescitlerin hasretliği genç, diri nesillerde bu örnekten şavklanmalar vardır. Ve işte bu ümmet o mescitteki kutlu cemaatin armağanıdır. Asırlar boyunca, İslam çağlarının insan unsuru, bu cemaatten neşv-ü nema bulmuştur.

Yine o mescit, İslam çağlarının medeniyet hamlelerinde, maddi unsurun ruh kökü olmuştur. Cumaların kılındığı, Peygamber halifelerinin imamet ettiği büyük camilerde Mescid-i Nebî'ye bizzat Rasûlullah tarafından taşınan kerpiçlerin, tuğlaların nişanı vardır. Kuytu, sırtını dağlara yaslamış köy mescitlerinde, Mescid-i Nebî'nin hasreti, selam ve bağlılık andı müşahede edilir. İslam medeniyetinin sosyal müesseseleri olarak kurulan, hizmet veren imarethaneler,

darüşşifalar, kervansaraylar, tıpkı mescitler gibi, Peygamber mescidinden izler taşırlar. Çünkü o mescid, insan unsuru olarak İslam ümmetini dokurken, müessese olarak da İslam medeniyetinin müesseselerinin çekirdeği olmuştur.

Sonra devlet yönetimi, siyaset ve ilim-fikir hamleleri... İslam'ın devlet yönetim ilkeleri, siyaset doktrini, hukuk sistemi, bu mescitte, bizzat Hazreti Peygamber tarafından belirlenmiştir. İlim ve fikir halkaları da bizzat onun (s.a.s.) etrafında oluşmaya başlamış, daha sonraki nesiller buradan, bu halkalardan ışık almıştır.

Peygamber Mescidi'nin sadece bir ibadet mahalli olarak görev ifa etmediğinde, çok daha külli bir sistemin çekirdeği olduğunda şüphe yoktur. İslam ülkesi genişledikçe, Peygamber Mescidi'ne özene özene yapılan, inşa edildikleri toprakları Müslümanlaştıran mescidler de, ümmet bütünlüğünün ifadesi olmuşlar, kendi çaplarında Mescid-i Nebi'nin ilk fonksiyonlarını ifa etmişlerdir. Devlet, siyaset belki farklı bir organizasyon halinde ortaya çıkmıştır ama meşruiyyet kaynağı yine mescidlerin manevi hüviyetine bağlılığıdır. Devletin başkanı ile camide cemaatin önüne geçen kişi aynı adı (imam) paylaşırlar. Hatta devlet başkanı veya adına görevlendireceği kişi, ibadet ve devlet yönetiminin aynı kıbleye yönelmekte olduğunu tekrar tekrar ifade için büyük camilerde imamlığı üstlenir, İslam çağları hep böyledir. İmam bir yönüyle ''mescitte" önder, diğer yönüyle ümmetin önderidir. Mescit, nasıl Hazreti Peygamber döneminde Allah'a secde edilen yer, ümmeti dokuyan mekân, hayatın merkezi ve toplum faaliyetlerinin nirengi noktası ise, daha sonra İslam'ın güçlü, berrak çağlarında da böyledir.

Fonksiyonlarda Aşınma

Mescidin fonksiyonlarının aşındığı çağlarla, İslam ümmetinin güçten düştüğü çağlar paralellik taşır.

Mescit, ibadet merkezi olarak toplayıcılığını yitirir. Ümmet, fırka fırka ibadet mekânları edinir. Ya da her fırka kendine has mescit inşa eder. Herkes, kendi ibadet mahalli dışındakinde bir "Mescid-i Dırar" özelliği aramaya kalkışır. Hani neredeyse yakılıp, yıkılmasına hükmetme feveranına ulaşır.

Mescit, devlet yönetimi, hukuk sistemi ve siyaset doktrini üzerindeki müessiriyetini, murakabe ve yönlendirme gücünü kaybeder. Mescitten yönetime bir etkileme yerine, yönetimden mescide bir etkileme söz konusudur. Fetva makamının, siyasî yönetimlerin zorbalığı ile karşılaştığı dönemler gelir. İstenen tarzda fetva vermesi için mescit ve ders halkalarındaki "İmam"ların, siyasî gücü elinde bulunduran "İmam"lar tarafından zindanlara atıldığı, döve döve öldürüldüğü görülür. Bu, mescidin fonksiyonlarında çok önemli bir aşınmadır. Öyle ki bu fonksiyon kaybı ile mescid, görünüşte dinî, gerçekte ise laik bir statü içine sokulur. Mescidin fonksiyonlarındaki bu aşınma, aslında, siyaset ve devlet yönetimi üzerindeki ümmet kontrolünün azalmasına, dolayısıyla ümmetin gücünün de farklı kanallara yönelmesine yol açar. Bu, mescidin, ümmet inşa edici karakterine vurulan bir darbedir. Böylece İslam'ın toplum yapısını, kültür ve medeniyet dünyasını üzerinde taşıyan temellerde çatlama olur. Mescit ki, İslam'ın ana müessesesidir, bütün müesseselere ışık veren kaynaktır, o,

fonksiyonlarından azami derecede soyutlanmıştır. Ümmet ki, İslam inancını hayata taşıyacak unsurdur, onun oluşumu, Peygamber Mescidi'nden çok farklı mekânlarda vuku bulmaktadır. Mescit yine vardır, hatta Mescid-i Nebî'den çok çok görkemlidir ama, hayattaki etkisi de o derece sınırlıdır. Ne ümmet kurucu, ne devlet güdücü, ne de ilmi-fikri hamlelere kaynaklık edici özelliktedir. Bir alemdir belki, toprağa, ülkeye sahip çıkan... Toprağı İslam adına bekleyen... İslamlı günler için bekleyen...

Mescid aslî fonksiyonlarını henüz bulamadı. Dini, hayata sokmak istemeyenler mescidi de kuşatılmış bir pozisyonda bulundurmakta yarar görüyorlar. Mescid ümmeti inşa edemiyor, ümmet, mescidin fonksiyonlarını ihyaya soyunamıyor. Bu, biri diğerinden ayrı düşünülemeyecek iki problem. Öyle ki, çözümleri birbiriyle kesinlikle ilgili. Ümmetle mescit hayata birlikte doğacaklar. Halen, saf düzenlerini kaybeden, aynı safta dizilemeyen, saflarında kopmalar, eğrilmeler, yamulmalar bulunan, bu yüzden de kalpleri başkalaşıp aralarına şeytan sokulan müminler, mescitler arasında bir mescit aramaya başlayacaklar... Sanki Hazreti Peygamber'le birlikte kerpiçlerini taşıdıkları, birlikte inşa ettikleri bir mescit... Onun arkasında saf bağlıyormuş gibi saf bağlayacaklar... Aralarından su sızmayacak... Omuzlarını birbirine daha bir daha bir yaklaştıracaklar... Mescit mescit olacak, ümmet de ümmet... O zaman soracaklar birbirine bakarak: Hani, bu ümmetin imamı?

Mescidin Yolunu Keşfetmek

Ama bu soruya gelmeden, mümin, mescidin yolunu keşfetmeli değil mi? Mescidi, mihrabı, minberi, ezanı, minaresi ile yeniden bir ortak sevgi odağı haline getirmeli değil mi? İşte oralarda, sülün gibi minareleriyle, mahzun her mescit, her köşesini ihya edecek neferler bekliyor.. Onlar kucaklamaya hazır, yeter ki, onlara koşanlar birbirleriyle kucaklaşmaya hazır olsunlar... Allah sevgisiyle mescit inşa edenler, Allah sevgisi etrafında bir ümmet olmaya da karar verirlerse, Peygamber Mescidi, her mescitte neden hayat bulmasın...

"Allah'ın mescitlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başka kimseden korkmayan (insan)lar imar ederler..."[24]

"Allah'ın mescitlerinde, Allah'ın adının anılmasına engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır? Bunların oralara korka korka girmeleri gerekir. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük azap vardır."[25]

İşte iki ayet: Allah'ın mescitlerini imar da bize ait, harap etmekte... İmar edersek, oradan yepyeni bir ümmet olarak, yepyeni bir hayata doğacağız. Harap edenlerle birlikte olursak, harabiyetine göz yumarsak, işte zulme ortaklık budur.

Acaba gönlümüzde mamur bir mescit özlemi var mı? Şu yanı başımızdaki mescidi, bir sabah namazında ziyaret edip, kandilini yakıyor muyuz? Oraya, bir mümine kavuşma sevinci yaşatıyor muyuz? Çocuklarımızın ışıltılı gözleri oranın Kur'an pınarında yıkanıyor mu?

Yoksa Allah Rasûlü'nün gelip evimizi ateşe vermesini mi bekliyoruz?

Mescitlerin Peygamber Mescidi'nin manevi görkemini taşıdığı, ümmetin Muhammed ümmeti olduğu günler için yürekleri pekiştirme zamanıdır.

Nesâi, Mesâcid, 42.

Müslim, Salat, 119.

Buhârî, Ezan, 29.

Müslim, Mesâcid, 257.

Müslim, Mesâcid, 257

Tevbe, 9/18.

Bakara, 2/114.

Ezan, namazla dirilişe; huzurda durmaya, cemaate iştirake, kurtuluşa, camiye gelmeye ve huzura ermeye çağrının adıdır. İnsan sesiyle, insanlara hitap eden tek kutsal çağrıdır. Her vakitte canlı bir varlıktan, bütün canlılar adına arşa arzedilen bir iman ikrarıdır.

Ezan: Namazla Dirilişe Çağrı

Yrd. Doç. Dr. Ömer ÖZPINAR
Necmettin Erbakan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Ezan, sözlük anlamı itibariyle *bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilân etmek* anlamına gelmektedir. Dinî bir kavram olarak ise, farz namazların vaktinin geldiğini duyurmak üzere nassla belirlenen özel sözlerden ibaret olan kutsal çağrının adıdır.[26] Esas itibariyle namaza, camiye ve cemaate çağrının adı olan ezan, gerek ibadet hayatında gerekse mûsikiden edebiyata, mimariden kültüre kadar İslam medeniyetinde önemli bir yere sahiptir. Müslüman varlığının simge çağrısı ve sesten bayrağıdır.

Ezan, yukarıdaki mana ve tarifinden de anlaşıldığı üzere namaz, cami ve cemaat ile yakından bir ilişki içindedir.

Namaz, bir Müslüman için yerine getirilmesi gereken en önemli ibadettir. Kur'an-ı Kerim'in bir çok ayetinde namaz kılmak, iman etmenin veya müminlerle ilgili vasıfların hemen peşinden vurgulanmaktadır.[27] Kaldı ki Allah Teâlâ, ilk insan ve ilk Peygamber Âdem (a.s.)'den itibaren bütün insanları namaz ibadeti ile sorumlu tutmuş ve bütün peygamberler de kavimlerine namaz kılmalarını emretmiştir.[28] Hz. Peygamber (s.a.s.) de namazı *"gözünün nuru"*[29] olarak niteleyerek, onu İslam binasını ayakta tutan beş ibadetin en başında zikretmiştir.[30] İslam dininde gerek inanan ferd ve gerekse toplum üzerindeki etkisiyle doğru orantılı olan bu önemi, namazı "dinin direği"[31] olarak kabul edilmesine sebep olmuştur.

Namaz, Peygamber Efendimizin: "Gerçekten kişi ile şirk ve küfür arasında namazı terketmek vardır."[32] ifadesiyle önemine dikkat çektiği bir ibadettir. Bu haliyle namaz, İslam dışılığa karşı bir direnme ve İslam adına bir dirilme faaliyetidir. Dolayısıyla namaza çağıran ezan da, namaz ve bununla ilişkili kavram ve mekanlarla bütünleşen çok değerli İslamî bir şiar durumundadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in pek çok hadisinde namazın cemaatle kılınması emir ve teşvik edilmiştir.[33] Kur'an-ı Kerim'deki bir çok ayette Allah Teâlâ, namazın cemaatle kılınması gerektiğine dair işarette bulunmuştur. Mesela "*Hem namazı dosdoğru kılın, zekatı verin, rükû edenlerle birlikte siz de rükû edin.*"[34] ayetinde, "*namazı kılın*" emrinden sonra tekrar "*rükû edenlerle birlikte rükû edin*" şeklindeki emir, namazların cemaatle kılınmasının işareti kabul edilmiştir.[35]

Asr-ı saadetten söz edersek, Müslümanlar Mekke devrinde namazlarını cemaat halinde eda edememenin ızdırabını yaşıyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s.), başta cuma olmak üzere namazı Müslümanara cemaat halinde kıldırmayı çok arzu etmesine rağmen, bunu gerçekleştirememiştir. Zira müşrikler, Müslümanların bir araya gelmelerini ve ibadet etmelerini engellemekteydi.[36]

Hz. Peygamber hicret esnasında Kubâ'ya ulaştığında o günden itibaren namazlarını artık Hz. Peygamber'in imamlığında kılmaya başladılar. Bu sebeple cemaat olabilecekleri bir mescide ihtiyaç olduğu anlaşılınca da, Hz. Peygamber'in önderliğinde İslam'ın ilk mescidi sayılan Kubâ Mescidi'ni inşa ettiler.[37]

Hz. Peygamber (s.a.s.) Kubâ'da yaklaşık on dört gün kadar kaldıktan sonra Medine'ye hareket etmiştir.[38] Buraya gelir gelmez ve daha devesinden inmeden yaptığı ilk iş, namazların topluca kılınacağı bir mescidin yerini tespit etmek olmuştur. Böylece Hz. Peygamber'in hicretle birlikte özgürleşen İslamî hayatta ilk yaptığı faaliyetin, namazların cemaatle kılınacağı bir mekanın inşa edilmesi olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki namaz, cemaat ve cami, bu kadar önemli hususlardır. Allah Rasûlü (s.a.s.) bizzat kendisinin de çalıştığı Mescid'in inşası, yedi ay gibi bir süre içinde tamamlanmıştı.[39]

Hz. Peygamber'in önce Kubâ sonra Medine'ye geldiğinde ilk önce bir mescid yeri tespit etmesi ve inşası ile işe başlaması, aslında bir işaretti. Bir yerleşim yerinde Müslümanlar için yapılması gereken öncelikli işin, fertlerin tek bir yürek haline geldiği cemaat şuurunu yaşayabilecekleri namazgahı inşa etmek olduğunu göstermekti. Binâenaleyh tarih boyunca uygulama da bu şekilde olmuş; yeni kurulan ya da fethedilen bir şehirde ilk önce merkeze cami inşa edilerek işe başlanmıştır.

Camilerin önemi, İslam'ın imandan sonra en önemli ibadeti namazla olan ilişkisinden ileri gelmektedir. Camiler, Müslümlanların cemaat olma şuurunu yaşadıkları kutsal mekanlardır.

Bütün bunlar namaz ibadetinin ve namazla ilgili mekan ve uygulamaların İslam inancı için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat Müslümanlar bu süreç içinde bir şeyin daha eksikliğini derinden hissediyorlardı. Mescid'de toplanmak ve namazı birlikte ikame etmek için bir davet aracına yoğun bir ihtiyaç duyulmaktaydı.

Namaza Davet İçin Yöntem Arayışı ve İlk Ezan

Medine'de Mescid inşa edilmiş, içinde sosyal ve kültürel faaliyetler için Suffe denilen bir mekan oluşturulmuştu. Müslümanlar burada namazlarını cemaatle ve Hz. Peygamber'in imametinde eda etmenin mutluluğunu yaşıyorlardı. Ancak Yahudiler, bu durumu istismar ediyor; bunu Arabistandaki üstünlüklerinin bir nişanesi olarak görüyor ve İslam'ın kendine özgü kıblesi olmadığı gerekçesiyle onları incitiyorlardı.[40] Bu sebeple Allah Rasûlü ve Müslümanlar, Mekke'deki Kabe'ye yönelmeyi çok arzu ediyorlardı. Bunun üzerine, hicretin on altıncı ayında Yüce Allah, Peygamberimizin dualarının kabul olduğunu ve kıblenin Kabe'ye çevrildiğini bildiren ayetini inzal buyurmuştur.[41]

Namaz, cami ve cemaat etrafında yaşanan bu gelişmelerle birlikte bir şeyin eksikliği de günden güne daha çok hissedilir olmuştu. İmandan sonra amellerin en hayırlısı olan beş vakit namaz, topluca Allah Teâlâ'nın huzurunda durulacağı, kulların yakarışının hep birden O'na ulaşacağı ve akabinde manevî eğitimin sürdürüleceği bir güzelliği bünyesinde barındırıyordu. Hz. Peygamber (s.a.s.), cemaatle namaz kılmanın sağlayacağı sevap ve yararları ümmetine güçlü bir

vurguyla anlatmıştı. Namazda asıl olan camide cemaatle birlikte ikame etmekti. [42]

Hz. Peygamber, her konuda ashabıyla istişareye büyük önem verirdi. Bunu hem Allah Teâlâ'nın bir emri[43] hem de nebevî bir eğitim metodu olarak uygulamaktaydı. Namaza çağrı hususunda da onlarla istişare ediyordu. Hele kıblenin tahvilinden sonra bu istişareler daha da yoğunlaşmıştı. İşte böyle bir istişare toplantısında namaz vaktinin girdiğini ilan ve cemaatle namaza davet için nasıl bir yöntem kullanabilecekleri hususunda onların görüşünü sordu. Sahabe, çevre kültürlerden edindikleri tecrübelerden de hareketle değişik önerilerde bulundu. Bazısı çan çalınabileceğini söylerken bir kısmı boru gibi ses çıkaran bir alet kullanılabileceğini söyledi. Bazıları da namaz vakitlerinde ateş yakılarak haberleşilebileceği görüşünü dile getirdi.[44] Ancak Hz. Peygamber, bunları başka din ve kültürlerin sembolü olduğu gerekçesiyle uygun görmedi.[45] Belli ki Allah Rasûlü (s.a.s.), İslam ümmetine alem olacak bir çağrı vasıtası düşünmekteydi. Nitekim yeni bir medeniyetin inşasısında, bu medeniyete has kutsal bir çağrının olması önemli bir unsurdu. Bu çağrı, olduğu her yerde İslam'ı temsil etmeli ve orada Müslüman varlığına işaret etmeliydi.

Bu istişare toplantısından da Hz. Peygamber ve sahabiyi tatmin eden bir netice elde edilememişti. Derken toplantının sonunda Hz. Ömer söz aldı ve insanlara namaz vaktinin girdiğini ve namaz için cemaatin oluşturulduğunu haber vermek üzere Medine sokaklarında bir kişinin dolaşmasını önerdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü de, Bilâl'i insanları namaza çağırmakla görevlendirdi. Böylece Bilal bir müddet sokaklarda namaz vaktini bildirmek üzere *"es-salâ es-salâ (namaza namaza!)"* veya *"es-salâtü câmiaten* (cemaatle namaza!)" diye seslenerek dolaştı. [46]

Bu şekilde namaza davetin çözüm olmadığı görüldüğünden istişareye devam edildi. Farklı bir görüş olarak namaz vakitlerinde Mescid'in damına bayrak dikilmesi teklif edildiyse de bu da pek uygulanabilir görülmedi.[47] Bu toplantıdan düşünceli bir şekilde ayrılan sahabîler arasında Abdullah b. Zeyd de vardı. Abdullah, Rasûlullâh (s.a.s.)'ın bu konudaki sıkıntısını yakından biliyordu. Akşam evine vardığında bir şey yemeden yattı. Bu meseleyi düşünürken uyuyakalmıştı. Derken uyur uyanık bir halde iken, rüyasında üzerinde yeşil elbise bulunan birinin yanına geldiğini gördü. Adamın elinde bir nâkus (çan) vardı. Ona: "Elindeki çanı bana satar mısın?" dedi. O da: "Ne yapacaksın?" diye sordu. Abdullah: "Namaza davet için çalacağım" dedi. O kişi: "Öyleyse ben sana bundan daha hayırlı bir şey tarif edeyim mi?" dedi. Abdullah: "O ne ola ki?" diye sorunca adam, Mescid'in üzerine dikilip yüksek sesle: "*Allahu Ekber…*" diye başlayarak ezanı bütünüyle okudu. Sonra biraz durdu; ezan cümlelerini bir daha okudu. Aynı kelimeleri tekrar etti. Ama sonuna doğru iki defa "*Kad kâmeti's-salâh*" diyerek ilâvede bulundu.[48]

Abdullah b. Zeyd rüyasından uyandığında her şeyi ayan beyan hatırlıyordu. Durumu Rasûlullâh (s.a.s.)'a haber vermek üzere erkenden Mescid'e gitti.[49] Durumu anlattı ve rüyasında kendisine öğretilen ezanın kelimelerini arz etti. Hz. Peygamber, bunun hayırlı ve hak bir rüya olduğunu belirterek Abdullah'a şöyle buyurdu: *"Bu hak bir rüyadır inşallah. Hemen Bilâl ile beraber kalk, gördüklerini ona*

öğret de ezanı o okusun. Çünkü onun sesi seninkinden daha gür ve güzeldir."[50]

Tarihin kendisini *sâhibü'l-ezân*[51] olarak yâd edeceği Abdullah b. Zeyd hemen ezanı Bilâl'e öğretti. Hz. Bilâl yeryüzünün ilk ezanını okumak için kalktı ve tatlı gür sesiyle haykırdı: *"Allahu Ekber… Allahu Ekber…"* Medine, o güne kadar yaşamadığı bir atmosferi yaşamaya başladı. Müslümanların simge çağrısı ezan, ilk defa dünya semasında yankılanıyordu. Orada hazır bulunanlar huşu ve heyecan içinde Bilal'in ezanını dinliyor, evlerinde bulunanlar ise, merak ve hayranlıkla bu sesin ne olduğunu anlamaya çalışıyordu. Sanki Medine, sabahın bu vaktinde zikre durmuş gibi her ufkunda ezan yankılanıyordu. Herkes olağanüstü bir ana şahitlik yaptığının farkındaydı. "*Hayye ale's-salâh*" davetiyle bunun namaz için bir çağrı olduğunu; hep beraber İlâhî huzura davet olunduklarını anladılar.

Bütün bir Medine ezanla uyanmış, namazla dirilmek üzere Mescid'e koşmuştu. Günlerce aradıkları kutsal çağrıya kavuşmuşlardı. Artık Müslümanların kendilerine has, inançları tevhidi en veciz şekilde ifade eden, namaz vaktini duyuran, cemaate çağıran ve kurtuluşun yolunu gösteren, ebediyete kadar dalgalanacak sesten bir bayrakları olmuştu. Ezan okunduğu ve sesten bir bayrak olarak dalgalandığı her yerde uyanışın, dirilişin, özgürlüğün ve kurtuluşun sembolü haline geldi. Müslüman varlığının simge çağrısı, tevhid inancının bayrağı ve İslam medeniyetinin önemli bir unsuru oldu.

Buna göre ezanın ortaya çıkmasında namaz, cami ve cemaat üçlüsünün en önemli etkenler olduğu anlaşılmaktadır. Ezan, bir yandan namaz vaktinin girdiğini haber verirken, öte yandan namazın cemaatle camide eda edilmesi gerektiğini hatırlatan bir davet durumundadır. Dolayısıyla ezan, namaz, cami ve cemaat arasında kuvvetli, anlamlı ve ayrılmaz bir bağ mevcuttur.

Ezan'ın Anlamı Bağlamında Namazla İlişkisi

Ezanlar, bir şehrin zikri gibidir. Bir şeyi hatırlamak, anmak manasına gelen zikir, dinî literatürde "Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş" demektir. Bu da "unutulanı hatırlamak, hatırda olanı ise muhafaza etmek" şeklinde olur.[52] İşte bu sebeple ezanlar, bir şehrin Allah'ı anmasının ve hatırlamasının en güzel şeklidir.

Ezan, bir şehre ve şehrin insanlarına Allah'ı hatırlatır. Allah'ın emirlerini muhafaza etmeyi tembih eder. İnsanları uyarır, uyandırır ve arındırır. Bütün şehre kimseyi ayırt etmeden sesten rahmet tülü örter. Özgürlük ve diriliş muştusu üfler kulaklara, âb-ı hayat sunar yüreklere, öz suyu döker yanık gönüllere. Ezan, başlı başına bir zikirdir; tekbirler, şahadetler, tehliller ile bütün dinleyenlere zikir demetleri sunar.

Ezan, gecenin gafletinden insanları uyandırır, sabahın aydınlığını müjdeler. Kuşların cıvıltılarını duyurur, tabiatın uyanışına eşlik eder. Gün içinde hayatın hengâmesinde kaybolmuş insanları, ruhlarının bir ucundan yakalayarak silkeler. Gaflet ve nisyan uykusundakileri diriltir. Namaza, camiye, huzura, huzurda durmaya ve kurtuluşa çağırır. Kur'an, ezan ile namaz ilişkisindeki bu durumu şöyle ifade etmektedir: "*Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan*

okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır."[53]

Binâenaleyh Kur'an-ı Kerim'de Yüce Rabbimiz ezanı "namaza çağrı" olarak tavsif etmektedir. Onun çağırdığı değerleri dikkate alamayanları ve özellikle onu "alay konusu" yapanları ise, "akıllarını kullanmayan kimseler" olarak nitelemektedir.[54] Çünkü ezan, insanı namaz özelinde kurtuluşa çağıran ve bunun yolunu en veciz şekilde gösteren bir reçetedir. Ezan, namaz için ortaya çıkmıştır ve onun için vardır. Nitekim ezan sözlerinin anlamı üzerinde düşünüldüğünde, onun namazla olan ilişkisi daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Ezana, "*Allahu Ekber*" şeklinde, 'Allah, en büyüktür' demek olan tekbirlerle başlanır. Büyük olanın, sadece ve sadece Allah olduğunu, O'ndan gayrısının büyüklük iddiasında bulunamayacağının bildirir.

"*Eşhedü en lâ ilâhe illallah*" ve "*Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah*" şeklindeki şahadetle bütün dünyaya bir hakikat ilan edilir. Önce Allah'ın varlığı ve birliği, daha sonra da Hz. Muhammed'in Peygamberliği müezzinin şahsında tebliğ edilir. Allah'ın tevhidi ve kendisinden başka kulluğa layık bir varlığın olmadığı duyurulur.

"*Hayye ale's-salâh*" derken müezzin, şahadet kelimelerinde dile getirilen imanın, amele ve eyleme dönüşmesini ister. Böylece iman ve amel bütünlüğünü vurgular. İslam'ın en önemli ibadeti namaza çağırarak, kulluğun amelî yönünü hatırlatır. Namazın kulluğun simgesi olduğunu bildirir. Sanki der ki, imandan sonraki en önemli ve öncelikli amel olarak, *"Haydin namaza gelin!"*

Ve bunun arkasından şunu ekler müezzin: *"Hayye ale'l-felâh"* yani "haydin kurtuluşa koşun." İman ve namazla sembolleşen salih amelle insanlığın kurtuluşa ereceğini müjdeler. "Koşun, geç kalmayın, tez davranın, kurtulun!" diye seslenir ezanı duyan herkese. Nitekim Yüce Rabbimiz *felâh* ile namaz arasındaki bağı şöyle ortaya koymaktadır: *"Kurtuluşa erer ancak arınan; Rabbinin adını anan, sonra namaz* kılan*!"*[55]

Ezan, başladığı gibi yine tekbirle ve tevhid kelimesi, tehlille neticelenir: "*Allahu Ekber, Allahu Ekber. Lâ ilâhe illallah.*" Böylece ezan, bu çağrının kime ve kim adına yapıldığını yineleyerek bildirmiş olur.

Ancak ezanda sabah namazı için okunduğunda bir ilave daha vardır ki, tam bir diriliş çağrısıdır: *es-Salâtü hayrun mine'n-nevm* (*Namaz uykudan daha hayırlıdır*)." İşte bu ifade, ezanla uyanışın ve namazla dirilişin sebep sonuç ilişkisi içindeki durumunu özetlemektedir. Burada ezan, mecazî anlamda değil hakiki anlamıyla namazla dirilişe çağırmaktadır insanı. Ona, tatlı uyku özelinde dünyevî zevklerden, gafletlerden ve nisyanlardan daha hayırlı şeylerin olduğunu hatırlatmaktadır.

Görüldüğü üzere ezan, namaza çağrı olduğunu ve namaz için var olduğunu, buradaki ifadeleriyle de ortaya koymaktadır. Ezan, namaz ile böylesine kuvvetli ilişkisini, namaza geçildiğinde de hissettirir. Zira ezanı duyarak cami ve cemaate koşan Müslümanlar, namaza başlamak için yine kâmet denilen ikinci bir ezanı terennüm ederler. Kâmetin akabinde ezanın başladığı ve bittiği tekbir ile namaza başlanır: *Allahu Ekber*."

Böylece ezanla başlayan bütünlük namazla devam ettirilir. Huzurdaki kıyam

ile, “En büyük” olanın huzurunda yapılan rüku ile, âlemlerin Rabbi karşısındaki secdeler ile ezanda ifade edilen sözler, âdeta bedenleşir, görünür hale gelir. Bu haliyle namaz, ezandaki tevhid ve şahadet kelimelerindeki ilkelerin kabulünün hem dilimizle, hem kalbimizle ve hem de hareketlerimizle vücut bulmuş halini yansıtır. Namaz, ezanda cihana ilan edilen iman ve ikrarın, beden diliyle tekrarlanması olmuş olur.

Sonuç

Ezan, zamanı Müslümanca idrak etmemize vesile olan kudsî çağrıdır. Ortaya çıkış sebebi, namaz vaktini ilan ve camide cemaate katılmaya teşviktir. Bu sebeple ezan ve namaz arasında bir bütünlük ve anlamlı bir bağ vardır.

Namaz, hem kulluğun hem de Müslümanlığın zirve ibadetidir. İmandan sonraki en önemli ve öncelikli ibadettir. Yüce Yaratıcı’nın huzurunda ruhun huzur bulduğu, kalbin arındığı ve kılanı kötülüklerden uzak tutan bir ameldir.[56] Namaz en güzel dua, en güzel zikirdir. Müslüman şahsiyetinin en önemli yapı taşıdır.

Yüce Allah’ın: “*Daveti, ancak dinleyenler kabul ederler.*”[57] buyurduğu üzere, namazı hakkıyla eda edebilmenin başlangıcını ezanı gönülden dinlemek ve anlamak oluşturur. Ezanı iyi bir şekilde dinlemek, müezzine icabet etmek ve sonunda dua etmek, kişiyi namaza hazırlamada önemli bir işlevi görür. Ezandaki şahadetler imanı; ismen zikredilen salât (namaz) ise, ameli temsil eder. Amele dönüşmeyen bir iman, tam olarak işlevini tamamlamış olmaz. Bunun için ezanda, amellerin en önemlisi, dinin direği ve ahirette ilk hesaba çekilecek ibadet olan namaza vurgu yapılması anlamlıdır.

Zaten ezanın ortaya çıkış sebebi, namazdır. Ezan, namazla dirilişe; huzurda durmaya, cemaate iştirake, kurtuluşa, camiye gelmeye ve huzura ermeye çağrının adıdır. İnsan sesiyle, insanlara hitap eden tek kutsal çağrıdır. Her vakitte canlı bir varlıktan, bütün canlılar adına arşa arzedilen bir iman ikrarıdır. Çağrısı ve mesajı, evrenseldir. Her gün ve günde beş defa dini ayakta tutan “direk” olan namazla dirilişe davet eder. Bu özellikleriyle ezan, en dinamik ve en diri davettir; hep yenidir, tazeciktir. Ezan sadece bir ses değildir; insanları dirilişe, hayata, felaha çağıran bir hidayet meşalesidir. İnsanlığa bahşedilmiş bir armağandır.

bk. Çetin, Abdurahman, “Ezan”, DİA, XII, 36.

Mesela bk. Bakara, 2/3; Mâide, 5/55.

bk. Bakara, 2/83; Mâide, 5/12; Yunus, 10/87; Hûd, 11/87.

İbn Hanbel, *Müsned*, III, 128.

Buhârî, İman, 2.

bk. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ,* II, 31 (No: 1621); Ali el-Müttakî, *Kenzü’l-Ummâl*, I,

278; (No: 1371.)

Müslim, İman, 134.

Mesela bk. Buhârî, Ezan, 31.

Bakara, 2/43.

bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 120-121.

Karaman, Hayrettin, “Cuma”, DİA, VIII, 86.

bk. Akgül, Hüseyin, “Kuba”, DİA, XXVI, 298-299.

bk. Buhârî, Menâkıbü’l-Ensâr, 46.

bk. İbn Kayyim, *Zâdu’l-Meâd, Rasûlullah’ın (s.a.s.) Yolunda*, III, 94.

Mevlânâ Şiblî, *Asr-ı Saadet*, I, 217-18.

bk. Bakara, 2/144.

bk. Müslim, Mesâcid ve Mevziu’s Salât, 245.

bk. Âl-i İmrân, 3/159.

Buhârî, Ezan, 1, 2.

Dihlevî, *Huccetullâhi’l-Bâliğa*, I, 681.

bk. Buhârî, Ezan, 1-2.

Ebû Dâvûd, Salât, 27.

Ebû Dâvûd, Salât, 28.

İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*, I, 248.

Tirmizî, Salât, 25.

Buhârî, İstiskâ, 4.

bk. Öngören, Reşat, “Zikir”, DİA, XLVII, 409.

Cuma, 62/9.

Mâide, 5/58.

A’lâ, 87/14-15.

Ankebût, 29/45.

En’âm, 6/36.

Hz. Peygamber ümmetine tüm ibadetlerin icrası ile ilgili bilgileri öğretmiştir. Özellikle namazla ilgili öğrettiği bilgilerin başında namaz için abdestli olmak, örtülmesi gereken yerlerini örtmek ve kıbleye dönerek hangi namazı kılacağına niyet etmek gelir.

Peygamber Efendimizin Namazı

Prof. Dr. Raşit KÜÇÜK
İSAM Başkanı

İslam'ın beş şartından biri ve en önemli günlük ibadetimiz olan namaz Farsça bir kelime olup Arapça'da en yaygın kullanılan karşılığı salâttır. Kur'an-ı Kerim namazdan yüzlerce kere bahseder; fakat Kur'an namazı sadece salât kelimesi ile ifade etmez, onun dışında zikr, dua, tesbih gibi bazı kelimelerle adlandırır. Hz. Peygamber'in yüzlerce sahih hadisi doğrudan namazı konu edinir. Hadis külliyatımızın öncelikli ve önemli bölümlerinden birini namaz bahisleri teşkil eder. Ayrıca, taharet, abdest, teyemmüm, mescid, ezan gibi birçok konu da doğrudan namazla ilgilidir. Biz bunların birçoğuna hiç temas etmeksizin Peygamberimizin namaza yaklaşımını, namazın önemini, manevî arka planını, dünyevî faydalarını hadisler ışığında kısaca değerlendirerek sonra da onun namazını ele almaya çalışacağız.

Namaz, İslam'ın en önemli ve en büyük alameti, nişanesi, şiarıdır. Hadis-i şeriflerde ifade edilişiyle: **"Namaz dinin direğidir."**[58] Beş vakit namaz Resûl-i Kibriyâ Efendimize miraç esnasında farz kılındığı için **"müminin miracı"** olarak adlandırılır. Hz. Peygamber: **"Kişi ile şirk ve küfrün arasında namazı terk etmek vardır."**[59] buyurur. Bu rivayet, namaz ile iman arasındaki ilişkiyi de apaçık ortaya koyucu bir özellik taşır. Esasen bütün peygamberlerin getirdiği veya uyguladığı şeriatlarda namaz ibadeti vardır. Kur'an-ı Kerim'in birçok ayeti peygamberlerin adını da anarak onlara farz kılınmış olan namazdan bahseder. Ancak bunların vakitleri, adedi, miktarı ve şekli farklılık arz edebilir. Şu kadar var ki geçmiş din/şeriat mensupları dinlerinin birçok ahkâmını olduğu gibi zamanla onu da tahrif etmişler, bozmuşlar, aslî şeklini değiştirmek suretiyle tanınmaz hale getirmişler, neticede emredilen şekli tamamen terk etmişlerdir. Oysa namaz, Allah'ın emrettiği ibadetler içinde en önemli olanı, en iyi bilineni, en faydalı kılınanı olduğu için, Allah Teâlâ namazın faziletinin, vakitlerinin, farz, sünnet ve nafile namazların hangileri olduğunun, namazın rükünlerinin ve şartlarının, namazda huşû ve uyulacak edebin neler olduğunun beyanına büyük önem vermiştir. Resûl-i Ekrem Efendimiz de bunların her birini ayrıntılı bir şekilde açıklamış, uygulamalarıyla göstermiş ve kalıcı olarak ümmete öğretmiştir. Namazın manevî boyutu denilebilecek olan bu yönü büyük bir önem arz eder. Zira buna inanmayan namaz kılmaya meyilli olmaz; kıldığı namazın hazzını alamaz; gönlünü ve kalbini Yaratıcı'ya tam bir sadakatle bağlayamaz.

Namazın faziletine Peygamberimiz şöyle işaret buyurur: **"Sizden birinizin evi önünde bir ırmak olsa, o kişi günde beş defa o ırmakta yıkansa, kendisinde kir namına bir şey kalır mı? Orada bulunan sahabiler, hayır dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "İşte bu beş vakit namazın misalidir; Allah Teâlâ**

bu namazlar sayesinde hataları siler.” buyurdu.[60]

Namazın manevi faydaları yanında maddi faydalarını da hatırlamak gerekir. Beş vakit namazda asıl olan onu cemaatle kılmaktır. Namazı cemaatle kılmak erkekler için sünnet-i müekkededir. Bunun vacip hatta farz olduğunu söyleyen fakihler vardır. Böyle hükümlere varmalarının sebebi Peygamber Efendimizin bütün farz namazlarını cemaatle kılmış ve onlara imamlık yapmış olmasıdır. Cemaati bir araya getiren mekânlar mescidler ve camilerdir. Yeryüzünün her yöresindeki mescid ve camiler bulundukları mahalde Kabe’nin birer şubesidir. Bundan dolayı Müslümanlar namaz kılarken yüzlerini kıbleye yani Kabe’ye çevirirler. Ümmetinin küçük bir görünümü olan cemaatin toplanma mekânı camilerin, bir yörenin, bir mahallenin, bir sokağın, bir köyün sakinlerini ırk, renk, sınıf, coğrafya ve memleket farkı gözetmeksizin günde beş defa bir araya toplaması; büyük-küçük, yaşlı-genç, amir-memur her seviyedeki insanı eşitlik içinde bir araya getirmesi; her ferde aynı hareketleri yaptırmak suretiyle bir disiplin kazandırması; yüzünü aynı kıbleye çevirerek bir vahdet ve vahdaniyet toplumu oluşturması asla küçümsenecek veya önemsiz görülecek şeyler değildir. Bu yüzden cami ve cemaat İslam toplumunun tam merkezinde yer alır.

Resûl-i Kibriya Efendimiz ashab-ı kiramı özellikle farz namazları cemaatle ve camide kılmaya teşvik etmiş, bunun ne derece faziletli olduğunu onlara hatırlatmıştır: **“Cemaatle kılınan namaz, sizden birinizin yalnız başına kıldığı namazdan yirmi beş (veya yirmi yedi) kat daha faziletlidir.”**[61] Kadınların cami ve cemaatten men edilmesine müsaade etmemiş, kurallara uygun hareket etmeleri şartıyla onları da cemaate teşvik etmiş ve nerede duracaklarını, nasıl namaz kılacaklarını kendilerine talim etmiştir. Onun **“Kadınlarınız mescitlere gitmek için sizden izin istediklerinde onları mescitlerden men etmeyin.”**[62] **“Kadınları geceleyin mescitlere çıkmaktan men etmeyin.”**[63] gibi hadisleri bu gerçeği çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber kadınları, yaşlıları, hastaları, ihtiyaç sahiplerini düşünerek imam olanlara namazı uzun tutmamalarını, bütün namazları hafif kıldırmalarını emretmiştir.[64]

Namazın günlük ve vakitli bir ibadet oluşunun pek çok hikmeti vardır. Onlardan belki en önemlisi, gerçek manada namaz kılan Müslüman kişi namazın vaktini beklerken, ona hazırlık yaparken, namazı kıldıktan sonra onun etkisi devam ederken hep ibadet halinde sayılır ve bu sayede Allah ile irtibatı devam eder. Allah ile irtibatı kopmayan bir insanın hayatının nasıl muntazam bir hayat olacağı izahtan varestedir.

Namazda kıbleye yönelmek, Allah’ın evine, dünyadaki en büyük nişanesine yönelmektir ki, bu bizzat Cenâb-ı Hakk’a yönelmektir; çünkü Allah Teâlâ cihetten münezzehtir. Namazda kalbin huşu ile Allah’a yönelmesi gerekir, Resul-i Ekrem Efendimiz yüzü ve tüm bedeniyle kıbleye yönelmek ve diliyle “Allahü ekber” diyerek tekbir getirip, Allah’ın yüceliğini ve O’ndan daha büyük olanın tasavvur edilemeyeceğini belirtmek suretiyle bunu perçinlemiştir. Diğer taraftan Allah’ın huzurunda el pençe divan durup, rükû yaparak ve secdeye kapanmak suretiyle bedeniyle de Allah’ı tazim edip yüceltmiştir. Rükû ve secde âlemlerin Rabbi olan Allah’a boyun eğmenin ve onu her şeyden büyük ve üstün bilmenin ifadesidir. Bu

sebepten dolayı namazın vazgeçilmez rükünlerindendir.

Namaz aynı zamanda ibadet olarak bütün yaratıkların ibadet şekillerini bir araya toplar: Göklerdeki güneş, ay ve yıldızların, dik duran dağların, iki büklüm hayat süren hayvanların, kökleri yerin derinliklerinde olan ağaçların ibadet şekillerini muhtevidir.[65]

Namaz vakitlerinin ilanı olan ve yeryüzünün her coğrafyasında Müslümanları namaza çağıran ezan, İslam'ın nişanelerinden biridir ve böyle olduğu için faziletlidir. Ezan, Allah'ın zikrini, kelime-i tevhidi ve kelime-i şehâdeti, dindeki bütün ibadetlerin temelini teşkil eden namaza çağrıyı ihtiva eder. Bir ülkenin İslam yurdu olduğu veya orada Müslümanların var oluşu ezanla anlaşılır. Bunlardan dolayı ezan çok önemlidir.

Bütün bunlardan sonra Peygamber Efendimizin namazı konusuna geçebiliriz. Peygamberimiz bi'setinden yani peygamber olarak görevlendirilmesinden itibaren namaz kılmıştır. Şu kadar var ki, beş vakit namazın farz kılınmasından önce sabah ve akşam olmak üzere günde iki vakit namaz kıldığını, o zaman zarfında Müslüman olanların da aynı şekilde namaz kıldıklarını sahih nakiller ihtiva eden bazı siyer kitapları bize bildirir. Fakat günümüzdeki tertip üzere beş vakit namaz mi'rac gecesinde farz kılınmıştır. Biz genel anlamda farz-ı ayın olan bu beş vakit namaz üzerinde duracağız. Fakat Peygamberimizin kıldığı ve kılınmasını tavsiye buyurduğu namazlar beş vakit farzdan ibaret değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi farzlara tabi olarak kıldığı sünnetler, farzlara tabi olmaksızın kıldığı nafile namazlar, kendisinin hiç terk etmediği gece namazı, Ramazan ayında kıldığı teravih namazı, kuşluk namazı, istihare namazı, hacet namazı, hüsuf ve küsuf namazı, istiska namazı, bayram namazı, cenaze namazı, tahiyyetü'l-mescid namazı gibi kimisi farz-ı kifâye, kimisi vacip, kimisi nafile olan namazları da buna ilave etmek gerekir.

Kur'an'da namazın kılınış şekli ile ilgili ayrıntılı bilgiye rastlamayız. Bu husus tamamen Peygamber (s.a.s.)'in öğretisine bırakılmıştır. Namazın her rekatı kıyam, rükû ve iki secdeden teşekkül eder. Namazın rükünleri, vacipleri, sünnetleri, mekruhları, namazı bozan haller hep Peygamberimizin sünnetinden hareketle tespit edilmiştir. Hz. Peygamber, namazın İslam'ın beş esasından biri ve amellerin en faziletlisi olduğunu apaçık beyan buyurur.[66] Abdullah İbn Abbas'dan gelen bir rivayete göre, Peygamber Efendimiz, kendisine Cebrail aleyhisselam'ın iki defa Beytullah'ın yanında imam olup namaz kıldırdığını, öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldırarak vakitlerini öğretip bellettiğini, neticede kendisine yönelerek: **"Ey Muhammed! Bu vakitler, senin ve senden önce geçen peygamberlerin vaktidir."** dediğini ifade buyurmuştur.[67]

Hz. Peygamber, bir keresinde mescide girip namaz kılan bir adama: **"Dön ve namazını kıl, çünkü sen namaz kılmadın."** buyurmuş ve bu uyarıyı iki veya üç defa tekrarlamıştı. O adam:

---"Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, ben bundan daha iyisini beceremiyorum; o halde bana öğret", demiş. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz:

---**"Namaza kalktığında güzelce abdest al, sonra kıbleye karşı dönerek**

tekbir al. Sonra Kur'an'dan bildiğin, kolayına gelen bir yeri oku; sonra rükû et ve organların yatışıncaya kadar rükûda kal. Sonra başını rükûdan kaldırarak iyice doğrul; secdeye git ve organların yatışıncaya kadar secde halinde kal; sonra secdeden başını kaldır ve organların yatışıncaya kadar otur; sonra tekrar secdeye git ve organların yatışıncaya kadar secdede kal. Sonra bunları bütün namazlarında aynen böylece yap."[68] buyurmuşlardır. Tirmizî'nin rivayetinde şu ilave bulunmaktadır: **"Bunları yaptığın zaman namazın tamam olur. Şayet bunlarda noksanlık yaparsan namazını da noksan etmiş olursun."**

Resûl-i Ekrem beş vakit namazın vaktini soran kişiye, iki gün boyunca birinci gün ilk, ikinci gün son vakitlerinde namazları kıldırdıktan sonra, namaz vakitlerinin bu iki zaman arasında olduğunu hem bilfiil göstermiş hem talim edip öğretmiştir.

Peygamberimiz birtakım yerlerde namaz kılınmasını yasaklamıştır. Bunlar şuralardır: Çöplük, mezarlık, mezbaha, yol ortası, hamam, deve ağılı, Kâbe'nin damı.[69] Bazı rivayetlerde bunlara ilave mekânlara ve zamanlara da rastlanır. Bunların her birinin yasak oluşunun çeşitli hikmetleri vardır. Bunları enine boyuna açıklamak suretiyle konuyu dağıtmanın uygun olmadığı kanaatindeyiz; namazın hikmetleri ile ilgili eserlerde bu bilgileri bulabiliriz.[70]

Hz. Peygamber ümmetine tüm ibadetlerin icrası ile ilgili bilgileri öğretmiştir. Özellikle namazla ilgili öğrettiği bilgilerin başında namaz için abdestli olmak, örtülmesi gereken yerlerini örtmek ve kıbleye dönerek hangi namazı kılacağına niyet etmek gelir. Örtünme, Allah'a karşı edep ve hürmetin, namaza saygının bir alametidir. Namazın sahihliği için örtülmesi mutlaka gerekli olan yerler bir de örtülmesi mendup olan yerler vardır. Erkek ve kadın için vücudun örtülmesi gereken yerleri ve hükümleri farklılık arz eder.

Hz. Peygamber, bütün namazlarında Fâtiha suresini okumuştur. Nitekim **"Fâtihatü'l-Kitâb'ı, (yani Fâtiha suresini) okumayanın namazı yoktur."** buyurmuştur.[71] Bu sebeple tüm namazların her rekâtında Fâtiha suresi okunur. Buna ilaveten farz namazların ilk iki rekatında, nafile namazların her rekatında Fatiha'dan sonra bir miktar Kur'an okunur.

Diğer taraftan namazlarda kullandığımız bazı cümleler mi'râc esnasında Resûl-i Ekrem Efendimiz'in Allah Teâlâ ile olan tahiyyat ve selâmıdır. Her namazın, her oturuşunda okuduğumuz tahiyyatta şunu söylüyoruz: **"Dil ile, beden ve mal ile olan bütün ibadetler yalnız Allah Teâlâ hazretlerinedir. Ey mertebesi yüksek olan Peygamber! Selâm ve Allah'ın rahmet ve bereketleri senin üzerine olsun. Selâm bizim üzerimize ve Allah'ın bütün iyi kulları üzerine olsun. Şehâdet ederim ki, Allah'tan başka ibadete layık hiçbir ilâh yoktur; yine şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun resulü ve kuludur."**

Hz. Peygamber, namazdaki kâde/oturuşlarda mutlaka "tahiyyât" duasını okumuştur. Her namazın kâde-i ahîresinde/son oturuşunda ise tahiyyat ve ayrıca "Allahümme salli", Allahümme bârik", "Rabbenâ âtina" veya bunlara mümasil dualar okuduğu bilinmektedir. Namazı bitirdikten sonra da tavsiye buyurdukları tesbihat dışında çeşitli dualar yapmış ve bunları ashabına hem tavsiye etmiş hem öğretmiştir. Bu dualar sahih hadis kitaplarında yer alır. Onlar arasından seçilmiş

olan bazı dualara ilmihal kitaplarında ve sahih dua mecmualarında yer verilir.

Peygamber Efendimiz, farz namazlar dışında nafilelerden revâtib sünnetler olarak adlandırılan, kuvvet derecesine göre de müekked ve gayrimüekked diye iki kısma ayrılan ve farz namazlara tabi olan sünnetlerin müekked olanlarını neredeyse hiç terk etmemiştir. Bu sebeple vakit geniş iken bunların terk olunmamasının gerektiği İslam âlimlerinin ve fakihlerin öncelediği tercihtir. Sabah, öğle, akşamın sünnetleri ile yatsı namazının son sünneti ve Cuma namazının sünnetleri müekked sünnetlerdir. Bunlar dışındaki sünnetler gayrimüekked sünnetler olup, Peygamberimizin bazı kere kıldıklarıdır. Onun için birincilere mesnûn/sünnet edinilmiş, yani yapılması süreklilik kazanmış olanlar; ikinci kısma da mendup, yani işlenmesi makbul ve yapılması iyi karşılananlar adı verilmiştir.

Farz namazlara tabi olmayan nafile namazlara regâib adı da verilir. Kuşluk namazı, gece yarısından sonra sabaha yakın kılınan teheccüd namazı ve daha bazı nafile namazlar böyledir.

Peygamberimiz nafile namazların evlerde kılınmasını tavsiye buyurmuştur: **“Namazınızın en faziletlisi, farzlar hariç, evlerinizde kıldığınız namazdır.”**[72] **“Namazlarınızın bir kısmını evlerinizde kılın; evlerinizi kabirlere çevirmeyin.”**[73] gibi sahih hadisler bu konuda delil teşkil etmektedir. Burada kastedilen namazın nafileler olduğu ilk rivayetin açık lafzından da anlaşılmaktadır. Nafile namazların bir kısmını evlerde kılmak hem evlere bereket, rahmet ve meleklerin inmesine sebep olur; hem riyadan uzak kalmaya ve sevabını kaçıran şeylerden korunmaya vesile teşkil eder.

Hiçbir namazın kılınmasının caiz olmadığı vakitler, güneş doğarken, güneş tam zevalde iken, yani tam tepemizde iken, batı tarafına henüz geçmemişken ve güneş batarken olarak beyan buyurulmuştur. Ayrıca farz, vacip ve farzlara tabi sünnetlerin kılınabildiği fakat nafile namaz kılmanın mekruh sayıldığı vakitler vardır; bunların sayısı on iki kadardır. Onları ilmihal kitaplarında bulmak mümkündür.

Peygamber Efendimizin kıldığı ve kıldırdığı namazlardan Cuma namazı, bayram namazları, gece namazı, hüsuf ve küsuf yani güneş ve ay tutulması esnasında kıldığı namaz, teravih namazı, istiskâ/yağmur talebi, duası sebebiyle kıldığı namaz ve cenaze namazı gibi namazlar üzerinde ayrı ayrı durulmaya değer nitelikte olup bunların her biri hakkında bilgiler fıkıh kitaplarımızın ilgili bahislerinde ve ilmihal kitaplarımızda yer alır.

Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sağîr*, Beyrut 1401/1981, II, 120.

Müslim İbnu’l-Haccâc, *es-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Kahire 1374/1955, İman, 134.

Muhammed İbn İsmail el-Buhârî, *es-Sahîh*, Mısır, trs., Mevâkît, 6; Müslim, Mesâcid, 283-284.

Müslim, Mesâcid, 246-250.

Buhârî, Cum’a, 13; Müslim, Salât, 134-137.

Müslim, Salât, 138-139.

Konuyla ilgili hadisler için bk. Buhârî, Ezan, 62; Müslim, Salât, 182-195; Muhammed İbn İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir ve arkadaşları, Kahire 1356; Salat, 61.

Bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *İslam’a Giriş*, terc. Kemal Kuşçu, İstanbul 1960, s. 60.

Buhârî, İman, 1, 2; Müslim, İman, 19-22; Tirmizi, İman, 3.

Ebû Dâvûd, Salât, 2; Tirmizî, Salât, 1.

Müslim, Salât, 45-46.

Tirmizî, Salât, 141.

bk. Şah Veliyyuyyah ed-Dihlevî, *Huccetullahi’l-Bâliğa*, Beyrût 1990, I, 546-547.

Buhârî, Tevhid, 48.

Buhârî, Ezan, 81.

Buhârî, Salât, 52.

Herkesin uyuduğu anda sen uyan, diril, kalk ve inşaya başla dininin direğini! Nebî'nin dünyadaki her şeyden daha sevimli bulduğu iki rekâtlık zaman kadar çık zamanın dışına. O'nunla buluş, O'nunla ol!

Vaktin Çağrısı

Rukiye Aydoğdu DEMİR
Diyanet İşleri Uzmanı

Sabah…

Karanlıkları yırtarak ufkun en doğusuna düştü günün ilk ışıkları.

Fecirle uyandı yeni gün. Baharla diriliş gibi, hayata ilk merhaba gibi. Taze bir günün başlangıcıdır şimdi…

Nebî'nin gözünün nuru olan namazla aydınlansın şimdi yer ve gök… Senin de vücut ikliminde başlasın tan yeri ışımaya… Karanlığın çöktüğü nefsinin ufuklarını, Sevgili'nin gözünün nuru aydınlatsın…

Vakit, seher vakti…

Cihanın tüm zerreleriyle iştirak ettiği bu seher şölenine sen de katıl. Gül ile bülbülün zârına, kâinatın zikrine sen de ortak ol. Âleme rahmet saçılırken, kendini mahrum etme bu İlâhî sağanaktan…

Rabbin, gecenin içinden gündüzü çekip çıkarırken, şahit ol buna sen de tüm mahlûkat gibi, zira "meşhûd" olan andasın! Çıkar at içindeki karanlıkları, çöz şeytanın bağladığı gaflet düğümlerini, kurtul nefsin prangalarından ve bahanelerin tuzaklarından. İşte Rabbin, seni karanlıklardan aydınlığa çıkarıyor, O'na şükretmeyecek misin?

Seherin serinliğinde sabah meltemleriyle tanıştır yüzünü, rahmet damlalarıyla ıslat yüreğini. Tatlı uykundan âfâk ve enfüsü inleten şu İlahî çağrıyla uyan: es-Salâtu hayrun minen nevm…

Herkesin uyuduğu anda sen uyan, diril, kalk ve inşaya başla dininin direğini! Nebî'nin dünyadaki her şeyden daha sevimli bulduğu iki rekâtlık zaman kadar çık zamanın dışına. O'nunla buluş, O'nunla ol!

Haydi! O, seni çağırıyor!

Secdelerle güne merhaba de! Her yeni günün başında temizle içinde biriktirdiğin tortuları.

Her gün, güneş doğmadan önce, sen yeniden doğ!

Haydi, vakit sabah namazı vakti…

Öğle…

Güneş ağır ağır çıktığı merdivenlerden inmeye başladı artık. En tepe noktasındayken gökyüzünün, artık yavaşça batıya çevirdi yüzünü.

Tıpkı gençliğin ömrün kemâli olduğu gibi, günün de kemâli vardır. Ancak her kemâlin içinde bir zevâl saklıdır. İşte göğün zirvesinden meyil başladı, gölgeler uzuyor önümüzde…

Güneşin, ufkun doğusunda başlayan yolculuğunun yarısı geride kaldı, günün tam ortası. En hareketli, en gürültülü, en telaşlı anları yaşanıyor günün. Ancak

sanma ki bu hareket ebedî. Bak işte güneş bile çevirdi yüzünü, her doğan şey gibi o da batacak vakti gelince… Bu en aydınlık zamana aldanıp da zannetme ki, karanlık bastırmayacak. Gençliğin kandırmasın seni, bükülecek elbet belin. Zordur tabi yaz sıcağında kışı hatırlamak, ama unutma, her yazın ardından güz gelir hiç şaşırmadan. Marifet, yazın büyüsüne kapılmadan kışa hazırlanabilmede.

Kalk! Bütün sesleri susturup içindeki sese kulak ver! Kaybetme yönünü kalabalıklar arasında, kıbleye çevir yüzünü! Anlık telaşlardan kopar kendini, bak ebedî huzura çağırıyor Rabbin seni!

Çöl sıcağını biraz soğutup öyle dururdu huzura Nebî. Ve işte tam bu anda huzura durulduğunda, cehennem ateşinin haram kılınacağını müjdelemişti. Ateşten korunmak için şimdi, gençliğin en deli çağında, günün en sıcak anında, alnınla buluştur yeri!

Haydi, vakit öğle namazı vakti…

İkindi…

Zaman akıyor, zamanın sahibinin emaresi olan güneş, yerini aya bırakmaya hazırlanıyor. Bu yüzden solgun rengi. Günün ağırlığını yavaş yavaş yüklenen güneş, yorgun şimdi.

Sadece güneş mi yorgun? İhtiyarlığın yükünü omuzlayan insan da büktü boynunu. Ufuklardan ışıklarını bir bir toplayan güneşe bakan insan da biliyor, hazırlık var, vakit yolculuk vakti.

Mevsimlerden ise hazan. Yemyeşil yapraklar yerleri süpürüyor şimdi. Kurşunla kaplandı gök, rüzgârlar soğuk esiyor.

Saçlarına düşen aklarla kızıl ufukları seyreden insan, fâniliğin şuuruna varıyor. İşte tam bu an, anlıyor Rabbinin neden ‘asr’ın üzerine yemin ettiğini ve ‘asr’ı idrak edemediğinde insanın neden hüsrana sürüklendiğini. Oyun ve eğlenceden ibaret olan dünyanın zevalini aklına getiremediğinde, nasıl aldandığını. Oysa çok önceden söylenmişti söylenen: Elbet dürülecek mekân ve tükenecek zaman. Sönüverecek güneş ve ay. Bu yüzden henüz güneş batmadan, karanlık çökmeden, sermaye tükenmeden tam da bu anda dön Rabbine!

Vakit ikindi...

İkindi’nin şuuruna er. Orta namaza çağırırken seni ezan ve henüz hala varken vakit; durma, sığın O’na! Secdelerle teselli bul! Batmak üzere güneş, bitmek üzere ömür, bu yüzden çok değerli her saniye!

Haydi, güneş senden yüz çevirmeden, sen Rabbine çevir yüzünü şimdi.

Vakit, ikindi namazı vakti…

Akşam…

Ne güneş aya yetişebiliyor, ne de ay güneşi geçebiliyor. Her biri kendi yolunda, hiç şaşırmadan akıp gidiyor… Güneş, ufkun batı ucundan gönderdiği kızıl bûseleriyle vedalaşırken bizimle, sırasını bekleyen ay, solgun yüzüyle bir selam gönderdi gökyüzüne.

İşte güneş terk etti bizi. Yıldızların dökülmesi ve dağların yürümesi de yakın. Alâmetleri gördük bir bir, kıyamete hazır artık, ölümü bekliyor dünya. Sur’un sesinin üstüne bir ses yok; uzun, karanlık, koyu bir sessizlik zamanıdır şimdi…

Gündüzün içinden geceyi çıkaran, diriden de ölüyü çıkarır elbet. Tıpkı güneşin karanlıklardan sıyrılıverdiği gibi, canın da tenden ayrılma vaktidir şimdi. Gün nasıl akşam verirse son nefesini, tabiat kışın kuşanırsa beyaz kefenini, insanın da gün gelir tükeniverir ömür sermayesi.

İşte, vakit ayrılık vakti.

Ayrılırken garip bir yolcu gibi dünya evinden, ancak bir akşam vakti kadar yaşadığını zanneder insan! Sen de ömrün gibi hissettirmeden akan bu akşam kızıllığı geçmeden, solmadan yüzün, can teni terk etmeden dur huzura! Ölmeden önce öl ki, yaşadığını anla!

Son namazın gibi, hüzünlü bir veda anı gibi, kondur alnını seccadene! Sabah ve akşam, günün iki ucunda, göklerde ve yerde ne varsa her birinin gölgesiyle birlikte secde et Rabbine!

Bak! Yıldızlar da boyun eğiyor Sahibine!

Gün ölürken, sen hâlâ ölmemişken haydi, şükret yaşadığın için şimdi!

Vakit, akşam namazı vakti…

Yatsı…

Güneş söndü, gün ışığı hoş bir hatıra şimdi. Rabbinin üzerine yemin ettiği sükûna ermiş gecenin karanlıklarında yüzüyorsun!

Karanlık çöktüğünde Rabbine sığındığın o zifiri karanlık kuşattı çevreni. Işık söndü, ses sustu; renk, şekil her biri çok uzaklarda şimdi.

Kalabalıklar dağılmış, tükenmiş bütün telaşlar, herkes kendi köşesine çekilmiş; anne yavrusundan bîhaber, seven sevdiğinden… Unutmuş herkes yalancı sevdalarını, kendi derdiyle dertleniyor şimdi…

Sen de onlardan birisin, karanlıkların kuytusunda bir yalnızsın! Düşün şimdi gündüzü, geceyi, gece öldüren, gündüz dirilten Rabbini! Ya gündüzü çekip çıkarır da hep karanlıkta kalırsan? Senin fecrin ne zaman peki, daha ne kadar sürecek karanlıkların, gecen ne zaman bitecek?

Sabret şimdi bu zifiri karanlığa, tıpkı aydınlığa şükrettiğin gibi. Sadece gündüz değil, karanlıklarda, karamsarlıklarda, çaresizliğin belini büktüğü o dar zamanlarda da an Rabbini! Yüreğinde biriktirdiğin dualarını sun O'na, gecenin O'na en yakın olduğun vaktinde. Nebî gibi namazla rahatlat kendini, secdelerde teselli bul, teheccüd limanına sığın, gecenin en karanlık anında.

Gaflet uykusuna kapılma sakın! Kışın ardından kuru dallar tekrar tomurcuklanır, gecenin en karanlık anından sonra, gün ağarmaya başlar unutma! Kurumuş kemikleri, onları ilk defa kim yarattıysa, O diriltir elbet!

Haydi! Kalk şimdi! Al eline cennetin anahtarını, çal Rabbinin rahmet kapısını! Herkes uyurken, gün uyanmadan henüz, haydi!

Vakit, yatsı namazı vakti…

“Sen ki miraç eyleyüp ettin niyaz
Ümmetin miracını kıldım namaz
Her kaçan kim bu namazı kılalar
Cümle gök ehli sevabın alalar
Çünki her türlü ibadât bundadır
Hakka kurbiyetle vuslat bundadır.”

Hayye Ale’s-Salah!

Dr. Ülfet GÖRGÜLÜ
Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

Uzun yıllar Hollanda’da yaşamış bir zattan dinlemiştim: Hint asıllı bir Müslüman resmi bir işini halletmek üzere başkent Den Haag’a gelir. İşini bitirip arabasına binmek üzere otoparka giderken ikindi namazının yolda geçebileceğinden endişe ederek yakınlardaki bir parka yönelir. Çimenlerin üstünde namazını eda edip parktan ayrılacakken Hollandalı bir bey önünü keser. Selam verip, “Bankta oturmuş sizi izliyordum az önce, ne yaptığınızı öğrenebilir miyim?” diye sorar merakla. Namaz kıldığını söyler Müslüman olan ve bunun İslam dininin günlük ibadeti olduğunu ifade edip yoluna devam etmek ister. Ancak muhatabının onu bırakmaya niyeti yoktur. “Anladım” der, “Ama ibadete başlamadan önce ayakta bir şeyler mırıldanıp sağa sola döndünüz. O söylediğiniz neydi?” diye sorar yeniden. Kâmeti merak etmiştir. Müslüman zat bunun namaza başlamadan önce okunan bir çağrı olduğunu, bu çağrının aslında kullara Allah tarafından yapıldığını söyleyip ekler: “Bu çağrı huzura, kurtuluşa, saadete, selamete yapılan bir davettir. Haydi kulum namaza, haydi kulum kurtuluşa, huzura!” diyerek ezanın *“Hayye ale’s-salah”* ve *“Hayye ale’l-felah”* cümlelerini kısaca izah eder. O sözlerini henüz tamamlamıştır ki, soru soran kişi birden ellerini uzatıp sıkıca tutar bu yolcunun ellerinden ve “Ben yıllardır bunu, bu huzuru arıyorum. Söyler misin Müslüman olmak için ne yapmam gerekir?” der. Ayaküstü beraberce kelime-i şehadet getirirler.

Bir ikindi vakti ve dünyadaki binlerce parktan biri. Zaman ve mekân yeni bir doğuma, bir dirilişe şahit olmuştur böylece, namazla dirilişe. Demek ki hakkını vererek, samimiyetle eda edilen bir namaz sadece sahibine değil, başkalarına da can olmakta, diriliş nefhası üflemekte… Alnına, “amellerin en faziletlisi olma” mührü vurulan “vaktinde kılınan namaz”, kılana fazilet kazandırırken, görenleri kendine imrendirmekte.

Efendimiz (s.a.s.)’in beyanıyla namaz nur, delil ve kurtuluştur.[74] Namaz âşıkla maşukun buluşması, lisân-ı kâl ve hâl ile kulun Rabbiyle konuşmasıdır. Namazı olmayan bunlardan mahrum kalmıştır. Ya namazı olup da “Yazıklar olsun o namaz kılanlara!” İlahî ikazına muhatap olunursa bu ne büyük bedbahtlıktır. Namaz kılmayan neyi kaçırdığını, kılan ise nasıl bir şuhudi zevkle kılması gerektiğini iyi düşünmelidir.

Kâinat yeni bir güne açarken gözlerini, minarelerden bir seda yükselir İsrafil (a.s.)’in sûru misali: *“es-Salatu hayrun mine’n-nevm (Namaz uykudan hayırlıdır!)”* Sûru işitenlerin topraktan kıyam etmeleri gibi toprak bedende bir kıyam gerçekleşir. Uyku bedenin ihtiyacı iken namaz ruhun gıdası ve ihtiyacıdır. Rahmetinin tecellisi olarak geceyi bir örtü, uykuyu istirahat yapan Allah, gözü

bürüyen uykudan öte gönlü kuşatan gafletten uyanmaya çağırmaktadır. Uzandığı yataktan kalkanlar uyanmış olmazlar uykudan, namaz için kıyam edenlerdir gerçekte uyananlar.

Şimdi uyku, iş, alış-veriş zamanı değil miraç zamanıdır. Davet gelmiştir kuluna Sultan makamından: *“Hayye ale’s-salah!”* Bu ne iltifattır kula, ne büyük bir lütuftur. Âlemlerin Rabbi, Rahman ve Rahim olan kulunu huzuruna davet etmektedir. Davete icabet gerekir.

Mekke’de bir gece uyur uyanık vaziyetteyken davet gelmişti Efendimize. Cebrail (a.s.) teşrif etmişti. Göğsü yarılıp zemzem ile yıkanmış, kutlu Nebî miraca hazırlanmıştı.[75] Efendimiz (s.a.s.) bu semavi yolculuktan namaz hediyesiyle dönmüştü.

“Sen ki miraç eyleyüp ettin niyaz / Ümmetin miracını kıldım namaz / Her kaçan kim bu namazı kılalar / Cümle gök ehli sevabın alalar / Çünki her türlü ibadât bundadır / Hakka kurbiyetle vuslat bundadır.”

Namaz için kıyam eden mümin de abdestle temizlenmeli, bu büyük buluşmaya, vuslat-ı yâre hazırlanmalıdır. Abdest namazın şartıdır. Gerekiyorsa şayet boy abdesti almalıdır.[76] Sultanın huzuruna temizlenerek çıkmalıdır. Abdest masivadan uzaklaşma, namaz Allah’a yaklaşmadır.

Ezan İslam’ın şiârı olduğu gibi abdest de namazın şiârıdır. Şiâr, kulu şuur ve tefekküre yönlendiren, bilinç sıçramasına vesile olan simge ve semboldür. Ezanla yapılan çağrıyı anlamak ne kadar zaruriyse abdestle hedeflenen temizliği kavramak da o ölçüde önemlidir.

İmam Gazali’nin ifadesiyle namaz için taharet elbise, beden ve kalp olmak üzere dıştan içe birbirini kuşatan üç temizliği kapsar. “Abdest alan su ile onun dışı pak olur kalbi zikir olursa onun içi pak olur.” Su eşyayı ve bedeni temizler. Hasedi, kıskançlığı, riyayı, kini, nefreti ise su ile temizlemek mümkün değildir. Oysa insanın sadece hades ve necasetten değil günah kirlerinden de temizlenmeye ihtiyacı vardır. Şirk ise en büyük günahtır.

Kişi kendine nispet ettiği fiil, sıfat ve vücut anlayışıyla gizli şirk günahını irtikâp etmiş olur. Kulların enfüsinde de, afak denilen bu âlemde de tecelli eden her türlü fiilin yaratanı ve her sıfatın sahibi Allah’tır. Görme sıfatını gözümüzden, işitme sıfatını kulağımızdan, kelam sıfatını dilimizden alıverse gören göz görmez, işiten kulak duymaz ve konuşan dil söylemez olur. Hayat sıfatını çekip aldığında geride kalana “ceset/mevta” denir. Bu ceset çürüyüp yok olmaya mahkûmdur. Mümkünü’l-vücud olan varlık bugün var, yarın yoktur. Ölüm geldiği vakit bu hakikati anlamak ise çok geç kalmaktır.

O halde boy abdesti zahirde bedenin yıkanması yanında kulun bilincini nispet vücut anlayışından temizlemesini temsil eder. Sünnete uygun olarak, elleri yıkamakla başlayıp ayakları yıkamakla sona eren abdest ise görünürde bu organları temizlerken hakikatte şirk fiil ve sıfat günahlarından temizlenmenin sembolüdür.

Zahirî ve derunî yönüyle alınan böyle bir abdest ile şimdi bedenlerin Beytullah’a, gönüllerin Allah’a yönelme vaktidir. Âşık kul “her yüzden nazarım Sen” şuhuduyla her daim Allah’a yönelir. Zira *“Doğu da batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (rahmeti) işte oradadır.”*[77]

Sultanın huzuruna selamla ve edeple girilir. *"Allahu Ekber!"* Büyük zannedilen, değer verip büyütülen ne varsa hepsi ellerin tersiyle itilecek kadar küçük ve değersizdir. *"Allahu ekber!"* Allah en yücedir. Ehaddır, Sameddir. Kulların ibadeti de dâhil hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Lakin kul Rabbini anmaya, huzurunda olmaya muhtaçtır.

Huzurda olduğunu idrak edenin namazı ve her anı huzurludur. Bu idrak ile nefsin heva ve arzusuna, dünyanın her türlü cazip tutkusuna değil, Allah'a kul, köle olmak, sonsuz güç ve kudret sahibinin divanında el bağlamak gerekir.

El bağlamak Allah'a teslimiyetin, emir ve yasaklarına itaatin ifadesidir. Elimizden ve bütün ellerden işleyen fail-i hakikiyi tanımanın şuuruyla bağlarız ellerimizi.

Kerim Kitabımızda her ne zaman namazdan bahsedilse onu kılmaktan değil, ikame etmekten söz edilir. Kıyam yani ayakta duruş bu ikamenin şekli ifadesidir. Kıyamda ayaklarımız yere mıhlanmışçasına saygı ve haşyetle dururuz. Şanı yüce Sultanın huzurunda, azametinin karşısında başka türlüsü mümkün müdür? Rasulullah Efendimiz'in yaptığı gibi *"Subhaneke"* tesbihatıyla münacaat eder, bizi huzuruna kabul buyurduğu, kendisiyle sohbet etme izni ve imkânı verdiği için Rabbimize hamd u sena eyleriz.

Namazda okunan her zikir ve tesbihat Allah'a tazim ve muhabbetin ifadesidir. Rabbimiz de kulunun muhabbetini, dua ve yakarışını karşılıksız koymamakta, Fatiha suresini kuluyla arasında paylaştırdığını, kulunun dileklerini ona vereceğini müjdelemektedir.[78] Efendimiz de namazda kıraatin, kulun Rabbiyle özel olarak konuşması anlamına geldiğini bildirmektedir.[79]

Bu özel sohbetin ardından kul edeple rükûa eğilir. İkramı, ihsanı, ilhamı sonsuz olan Yüceler yücesi Rabbin huzurunda baş eğer, bel büker, cümle sıfatların sahibinin Allah olduğunu bir kez daha zevk eder. Mevsuf-i hakikiyi müşahede ile rükû eyler. Kulun asıl muradı esma, efal ve sıfatlarıyla tanıdığı Rabbinin cemalini görmektir. Hz. Musa (a.s.) gibi, *"Rabbim bana kendini göster, sana bakayım."*[80] diye hal lisanıyla yakarır. Rükûdan, *"Semiallahu limen hamideh: Allah hamd edenin hamdini işitmiştir."* müjdesiyle doğrulur.

Rabbi dağa tecelli edince Hz. Musa saikaya uğrayıp kendinden geçmişti. Gönül tûr-i sinasında İlahî tecelliye uğrayan kulun da varlık dağları yerle bir olur. Kul yere kapanır, secdeye varır. Secde kulluğun[81] ve Allah'a yakınlaşmanın[82] ifadesidir. Efendiler Efendisinin de, *"kulun Rabbine en yakın olduğu hal"* olarak tavsif ettiği[83] secdede "Lâ mevcûde illâ hû" şuhuduyla nispet varlığından geçer Hak varlığına ulaşır. Yüz, kişinin zatını temsil eder. Secdede yüzü yere koymak hakikatte tevhid-i zata ermektir. Secde kulluktur, kulluk kimliktir. Secde eden kul müminlik kimliğini nurdan bir iz olarak alnında taşır.[84]

Şimdi beden toprakta, ruh miraçtadır. Topraktan gelen toprağa, Allah'tan gelen Allah'a dönmüştür. *"İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn: Şüphesiz biz Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz."*[85] Böylece "ölmeden önce ölme"nin manası zuhur etmiştir. Secdeden kalkış ölümün ardından diriliştir. İlk secde fenaya erme yani Hakkın varlığında ifna olma şuuruyla ikinci secde ise beka anlayışıyla yani mutlak varlığın Hakk'a ait olduğu idrakiyle yapılır.

Namazın sonunda teşehhüt için otururuz. Okuduğumuz tahiyyat duası namazın

miraç olduğunun tescilidir adeta. Zira bu dua vesilesiyle, miraçta Allah Teâlâ ile Habib-i Edibi'nin selamlaşmalarına şahit tutuluruz. Böylece ayne'l-yakîn görmenin, hakka'l-yakîn yaşamanın neşesi içinde şehadet getiririz. Salavat ve dualarla bize rahmet olarak gönderilen, ibadet ve kullukta rehberimiz olan Rasulümüze hürmet ve muhabbetimizi arz eder, onunla ahdı misakımızı tazeleriz.

Sağ ve sola, evvel ve ahire, şehadet ve gayb âlemine selam vererek semadan yere, miraçtan kulluğa nüzul edilir. Selam vermekle vaktin namazı biter lakin müminin huzurda oluşu daimidir. *"Onlar namazlarında devamlıdırlar."*[86] ayetinden mülhem, irfan ehlinin "salât-ı daimî" şeklinde tabir ettikleri hâl üzeredir.

Şuurlu bir şekilde, hikmetini idrak ederek huşu ile eda edilen bir namazda lisan, beden, zihin ve kalbin hepsi namaza iştirak eder. *"Onlar ayakta iken, otururken ve yatarken Allah'ı zikrederler."*[87] ayetinin manası böyle bir namazla tecelli eder. Bu kullar felaha/kurtuluşa ermekle ve Firdevs cennetine varis olmakla müjdelenirler.[88]

Şüphesiz namaz kulun zimmetinde bir borç olmaktan çok daha fazlasıdır. Maşuka aşk ve muhabbeti ilan etmektir namaz. Şekil şartları namazın cesedi, huşu ve huzur-u kalp ise ruhudur. Şuhuttan uzak, kalple değil, sadece kalıpla kılınan namaz ile farz yerine getirilmiş olsa da vuslat başka bir vakte kalmıştır. Zira huzursuz namazın encamı yoktur.

Şuurla kılınan namaz insana kötülüklerden el etek çektirir. Cümle günahlardan onu uzaklaştırır. Rabbinin sevgi, güven ve rızasına ulaştırır. Sevdiği kulunun Allah işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olur. Her ne isterse verir. Onu her türlü tehlikeden korur.[89] Rabbi tarafından sevilen ve himaye edilen bu kuldan daha mutlusu, daha zengini var mıdır? O halde fukara malı, mülkü, serveti, makamı, rütbesi, unvanı olmayan değil, aşkı, muhabbeti, kıyamı, rükûu, secdesi, teşehhüdü bulunmayandır.

Namazla huzura eren, şuurla dirilişi yaşayan bu kulların elinden, dilinden, gözünden, kulağından kimseye zarar gelmez, gelmemelidir. Hem namaz kılıp hem zulmedenler, hem kıyama durup hem günah irtikâp edenler, hem secdeye varıp hem hiç çekinmeden kul hakkı çiğneyenler namazın ruhunu incitmekte, huzurunda oldukları Rablerini üzmektedirler.

Salat o ibadettir ki cana can olsun. Kulu maddeden manaya, kesafetten letafete yükseltsin. İrfan ile âdemiyete eriştirsin. Niyazi Mısrî Efendi ne güzel söyler:

"Savm u salat u hac ile
Sanma biter zahit işin
İnsan-ı kamil olmaya
Lazım olan irfan imiş"

İbn Hanbel, II, 169.

Buhârî, Salat, 1.

Mâide, 5/6.

Bakara, 2/115.

Müslim, Salat, 38.

Buhârî, Salat, 36.

A’raf, 7/143.

Necm, 53/62.

Alak, 96/19.

Müslim, Salat, 215.

Fetih, 48/29.

Bakara, 2/156.

Meâric, 70/23.

Âl-i İmran, 3/191.

Mü’minûn, 23/1-11.

Buhârî, Rikak, 38.

Tekbiri, tesbihleri, kıyamı, 'Fâtiha' başta olmak üzere kıraati, rükuu, secdesi, tahiyyatı, velhasıl bütün erkânıyla namaz bize gündelik hayatın akışı içinde ya karşımıza çıkan kesretin veyahut nefsin unutturduğu hakikati bütün kâinatı kuşatır bir genişlik ve derinlikle bize tekrar hatırlatır.

Hayye Ale’l-Felah: Haydi (Namazla) Kurtuluşa…

Metin KARABAŞOĞLU
Yazar

İblis’i isyana sevkeden şey, Kur’an’da apaçık sunulur bize: Kibir. Kendince ürettiği bir akıl yürütmeyle ‘Ben ateştenim, o topraktan; ateş topraktan üstündür.’ diyerek ‘insandan üstünlük’ iddiasına girişir ve bu yüzden âlemler Rabbinin ‘secde’ emrine itaatle değil, isyanla karşılık verir.

Bu durumda dahi, iblisin önünde bir ‘geri dönüş,’ bir ‘hatayı tamir’ imkânı vardır. Kusurunu kabul edip tevbe ederek bağışlanma dilemek; isyanı bırakıp itaat etmek. Ama iblisi bütün donanımlarıyla kilitleyen kibir, ona bunu da yaptırmaz. Bilakis, istiğfar dileyeceği yerde, güya isyanının doğruluğunu ispatlamak adına Rabbinden mühlet diler. Kıyamete kadar verilen mühletle güya insana dair iddiasını doğrulayacaktır.

O günden beridir, iblis kendini içine düşürdüğü bu zindana insanı da düşürmek için uğraşır durur. Kur’an’ın haber verdiği üzere, kendi isyanını ‘doğrulamak’ adına insanı da yoldan çıkarmaya yeminlidir iblis.[90] Rabb-ı Rahîm’in hak yolundan saptırmak için insana kurduğu tuzakların belki en önemlisi, ‘nefsine ise asla toz kondurmamak,’ yanlışı ve kötülüğü hep dışarıda aratmak sûretiyle insanı da kibre yöneltmesidir. İblis, nasıl kendisi isyanına bir ‘mazeret’ arayıp yaptığının isyan ve günah olduğunu kabule asla yanaşmamışsa, aynı yanlışa insanı da düşürmek ister. Bunun için de, ona kendisini de, nefsini de unutturur. İblisi de, nefsini de unuttuğunda, insan, ‘kafese girmiş’ demektir.

Girdiği kafesten, düşürüldüğü zindandan habersiz, kusursuz bir benlik binası inşasına girişir bu haldeki insan. O kusursuzdur, tamdır, mükemmeldir; hatadan, kusurdan ârîdir. Kötülük dışarıdadır, kötü olan başkalarıdır. Velev ki kusur onun üzerinde görünse dahi, bunun sebebi ve sorumlusu o değildir; başkaları, çevresi, yetişme şartları ve ortamdır.

Böylece, insan, bu zindandan kurtaracak imkânı da büsbütün yitirir: Murakabe, muhasebe.

Âlemlerin Rabbi, Kur’an’ıyla bizi bu şeytanî tuzağa karşı uyardığı gibi, bu murakabe halini kuşanmaya da çağırır. Bütünüyle Kur’an bu dersi verdiği gibi, bilhassa peygamber kıssaları bu dersin ‘uygulamalı’ örneğini çıkarır karşımıza. Yusuf Aleyhisselamın o eşsiz münacatı bunun bir örneğidir. Her taraftan kuşatıldığı, günahın apaçık davetine maruz kaldığı anda dahi Yusuf’u Rabbinin emrine isyandan alıkoyan, ‘nefis’le ilgili gerçeği bilmesidir. Rabbimizin merhameti olmasa, insanın nefsin elinde nasıl köleye dönüşeceğinin farkındadır Hz. Yusuf. Bu kölelikten kurtulmanın yolu ise, ‘ben’den çıkıp ‘O’na giden bir yol

bulup Rabbinin rızasını ve emrini eksen tutarak yaşamak; nefsin ise insana her vakit kötülüğü emreden 'emmâre' bir özelliğe sahip olduğunu bilerek onu temize çıkarmaya çalışmamaktır: "Ben nefsimi tebrie (temiz) etmem; Rabbimin merhameti müstesna, nefis daima kötülüğü emreder."[91]

Böyle diyerek 'ben'e karşı 'O'na sığındığı, 'emmâre nefs'e karşı 'Emr-i İlâhî'ye itaat ettiği için o müthiş günaha çağrı halinin manyetik çekiminden kendini kurtarabilmiştir Yusuf aleyhisselam. Ama bir kez daha dikkat çekelim: Nefsinin 'emmâre' özelliğini bilmesi, iblisi düşüren kendine kötülük konduramama kibrinden ise uzak durabilmesidir.

Yunus aleyhisselam da, benzer bir murakabe ve muhasebe örneğini sunar bize. O, bir peygamber olarak Emr-i İlâhî gelmeden tebliğle mükellef olduğu yurdu terketmesine karşılık kaderin sevkiyle gemiden atılıp balığın karnına düştüğünde, denklemi doğru kurmuş halde münacat üzeredir: "Seni tesbih ve tenzih ederim; ben zalimlerden oldum."[92] Burada da Yunus aleyhisselam, Sübhan olanın, tesbih ve tenzihe lâyık olanın, hatadan ve kusurdan münezzeh olanın 'ben' değil 'O' olduğunun idrakiyle bu münacatı etmektedir. İnsan kendini, nefsini tebrie edemez / temize çıkaramaz. Nefis kötülüğü emreder ve bu uğurda İblis başta olmak üzere başkaca nefislerle işbirliğine de girişir. Sübhan, O'dur; insana ise, nefsin kötülüğe emredici karakterini bilerek, nefsine uyduğunda düştüğü bütün 'zulüm'lerden, yani haddi aşmalardan dolayı itiraf ve istiğfarla O'ndan af ve mağfiret dilemektir.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) de, peygamber kıssalarıyla bize öğretilen bu hakikati, sahabilerin kendisinden sıkça duydukları bir duayla öğretmiştir: "Allahım! Beni bir an olsun nefsimle başbaşa bırakma!"

Velhasıl, insanın iç dünyası, hayır ile şer, hak ile bâtıl, iyilik ile kötülük, itaat ile isyan arasında bir mücadele ve mücahede meydanı gibidir her daim. İnsan iblis ve avenesi ile 'her vakit şeytanı dinleyen' emmâre nefsi ile heva ve hevesinin şerre, bâtıla ve isyana davetine karşı hayrı, hakkı, iyiliği en başta kendi iç dünyasında hâkim ve mukîm kılma mücahedesi yaşar ömrü boyunca.

İnsan bu asıl özgürlüğe karşı içten ve dıştan saldırıya maruz kalır sürekli. Bir yanda iblis ve avenesi, öte yanda nefis, heva, heves gibi işbirlikçiler. Bir yanda kendi nefs-i emmâresi, diğer yanda yaşadığı çağın kollektif nefs-i emmâresi. Bir yanda dış dünyadan önüne konulan ve zihnini tevhide odaklamaktan alıkoyan bütün 'kesret' unsurlarının akıl çeliciliği, öte yanda nefsin bu kesret unsurlarından daha da fazlasını edinmek için didinip duran heva, heves, arzu ve şehvetleri...

Böyle baktığımızda, sabahleyin gözünü açtığı andan başlayarak, insan sürekli bir iman-küfür, hidayet-dalâlet, hayır-şer, hak-bâtıl mücadelesine maruz haldedir. Bâtılın yanında saf tutanlar, en başta da kendi nefsi, o yolun gönüllü kölesi yapamadığı durumda dahi, önüne yığdığı arzular, istekler, hedefler ve idealler ile sevkettiği gafletle insanı olması gereken şuur halinden alıkoymak ister. Nefis ve heva, insanı ya 'işgal' veya 'meşgul' eder velhasıl. Hep 'olması gereken'den alıkoymak, nefsine ve kollektif nefs-i emmareye karşı özgürleşme imkânını ortadan kaldırmak üzere işgörür. Onların önümüze yığdığı akıl ve gönül çelen bu kesret keşmekeşi içinde vahdete bir yol bulabilmek, bu kesretin içinde

yolunu ve istikametini kaybetmemek için, bir mihvere, bir istikamete ve daimî bir 'uyarıcı'ya ihtiyacı vardır insanın.

Ve nisyan ile mâlûl olduğu için, gafletin esiri olmadan şuur halini korumak için, daimî bir 'hatırlatıcı'ya.

İşte o, beş vakit namazdır. Her namaz davetinde işittiğimiz "Hayye ale'l-felah," yani "Haydi felaha! Haydi kurtuluşa!" daveti, elbette öylesine söylenen bir söz, öylesine yapılan bir davet değildir. Namaz, insanın özgürlük davetidir. Gözünü açtığı andan uyumak üzere gözünü kapamaya meylettiği âna kadar, içten dıştan ne kadar da çok iğvaya maruz kalıyor insan. Aklı ve kalbi, günde kaç bin defa vahdete karşı 'kesret'le sınanıyor ve kaç bin defa nefsin ve hevânın Emr-i İlâhîye aykırı davetlerine muhatap oluyor... Bizi O'nu düşünmekten ve tefekkürden, O'nu anmaktan ve zikretmekten alıkoyan nice gönül çelici ile yüzyüze geliyoruz gün boyu. İşte gözünü açtığı andan kapadığı ana kadar yaşadığı bu büyük mücadelede hayırdan alıkoyup kötülüğü emreden bütün bu unsurların esaretine düşmemesi için, insanın 'fıtratına dönüş' daveti, 'fıtrat ayarları'na yeniden kavuşma çağrısı gibidir namaz. Zincirlerden kurtuluş imkânıdır.

En başta, ezanın da, namazın da kendisiyle başladığı "Allahu Ekber" ile kırar bu esaret zincirlerini, bu iblis tuzaklarını, bu kesret eseri gafleti insan. Kur'an, "Kibirlendi ve kâfirlerden oldu" diye anlatır iblisin serencâmını. Her "Allahu Ekber" ise, kibriya ve azametin yalnız âlemler Rabbinin sıfatı olduğunu; O'nun büyüklüğü karşısında herkesin eşit derecede 'küçük' olduğunu; O'nun büyüklüğü karşısında başka hiç kimsenin ve hiçbir şeyin büyüklüğünden söz edilemeyeceğini; O'ndan başka hiç kimsenin ve hiçbir şeyin 'Rab' ve 'Mâbud' olma liyakatinden mahrum olduğunu ve herşeyin ancak O'na nispetle bir değer kazandığını bildirir bize her Allahu ekber. Her ezanda ve her kamette altı defa tekrarladığı bu mübarek sözle insan hem içteki, hem dıştaki kölelik zincirlerini kırar, kula kul olmaktan da, kulları rab edinmekten, keza kul iken kendini rab zannetmekten de âzâd olur. İki rekatlik bir namazda 11, dört rekatlik bir namazda ise 22 defa "Allahu ekber" diyerek, kibriya ve azameti yalnız O'ndan bilerek ve başka herşeyi O'na nispet ederek, nefis başta olmak üzere mâsivâdan özgürleşir insan. Her "Allahu ekber," iblisin düştüğü ve insanı da düşürmeye çalıştığı 'kibir' zindanına karşı bir özgürlük fermanı gibidir.

Ve yine, daha ilk tekbirden sonra, 'Subhaneke' diyerek, hem kendi nefsinin, hem başkaca nefislerin kendisini 'kusurdan münezzeh' ilan ederek insanı kendine köle ve râm edinme çabasına neşteri vurur insan. Emmâre nefsin ve kollektif nefs-i emmâresinin karşısında, Yusuf aleyhisselam misali nefsini asla tebrie etmeyip Rabb-ı Rahîmine iltica ederek, Yunus aleyhisselam misali "Sübhan Sensin" diyerek, insanı nefsinin köleliğine götüren 'kendini hatadan ve kusurdan tenzih' illetine baştan gem vurur.

Yine o 'Subhâneke,' âlemlerin Rabbine kulunun 'Sen' diye, 'Subhan Sensin' diye hitap etmesinin apaçık gösterdiği üzere, mâsivâyı arkada bırakmanın da ifadesidir. Kul, kesrette boğulup kalmamış, bilakis kesretten vahdete yol bulmuştur; ve şimdi, bütün kâinatı arkasında bırakmış olarak, bütün o kâinat adına bir 'halife' makamında O'nun huzurunda 'hâzırâne' bir ubudiyet üzeredir.

"Allahu ekber" diyen, ancak Allah'a kul olur; O'ndan başkasına kul olmaz,

başka bir kulu kendine kul edinmeye de kalkışmaz. Yani, ne başka nefisleri ilah edinir, ne de kendi nefsinin 'ilahlık' iddiasına kalkışacak bir kibir kuşanmasına izin verir. Kibriya ve azameti yalnız O'na mahsus bilir. 'Sübhaneke' diyen, nefsini kusurdan münezzeh bilme hatasından uzak durduğu gibi, başka nefislere 'kusursuzluk' izafe etme hatasından da uzak durur; bu ise, onu nefsi için istiğfara açık tuttuğu gibi, tesbih ve tenzihin adresini de doğrultur. Fâtiha, baştan sona, insanı istikamet üzere tutacak hakikatlerin bir özeti gibidir. Rükûda Azîm olan Rabbi için eğilen baş, 'azîm' olmayan kulların karşısında asla eğilmez. Secdede Âliyy ve Â'lâ olan Rabbi için bükülen beden, 'âliyy' ve 'â'lâ' olmayan kulların karşısında asla bükülmez. Tahiyyat ise, ancak O'na kul olduğunda insanın nasıl 'kulluğu içinde sultan' makamına yükseldiğinin, nasıl 'miraca' mazhar kılındığının nişanesi gibidir. Bütün kâinat adına, bütün mevcudatın hayatlarıyla ve varoluşlarıyla ettikleri bütün tesbihat, tahmidat ve tahiyyatı, onlar namına âlemlerin Rabbine arzetmektedir. Nice firavunlar, nemrudlar 'rablik' iddiasıyla aşağıların aşağısına düşerken, 'Allahu ekber' diyerek kıyama durup, rükua eğilen, secdeye kapanan ve yine 'Allahu ekber' ile bütün mahlukatın tahiyyatını âlemlerin Rabbine mahsus kılıp O'na arzeden insan, kulluğuyla yükselmekte ve yücelmektedir.

Tekbiri, tesbihleri, kıyamı, 'Fâtiha' başta olmak üzere kıraati, rükuu, secdesi, tahiyyatı, velhasıl bütün erkânıyla namaz bize gündelik hayatın akışı içinde ya karşımıza çıkan kesretin veyahut nefsin unutturduğu hakikati bütün kâinatı kuşatır bir genişlik ve derinlikle bize tekrar hatırlatır. Hakikattır zaten insanı hür kılan. Resûlullah aleyhissalâtu vesselam, Kureyş'i, bütün hakikatlerin özü olarak tevhide, “Lâ ilâhe illallah deyin, kurtulun!” diyerek davet etmiş değil midir?

Beş vakit namaz, içerdiği bütün rükünler ile, insanın hakikat ile temasını diri tutar, gafletten uyandırıp isyana ve nisyana karşı uyarır, gün boyu bir ubudiyet halini insana kuşandırır.

Şuayb aleyhisselamın hali, namazın insanı nasıl her türden yanlışa karşı özgür kıldığının ve nasıl günün ve hayatın tamamına yayılan bir şuurla kuşandırdığının bir örneğidir. Haddi aşmakla ve ölçüyü tartıyı şaşmakla şöhret bulmuş kavmi Medyen'i “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin O'ndan başka hiçbir ilahınız yoktur. Ölçeği ve tartıyı da eksik tutmayın; çünkü ben sizi refah içinde görüyorum ve ben sizin için, sizi kuşatacak bir günün azabından korkuyorum!”[93] dediğinde kavminin itirazı ne kadar manidardır! “Ey Şuayb!” demiştir kavminin önde gelenleri, “Atalarımızın taptıklarını terketmemizi veya mallarımız hususunda dilediğimizi yapmamamızı, sana namazın mı emrediyor?”[94]

Bu kıssayı bize ders veren Hûd sûresi, Peygamber'in 'belini büküp ihtiyarlatan' “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!”[95] ayetinin ardından gelen 114. ayetiyle, Şuayb aleyhisselam gibi hayatın her alanını, bu arada ticareti de kuşatan bir ubudiyet hali için, her hal ve şartta 'emrolunduğumuz üzere dosdoğru' olabilmek için, namazı bize adres olarak göstermektedir: “Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın saatlerinde namaz kıl! Çünkü iyilikler, kötülükleri giderir. Bu, idrak sahibi olanlara bir öğüttür.”

Aynı mânâ, Ankebut sûresinde de bize arzedilmektedir: “Kitaptan sana

vahyedileni oku ve namazı doğruca kıl. Çünkü namaz, fahşâ ve münkerden (her aşırılıktan ve fıtratın reddettiği her türlü iğrenç fiilden) alıkoyar. İçinde Allah'ın anıldığı zikir, daha büyüktür. Ve Allah, (yaptıklarınızı) çok iyi bilendir."[96]

Büyük şair İkbal'in, hadisin haberiyle 'kulun Rabbine en yakın' olduğu secde ânı için söylediği "Sana ağır gelen o bir secde var ya, binlerce secdeden kurtarır seni" sözü, bu açıdan ne kadar da öğretici. Ancak Allah'a kul olmak, nefsi ve hevası başta olmak üzere O'ndan gayrı herşeyin kulu kölesi olmaktan insanı kurtarıyor zira.

Sözün kısası, kendimizi kurtarmak istiyorsak, namazı ciddiye ve merkeze almamız gerekiyor. Başkaları kurtulsun istiyorsak, yine aynısını yapmamız ve onları da namazla kurtuluşa çağırmamız gerekiyor. Dünya kurtulsun istiyorsak da bunu yapmamız gerekiyor.

Sahabiler, hem kendilerini, hem başkalarını, hem o gün ulaşabildikleri yarı dünyayı böyle kurtardılar...

O halde, şefkat ve hikmet sultanı kudsî Nebî'nin vefatından hemen önce ısrarla ve tekrarla söylediği "Namaza devam edin! Namaza, namaza!" sözüne ittiba edip bu sözdeki sırrı keşfetmenin tam da zamanı...

Günde beş vakit ezanda "Hayye ale's-salâh, hayye ale'l-felâh!" ile bizi nefsten ve mâsivâdan özgürlüğe, kula kulluktan kurtuluşa, hakikatle yükselişe davetin sadâsı semâda ve kulaklarda boşuna yankılanmıyor.

Haydi namazla kurtuluşa...

bk. A'raf, 7/16-17.

Yusuf, 12/53.

Enbiya, 21/87.

Hûd, 11/84. Ayrıca bk. 85-86.

Hûd, 11/87.

Hûd, 11/112.

Ankebût, 29/45.

Müminin Rabbiyle olan ülfet ve muhabbetinin en temel kaynağı namazdır. Bundan dolayı namazdan uzak kaldığında kasvet çöker onun üzerine; daralır ve huzursuz olur. İç dünyasının ritmi bozulur, hayatı anlamsızlaşır.

Namazla Diriliş

Prof. Dr. İbrahim H. KARSLI
Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

Namaz: Maneviyat Erlerinin Yolu

Namazla diriliş yolculuğunda mümin yalnız değildir. Başta peygamberler olmak üzere bu konuda kendisinden önce gelmiş geçmiş sayısız rabbaniler olmuştur. Her çağda hak ve hakikatin izini süren, isimsiz nice veliler yaşamıştır. Bu maneviyat erleri, müminin önünde her zaman rol model olmuş, hakikate giden yolda ona ışık tutmuşlardır.

Namazın bizzat kendisi de mümine bu halkanın bir mensubu olduğu şuurunu verir. Çünkü her rekâtta ona bir dua tekrarlatılır. Bu duada manevi nimete ermiş bu kimselerin yoluna kendisini de kavuşturmasını Rabbinden niyaz eder ve şöyle der:

"Ey Rabbimiz! Sen bizi dosdoğru yola, kendilerine lütfedip nimet bahşettiğin güzel kullarının yoluna ilet."[97]

Namaz: Diriliş Mektebi

Namaz, her müminin hayat boyu devam etmesi gereken diriliş mektebinin adıdır. İnsanın hayat boyu bu kadar düzenli intisap ettiği başka bir mektep yoktur. Fatiha, secde, rüku gibi insanın bu denli sık tekrarladığı başka bir ders yoktur.

Ne var ki, başka konularda olduğu gibi burada da tekrar, zamanla namazın bir âdete dönüşmesine, anlamını ve derinliğini kaybetmesine sebep olabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, günün belirli vakitlerinde tekrarlanan sıradan bir iş haline gelebilmektedir.

Bu mektebin öğrencilerinin hepsi aynı gayret ve çalışkanlığı gösteremezler. Kimi öğrenciler derse başlar, ama sürdüremez, dolayısıyla devamsızlıktan sınıfta kalırlar. Bunlar, hayatı ciddiye almayan ve bu hayatın sonunda alacakları dereceye yeteri kadar önem vermeyenlerdir. Ne yazık ki, bu dünyanın oyun ve oyuncakları bu kimselerin akıllarını başlarından almıştır. Hangi yanlış yola saptıklarının ve nerelere savrulduklarının farkında bile değillerdir.

Diğer bir kısım öğrenci daha vardır ki, bunlar mektebe devam ederler. Ancak tembel öğrencilerdir; dolayısıyla bu irfan mektebinden pek istifade edemezler. Çünkü aldıkları derslere pek zaman ayırmamakta ve yeterince yoğunlaşamamaktadırlar. Bu mektebin, bir diriliş ve varoluş mektebi olduğunu anlayamamaktadırlar. Aldıkları her dersin ve işledikleri her konunun bir hikmet ve irfan kaynağı olduğunu unutmaktadırlar.

Namaz mektebinin üçüncü bir grup öğrencisi daha vardır ki, bunlar bu mektebin seçkin ve takdirlik öğrencileridir. Onlar için namaz, hayatın merkezinde yer alır. Çünkü bu ibadet, kulun Rabbiyle kurduğu kulluk bağının temel göstergesidir. Dolayısıyla namaz, bütün ciddiyet ve dikkati hak etmektedir. Yoksa hayatın akışı içerisinde diğer işler arasına sıkıştırılacak bir amel değildir. Aksine her bir namaz onlar için bir diriliş hamlesi ve Allah'a bir yaklaşma vesilesidir.

Namaz: Bütün Putlaştırmalara Bir İtiraz

Putçuluğun esas kaynağı insanın iç dünyasıdır. Bundan dolayı, insan önce nefsinde putlaşan duygu, düşünce ve idealleri temizleme gayretinde olmalıdır. Yoksa dış dünyada putlarla mücadele etmesi anlamlı olmaz.

Namazın bu açıdan ayrı bir önemi vardır. Çünkü bu ibadet, insanın nefsinde büyüyen ve gittikçe bir saplantı haline dönüşen her türlü yüceltme ve kutsallaştırmaya bir karşı koyuştur. Bu sebeple, insandaki tevhit şuurunun canlı tutulmasının temel şartı namazda devamlılıktır.

Namaz, şehvet, şöhret, servet, masa, kasa vb. bütün yüceltmelere ve putlaştırmalara yapılan bir itirazdır. Çünkü gaye edinilecek, en çok sevilecek ve her yönüyle itaat edilecek sadece Allah Teâlâ'dır. Nitekim namazda her harekette tekbir getirilir. Böylece Yüce Yaratan'ın en büyük, kulluk edilecek yegâne İlah olduğu her seferinde vurgulanır. Rükû ve secdelerde O'nun bütün eksiklik ve noksanlardan münezzeh olduğu tekrarlanır.

İşte namaz, itaatin sadece Yaratan ve yaşatana yapılmasını insana öğretmektedir. İnsanı kendi hemcinslerine karşı özgürleştiren, ona ahlaki hasletler kazandıran da bundan başkası değildir.

Namaz, toplumsal hayatta da tevhide götürür. Çünkü cemaatle namaz insanlara ortak bir ruh kazandırır. Adeta tek vücut olur, aynı potada erirler. Aradaki psikolojik duvarlar kalkar. Cemaatte ibadet duyarlılığı ne kadar güçlü olursa, insanlar arasındaki önyargılar, kin ve husumetler de o oranda ortadan kalkar. Birbirine selam vermeyen insanlar, artık birbirine hal hatır sorar, tebessüm eder hale gelirler.

Namaz Ruhu Hayatı Kuşatır

Mümin, hayatın her alanına tevhit penceresinden bakar. Çünkü İslam'ın dünya görüşü bütün hayatı kuşatır. İnsan faaliyetlerini dinî, dinî olmayan diye ikiye ayırmaz. Dolayısıyla insan ferdi ve sosyal hayatının İlahî ilkeler çerçevesinde yürümesini ister.

İslam, ekonomiden sosyal ilişkilere, aileden siyasete her alanda yapılacak işlerin dinî bir boyutu olduğunu kabul eder. Bu anlamda kulluk belirli zaman ve mekânlara mahsus değildir. Namaz ruhu da bütün bu alanların ortak özelliğidir. Adeta bunları birbirine bağlayan imame konumundadır.

Namazın kendisi, hayatın her alanıyla ilgili tevhidi bir anlayışı verir. Bu açıdan namazdaki duyuş, duruş ve hissediş selamla sona ermez, hayatın diğer alanlarına yansır, değişik insani faaliyetlere rengini verir.

Şu halde namazda hürmet ve tazim ifade eden kıyam, rükû ve secde gibi hareketler, bir anlamda müminin hayattaki duruşunu simgelemektedir. Başka bir ifadeyle bu hareketlerin, İslam'ın getirdiği dünya görüşünü, yaşayış tarzını ve İlahî buyruklara karşı gösterilmesi gereken itaati sembolize ettiğini söyleyebiliriz.

Namaz: Ruhun Sahibiyle Buluşması

Müminin Rabbiyle olan ülfet ve muhabbetinin en temel kaynağı namazdır. Bundan dolayı namazdan uzak kaldığında kasvet çöker onun üzerine; daralır ve huzursuz olur. İç dünyasının ritmi bozulur, hayatı anlamsızlaşır.

İşte namaza devam, bu durumdan çıkış, bu halden kurtuluştur. Ruhun olumsuz duygulardan ve bulanık düşüncelerden temizlenmesidir. Tekrar sahibiyle buluşması ve O'nunla hasret gidermesidir.

Müminin hayatı, Allah Teâlâ'nın rızasını gözettiği ölçüde anlam kazanır ve değerli hale gelir. O'ndan uzaklaştıkça da bereketini kaybeder, zarar ve ziyana dönüşür. İnsanın Rabbine yaklaşmasının en kestirme yolu da namazdır. Çünkü bu ibadet, içinde yakınlaşmayı sağlayan secdeleri barındırmaktadır.[98]

Namazsızlık, hayatın ışığını kaybetmesi, insanın zifiri bir karanlığa gömülmesidir. Namaz kılmak ise, bedenin esaretinden insanın kurtulması ve Rabbinin vaat ettiği sonsuzluklara açılmasıdır. Zamanın geçmesiyle bayatlayan ruhun yeniden canlanması ve dirilmesidir.

Namaz: Ruhun Vahye Ayarlanması

İnsanın duygu, düşünce ve irade dünyası durağan değildir; aksine etkilenmeye her zaman açıktır. İçinde bulunulan şartlara göre korkular, sevgiler, arzular, beklentiler her daim değişebilmekte, insan halden hale geçebilmektedir.

Bırakın bir günü, bir saat içerisinde bile insanın ruh dünyası farklı haller alabilmektedir. İnsan yaşadıklarının, gördüklerinin, duyduklarının etkisi altında kalabilmekte, bunlar insanın ruhunda izler bırakabilmektedir. Sonuçta, insanın inandığı ile yaşadığı arasında çelişkiler, çatışmalar oluşabilmektedir.

Giriştiğimiz işler, bulunduğumuz ortamlar bizi esas kulluk gündemimizden uzaklaştırabilmektedir. Gayelerimiz değişebilmekte, istikametimizde kaymalar olabilmektedir. Bizi Rabbimize götürecek hassasiyetlerimizde ve kararlılığımızda gevşemeler baş gösterebilmektedir. Bu açıdan insanın iç dünyası, adeta bıçak sırtı gibidir. İki tarafa da; hakka da şerre de kayabilmektedir.

İşte namaz, hak yoldan şaşmamanın yöntemini bizlere verir. Bu sayede insan, her gün belirli aralıklarla beklenti ve gayelerini yeniden gözden geçirir, dağılan zihin dünyasını toparlar, kulluk gidişatına çeki düzen verir. Allah rızasını kazanma konusundaki azim ve kararlılığını kuvvetlendirir.

Yine insanın iç dünyasında hak ve batıl ayarlarıyla devamlı oynanmaktadır. Çünkü şeytan ve nefsin müdahaleleri sürmektedir. Dolayısıyla insanın duygu ve düşünce ayarları bozulabilmekte, hak ve batıl dalgaları birbirine karışabilmektedir. Hakka ayarlı göstergeler batıla kayabilmektedir. Batıl hak, hak batıl olarak görünebilmektedir insana. Sonuçta, insanın iç dünyasında yaşanan bu keşmekeşlik sebebiyle, hakla batıl, doğru ile yanlış, sevapla günah seçilemez

bir hale gelebilmektedir.

İşte kıldığımız namazlar, ruhumuzda bozulan ayarların vahyin ölçüsüne göre yeniden düzenlenmesidir. Batıla sapan göstergelerin tekrar hakka çevrilmesidir. Günaha çağıran seslerin ve parazitlerin silikleşmesi, hakikatin sedasının gür bir şekilde vicdanlarda duyulmasıdır. Umutsuzlukların umuda, karanlıkların aydınlığa dönüşmesidir.

Namaz: Manevi Hayatın Garantisi

Namaz, dinin direği, kulluğun omurgasıdır. Bu direk yıkıldığında, dinin ayakta kalması, bu omurga kırıldığında da kulluğun hayatta kalması çok zordur.

Namaz, İslami hayata geçişte ana kapıdır. Bu kapıdan girmeyen kimsenin Allah'a kulluk yaptığını söylemek zordur. Çünkü böyle bir hayat, esas mihverinden yani tevhitten kopmuştur. İfade yerinde ise şirazeden çıkmış bir hayattır. Bu hayatta yapılan diğer amellerin, zahiren İslam'a uygun olsalar da, Allah katında makbul olmalarının bir garantisi yoktur. Çünkü çok değişik niyet ve gayelerle bu amellerin yapılması mümkündür.

Gerektiği şekilde eda edilen namazlar, hayata Allah'ın boyasını ve kulluk mührünü vurmanın teminatıdır.[99] Bunun aksine namazsız bir hayatın da şirke, nifaka, zulme bulaşması her zaman mümkündür. Yine böyle bir hayatın, günahının sevabından, zulmünün adaletinden, karanlığının aydınlığından fazla olduğunda şüphe yoktur.

Namazlarını dosdoğru kılanlar, diğer hayati faaliyetlerinde de kulluğun gereğini yerine getirenlerdir. Böyle kimselerde gittikçe İlahî buyruklara olan bağlılık artar, takva şuuru gelişir. Namazla ilgili hassasiyet arttıkça, Allah'a ve O'nun buyruklarına olan tazim ve itaat şuuru da artar. İbadet ruhu bu insanların hayatının diğer alanlarına nüfuz eder, Allah rızası artık bu kimselerin hayatının gayesi haline gelir.

Namazın kılınmaması da, kişinin her türlü günaha açık olması demektir. Bu durumda olan bir insan, bütün kötülükler ve haramlar karşısında korumasız bir hale gelir. Çünkü bu kimseyi İlahî yasaklardan alıkoyan en önemli engel ortadan kalkmış demektir.

Bu özelliği ile namaz, manevi hayatın garantisini oluşturur. Namaz varsa, manevi hayat gelişir ve olgunlaşır; namaz yoksa dinî hayat zayıflar hatta felce uğrar. Çünkü düşünce, fiil ve ameller şeytani ayartma ve çarpıtmaya, dolayısıyla yok olmaya açık bir hale gelir.

Namaz, şeytanın insanı kuşatma girişimine karşı bir harekâttır. İnsana attığı ağlardan ve bağlardan bir kurtulma hamlesidir. Dolayısıyla namaz, insanın düşünce ve amellerini şeytanın ele geçirme savaşına karşı müminin kuşandığı en önemli silahtır.

Gerektiği şekilde kılınan namazlar, yirmi dört saatin, dolayısıyla bütün zamanın Allah'a tahsis edilmesinin yoludur. Ancak düzenli kılınan namazlarla hayat Allah için yaşanabilir. Müminin nazarında bütün mesele, geçen her anın Allah için mi, yoksa şeytan için mi yaşandığıdır. Bu anlamda namaz, şeytanın insanın zamanını ele geçirme taarruzuna karşı müminin başlattığı bir püskürtme harekâtıdır.

Namaz: Şekilden Öze, Manaya Yönelmek

İnsanı genelde meşgul eden, maddenin dış yüzü, görselliği ve onu ele geçirme mücadelesidir. Dolayısıyla, varlığın gerçekliğini kavramak, özünü anlamak onu pek ilgilendirmez. İnsan, çoğunlukla bunun gerekli olduğuna da inanmaz. Çünkü varlığın, eşyanın cazibesi, onu elde etme mücadelesi, zaten kendisini yeterince oyalamakta ve tatmin etmektedir.

Varlığın zahirini aşıp varlık sebebine ve hikmetine yönelenler, hakikat arayışı içerisinde olan kimselerdir. Bunlar, eşyanın dışyüzüne takılıp kalmayan, onunla tatmin olmayan, aksine varlığın, hayatın anlamına nüfuz etmek gayretinde olanlardır.

Namazı dosdoğru kılanlar, maddenin ötesindeki manaya, onun sebebine, esas kaynağına yönelenlerdir. Bunlar, madde ile mananın irtibatını kurabilen, hatta mananın penceresinden maddeye bakabilenlerdir. Bu anlamda seçkin ruhlu kimselerdir.

Namaza niyet, sadece onu kılmaya değil, bütün duygu ve düşünceyle Allah Teâlâ'ya yönelmeye, O'nun huzurunda olmaya niyettir. Yine, namaza niyet, hayatın akışı içerisinde insanın Rabbiyle arasında oluşan perdeleri ortadan kaldırmaya, O'na yaklaşmaya ve yakınlaşmaya niyettir.

Namaz, şeklin, görüntünün ötesinde ruha, öze geçiştir. Lafızları tekrarlamanın ötesinde anlama bir nüfuzdur. Hareketlerin zahirini aşıp batınına, manaya bir yürüyüştür. Ruha iz, kalbe huzur bırakacak olana bir yöneliştir. Dualarda, ayetlerde, tesbihatta anlam üzerinde yoğunlaşmak, manaları hissederek, duyarak okumaktır.

Namazda kıyam, sadece elleri bağlayarak ayakta durmak değildir. Bunun da ötesinde, içten gelen derin saygı duygusunun bedenin duruşuna yansımasıdır. Bedenle ruhun Yüce Yaratıcı'nın huzurunda tam bir uyum içerisinde saygı halini almasıdır.

Çoğunlukla ruhlarında bu saygıyı duymayanların kıyamlarında da bunu görmek mümkün olmaz. Bu kimseler şeklen kıyamdadırlar, ancak ruhen bu hali yaşamayan, Rablerinin huzurunda bulunduklarını kalben hissetmeyen kimselerdir.

Demek ki, namazla dirilişi amaçlayan kişi, kalbinden gelen sese kulak verir ve Rabbinin huzurunda boynu bükük bir vaziyette bulunduğunu derinden hisseder.

Namaz: Kulluk Şuurunun Devamlılığını Sağlar

Kulluk şuurunun sürekliliğinde ve manen olgunlaşmada devamlılığı sağlayan en önemli ibadet namazdır. Diğer farz ibadetlerin her birinde manevi gelişme açısından çeşitli hikmetler ve maslahatlar vardır. Ancak namazlardaki devamlılığı bunlarda göremiyoruz.

Mesela farz olan oruç, her yıl sadece Ramazan ayında tutulur. Diğer taraftan, dinen zengin olan kimsenin yılda bir defa zekât vermesi yeterlidir. Yine farz olması halinde ömürde bir kere hacca gitmek kâfidir. Demek ki farz olan ibadetler, uzun aralıklarla Müslümanın hayatında yer alır. Ama namaz böyle mi? Aksine namaz her gün belirli vakitlerde tam beş defa eda edilir.

Namaz, kulluk şuurunun canlı tutulmasının şartıdır. Ancak bu ibadet belirli hareketleri, ayet ve duaları tekrarlamaktan ibaret kalırsa, bu durumda ruhi inkişaf gerçekleşmez. Müminin hayatında diriltici fonksiyonunu yerine getiremez. İnsanın ruhuna nüfuz edip onu şekillendirmez. Oysa namazın temel amaçlarından biri, kişiyi manen olgunlaştırmak, İlahî değerler istikametinde onun ruhunu ve karakterini şekillendirmek değil midir?

Her Namaz Yeni Bir Başlangıç Yeni Bir Keşif

Namazla dirilişin ilk şartı, ilk defa kılıyormuş gibi her namazı eda etmektir. Her namaz yeni bir başlangıç, yeni bir keşiftir. İçte derinleşmeyi sağlayan ve hayat boyu devam eden bir arayıştır. Kıyamı, rükûyu, secdeyi, her yapıldıklarında içine sindirerek anlamaya çalışmaktır. Okunan ayet ve duaların anlamları üzerinde tekrar tekrar düşünmektir. Akıl ve kalbin yapılan tesbihat ve rükünleri iyice özümsemesidir.

Her bir namaz, ruhun engin dünyasında bir yolculuk, manevi güzelliklere bir nüfuzdur. İlahî huzurda boyun bükmenin, tazim ve hürmet duyguları içerisinde secdelere kapanmanın sırrına bir eriştir. İnsana ilham edilmiş olan takva duygusunun keşfedilmemiş hazinelerine ulaşma gayretidir. Fıtratın derinliklerinde gizlenmiş olan maneviyat cevherlerini yakalama hamlesidir.

İslam'a giriş hidayete eriştir. Ama hidayet, bir anda olup bitmez. Böyle olsaydı namazın her rekâtında Fatiha'da Rabbimizden hep doğru yola eriştirme niyazında bulunmazdık. Oysa her Fatiha okuyuşumuzda tekrarladığımız bir hidayet talebimiz vardır. İçten gelen bu talebe de Allah Teâlâ cevap verir ve mümin kulunun hidayetini artırır.[100] Onun teslimiyet ve takva duygusunu güçlendirir.

Allah'a bağlılık, bahsedilen kimselerin hayatında kuvvetli bir şuura, neticede iradeye ve amele dönüşür. Hak ve hakikat yolunda yürümek, böyle müminlerin temel ilkesi ve hayat felsefesi haline gelir.

Şu halde Müslüman olmakla kişi hidayet kapısından içeri girer. Ama hidayet, hayat boyu devam eden ve gittikçe güçlenen bir yol bilinci, doğru yolda kalma bilincidir. İşte özen ve dikkatle devam edilen namaz, böyle bir hayat yolculuğunun temel şartını oluşturur.

Her bir namaz, manevi olgunlaşma için bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Rabbimize olan yakınlığımızı biraz daha artırmak, teslimiyetimizi biraz daha derinleştirmek için bir imkân olarak görülmelidir.

Mümin, günlük meşgaleler içerisinde bütün zihinsel ve duygusal yoğunluğuna rağmen, namaz bilincini yakalama çabası içerisinde olmalıdır. Yoksa namaz yasak savma kabilinden bir fiile dönüşür ve esas gayesinden uzaklaşır.

Kısaca günlük hayatın getirdiği zihinsel meşguliyetlerin namaza taşınması değil, namazın diriltici ruhunun hayata taşınması gerekir.

Namaz: Temiz Topluma Giden Yol

Namaz, abdestle başlayan, her gün belirli vakitlerde tekrarlanan ve hayat boyu devam eden bir temizlenme ameliyesidir. İnsanın bu arınmaya çok hem de çok

ihtiyacı vardır. Yoksa günahlarla ruhu kirlenecek, karanlıklar içerisinde yaşamaktan kendini kurtaramayacaktır.

Namaz, içte ve dışta bir temizlik harekâtıdır. Görünür, görünmez, bütün günahlara karşı başlatılan bir mücadeledir. Bu mücadelenin zahir ve batın boyutları birbirinden ayrılmaz.[101]

Nefsini kötülüklerden arındırma gayreti içerisinde olanın, dışta esen isyan ve günah kasırgalarına karşı sessiz kalması normal bir durum değildir. Bu anlamda müminin, "Böyle gelmiş, böyle gider", "Neme lazım, beni ilgilendirmez." deme hakkı yoktur. Çünkü namazı emreden Allah Teâlâ, aynı zamanda onun bütün çirkin ve utanç verici, zulüm ve haddi aşmaya yönelik fiillere karşı bir mücadele olduğunu da bizlere beyan eder.[102]

Namazı sadece günün belirli saatlerinde sevap kazanmak için eda edilen bir ibadet olarak düşünmemek gerekir. Aksine namaz kişinin bireysel ve toplumsal hayatıyla doğrudan ilgilidir. Çünkü bütün şart ve rükünleriyle müminin hayattaki duruşunu ve istikametini ifade eder. Hayatın her alanda Yüce Yaratıcı'ya bir tazim ve boyun eğiş olduğunu simgeler.

Namaz, mümini bütün şirk ve zulüm türleriyle mücadele etmeye çağırır. Bu anlamda tüm kötülüklerden, çirkefliklerden bir arınma çabasıdır. Namazla günahlar bir arada yaşamaz, yaşamaması gerekir. Çünkü namazın hedeflerinden biri, günahların eritilmesi, tüketilmesidir. Dolayısıyla namaz kılan bir müminin, Allah'ın razı olmadığı düşünce, duygu ve fiillerle beraber yaşaması anlaşılır bir durum değildir. Eğer yaşıyorsa, o mümin namazın anlam ve hikmetini kavrayamamış demektir.

Demek ki, günahla namaz bir arada barınmaz. Dolayısıyla günahsız bir hayata giden yol namazdan geçer. Hayat boyu namaz, aslında hayat boyu içte dışta bütün çirkin ve utanç verici işlere, günah ve haddi aşmaya açılan bir savaştır.

Fâtiha, 1/6-7.

bk. Alak, 96/18.

bk. Bakara, 2/138

bk. Meryem, 19/76.

bk. Enâm, 6/120.

bk. Nahl, 16/90.

Cemaate devam etmek, öncelikle kişiyi disiplinli yaşamaya sevkeder. Câmideki vaaz, hutbe ve dersleri dinlemek, dînî değerlere bağlılığı artırmaya imkân sağlar. Cemaatle namaza katılmak, diğer insanlarla aynı mekânda aynı işi yapmak demektir.

Cami ve Cemaatle Namaz

Doç. Dr. Aynur URALER
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Camilerin Mânevî Değeri

Rahman ve Rahîm olan Allah Teâlâ'nın; Kâbe'yi kendi evi[103] olarak isimlendirmesi, mescidlerin kendine ait olduğunu bildirmesi,[104] camilerin değerini göstermek için yeterlidir. Yine Allah Teâlâ'nın katında şehirlerin en faziletli, en sevgili yerlerinin mescidler olduğu hadisine[105] göre bir şehrin içindeki en kıymetli yerler mescidlerdir. Diğer yandan kişinin, cami ile ilgisinin imanına delil sayılması, camilerin değerini gösteren bir başka delildir. Hz. Peygamber, "Bir kimsenin mescide alâkasını görürseniz, onun mümin olduğuna şehâdet edin." buyurmuş sonra "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler."[106] ayetini okumuştur.[107] İman ile cami arasındaki bu bağ, camileri Müslümanların hayatının önemli bir unsuru haline getirmiştir. Hz. Peygamber'in, şehir dışından gelince ilk önce mescide girip iki rekat namaz kılıp orada bir süre oturması ve bunu ashâbına da yaptırması[108] mescidin Müslümanın hayatının merkezinde yer alması gerektiğini göstermektedir. Camiye girildiği zaman tahiyyetu'l-mescid namazı ile caminin selamlanması[109] da camilere verilen önemin başka bir göstergesidir. Hz. Peygamber'in mescide girerken ve çıkarken dua etmesi[110] de aynı kapsamda değerlendirilebilir. Kâbe'nin hidâyet kaynağı olarak nitelenmesinden[111] hareketle Allah'ın evlerinden birinde toplanıp Kur'an-ı Kerim okuyan ve müzâkere edenlerin üzerlerine sekinetin inmesi,[112] mescidde oturup namazı beklemenin bile sevap sayılması[113] gibi hususların ifade edildiği pek çok hadis rivayeti, meclislerin değerini anlatmaktadır.

Bununla beraber camilerin/mescidlerin içinde üç mescidin mânevî değer açısından diğer mescidlerden farklı, özel durumu vardır. Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ. Mescid-i Haram'ın içinde Müslümanların kıblesi Kâbe[114] yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de, Allah'a ibâdet etmek üzere yapılan ilk mâbedin Kâbe olduğu bildirilmiştir.[115] Mescid-i Nebevî ise Peygamber Efendimizin inşa ettiği mesciddir. Hz. Peygamber tarafından Mescid'in içindeki bir kısmın cennet bahçelerinden bir bahçe olarak tanımlanması[116] ve Kur'an-ı Kerim'de geçen "takva üzerine kurulmuş olan mescid"den kastedilenin Mescid-i Nebevî olması[117] onu özel kılmaktadır. Mescid-i Aksâ ise Kâbe'den sonra inşa edilen ikinci mâbed olması[118] ve miractaki mevkii dolayısıyla özeldir. Bu mescidlerin Kur'an-ı Kerim'de

zikredilmesi ve Hz. Peygamber tarafından ziyarete teşvik edilmesi[119] de onların farklı konumlarını göstermektedir. Diğer camilerin ise değer açısından birbirinden farkı yoktur.

Camilerin değeri, onlara saygı gösterilmesini gerektirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bildirildiğine göre İslam nişânelerine saygı göstermek mecburidir ve bu davranış, kalplerin takvasını gösterir.[120] Cami de İslam'ın sembollerindendir. Naslarda camilerin/mescidlerin merkezi olan Kâbe, saygıya lâyık ev[121] olarak nitelenmiş, kıble yönüne de saygı gösterilmesi istenmiştir.[122] Binâenaleyh Kur'an-ı Kerim'de camilerde Allah'ın adının anılmasını yasaklayanlar, camileri tahrip edenler, Müslümanların camilere girmesini engelleyenler yani cami karşıtı olanların cezasının çok ağır olduğu bildirilmiştir.[123]

Cemaatle Namaz

İslam dini, Müslümanların cemaat halinde, birlik beraberlik içinde olmalarına büyük önem verir. "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın, parçalanmayın."[124] ayeti başta olmak üzere pek çok ayet ve hadiste bölünmekten kaçınmak emredilmektedir.[125] Naslar, bu birliğin de Kitab ve Sünnet'e uygun olmasını şart koşmakta, dine aykırı birşey üzerinde ittifak edilirse bunun, dinin emrettiği cemaat sayılmayacağını ifade etmektedir.[126] Bu çerçevede İslam dininde pekçok iş, cemaat olmak temeline dayandırılmıştır. Gündelik hayatla ilgili işlerin birlik içinde yapılması yanında bazı ibadetler de topluca icra olunmaktadır.

Beş vakit namaz, cemaatle kılınması teşvik edilen ibadetlerden biridir.[127] Namaza çağrı demek olan ezanın Kur'an-ı Kerim'de yer alması,[128] "rukû edenlerle rukû edin"[129] emri ve Hz. Peygamber'in, öğle namazını kıldırdığında, cemaatin az olması üzerine "Namazlara ve orta namazına devam edin"[130] ayetinin nâzil olması,[131] namazı cemaatle kılmak gerektiğine delil olan ayetlerden birkaçıdır. Ayetlere göre Müslümanlar, ezan okunduğunda mescide gitmeli ve namazı cemaatle kılmalıdır. Sünnette, konuyla ilgili ayetler tam mânâsıyla uygulanmıştır. Hz. Peygamber'in, Medine'ye geldiğinde ilk işinin mescid inşa etmek olması, namazın cemaatle kılınmasının nasıl algılanıp uygulandığının göstergesidir. Hz. Peygamber, her zaman farz namazlarını mescidde cemaatle kılmıştır. Sünnete göre yerleşik durumda olanların farz namazlarını kılacakları tek yer mescidlerdir. Seferde -o dönemde mescid yoktur- Hz. Peygamber, konakladığı yerlerde farz namazı yine cemaatle kılmıştır. Cemaatle namazın nasıl kılınacağı, imamın, cemaatin dikkat etmesi gereken işler, davranışlar ile ilgili pekçok hadisin varlığı da bu tespiti doğrulamaktadır.[132]

Namazı cemaatle kılmayı teşvik eden birçok hadis bulunmaktadır. Meselâ; Allah Teâlâ'nın, mescidleri namaz ve zikir için mekân edinen Müslüman kimseden memnun olduğu haber verilmektedir.[133] Hatta O, kendi gölgesinden başka gölge olmayan kıyamet gününde yedi sınıf kişiyi kendi gölgesi altında barındıracaktır. Bunlardan biri de gönlü mescidlere bağlı olan kimsedir.[134] Bu kimsenin kalbi mescide sımsıkı bağlıdır. Namaz vakitlerinde mescidde hazır olur ve vaktinin çoğunu orada geçirir, cemaate devam eder. Mescid ile alakası ve

muhabbeti olan bu kimse oradan çıksa bile yine sonraki namaz için dönmek niyetindedir.[135]

Namazı, camide cemaatle kılmanın sevabının tek başına kılmaktan çok fazla olduğuna dair pekçok müjde bulunmaktadır. “Kişinin cemaatle kıldığı namaz, evinde veya çarşıda kıldığı namazdan yirmi beş (veya yirmi yedi) derece fazladır. Çünkü sizden biri abdeste niyet edip abdestini eksiksiz aldığı ve namazdan başka bir kasdı olmaksızın mescide gittiği zaman mescide girinceye kadar attığı adımdan dolayı Allah, onu bir derece yükseltir ve onun bir günahını eksiltir. Mescide girince de mescidde kaldığı müddetçe hep namazda gibi olur. Namaz kıldığı yerden ayrılmadığı ve abdestli bulunduğu müddetçe melekler ‘Allah’ım onu bağışla, Allah’ım ona merhamet et’ diye dua ederler.”[136] Aynı şekilde namazdan sonra diğer namaz beklenirse sevap daha da artar.[137] Hadislerde nefse zor gelebilecek iki namaza, sabah ve yatsı namazına gelenlerin, namaz için camiye erken gelenlerin, ilk safta bulunanların bu gayretlerinin mükâfatı olduğu da bildirilmiştir.[138] Cemaatle namaz kılmaya niyetlenmek bile sevap almaya vesile olmaktadır. Hadislere göre bir kimse, namaz maksadıyla yola çıkmışsa namazda gibidir.[139] Cemaatle namaz kılmak için mescide gelse fakat namazı kılınmış bulsa bile cemaatle kılmış gibi sevap alır.[140]

Hz. Peygamber’in uygulamasına göre namazı cemaatle kılmaya hastalık veya tehlike dışında hiçbir şey engel olmamalıdır. Âmâ olan İbn Ümmü Mektûm, Hz. Peygamber’e haşarat ve tehlikeli hayvanların varlığından bahsetmiş ve kendisini mescide götürecek kimse olmadığını (bu sebeple zarar görmekten endişe ettiğini) söyleyerek evde namaz kılıp kılamayacağını sorunca Hz. Peygamber, “ezanın ‘haydi namaza, haydi felaha’ ifadelerini duyuyorsan namaza koş, ezana icabet et, sana ruhsat bulamıyorum” buyurmuş,[141] körlüğü bir engel saymamıştır. Bir başka hadiste “Kim müezzini işitir ve kendisini engelleyen bir özrü olmadığı halde cemaate gitmezse tek başına kıldığı namaz (kâmil bir namaz olarak) kabul edilmez.” buyurmuştur. Soru üzerine özrün, tehlike ve hastalık olduğunu söylemiştir.[142] Burada dikkat edilmesi gereken nokta, konunun namaz kılmayı terk değil, cemaati terk olmasıdır. Çünkü camiye gitmeyip namazı başka yerde kılmakla cemaatle namazdan elde edilecek pekçok fazilet kaybedilmiş olur.[143] Hastalık cemaate katılmamak için bir mazeret olmakla beraber Hz. Peygamber, vefat ettiği hastalığında iki kişinin arasında namaza gelmiştir.[144] Sahâbîler de hasta oldukları halde arkadaşlarından yardım alarak namaza gelmeye gayret ederlerdi.[145]

Namaz vaktinde işin olması cemaate katılmaya engel sayılmamıştır. Hz. Peygamber, evinde yemekte iken[146] veya işi varken namaza çağrıldığında hemen mescide giderdi.[147] “İmam olan kişi, namaz kıldırınca kısa ve hafif tutsun. Çünkü cemaatin içinde güçsüz, yaşlı ve iş sahibi olan vardır.”[148] hadisi zaten namazın işe mâni olmayacak şekilde kılınmasını, cemaatin durumuna dikkat edilmesi gerektiğini gösterir. Hadise göre yaşlılık, güçsüzlük de cemaate gelmeyi engelleyen sebeplerden değildir. Aynı şekilde yorgunluk namaza engel değildir. Hz. Peygamber, bir keresinde yatsı namazını gecenin yarısı oluncaya kadar geciktirmiş. Cemaatte kadınlar ve çocuklar varmış ve namazı beklerken uyuklamaya başlamışlar. Hz. Peygamber, namazı kıldırdıktan sonra “Sizlere

bildiriyorum. Müjdeler olsun ki insanlar içinde sizden başka bu saatte namaz kılan hiç kimsenin bulunmaması Allah'ın size olan nimetlerinden biridir." buyurmuş,[149] namazı tek başına kılıp yatmak yerine cemaati beklemenin faziletini haber vermiştir.

Namaza katılmaya aile içindeki herhangi bir durum da engel olmamalıdır. Hasen Basrî isimli tâbiî âlimi, "Bir kimseyi, annesi şefkatinden dolayı cemaatle kılmak için yatsı namazına gitmekten alıkoyarsa o konuda ona itaat etmez."[150] diyerek anneye itaat vacip olduğu halde namazı cemaatle kılmaktan vazgeçmemek gerektiğini belirtmiştir.

Şartların zorluğu namazı cemaatle kılmaya engel teşkil etmemiştir. Kur'an-ı Kerim'de savaşta dahi cemaatle namaz kılmaktan vazgeçilmemesi emredilmiştir.[151] Yolculuk da namazı cemaatle kılmaya engel sayılmamaktadır. Hz. Peygamber'in ifadesine göre yolculuk esnasında birden fazla kişi olduğunda namazlar, muhakkak cemaatle kılınmalıdır.[152]

Camiye uzak bir yerde olmak, cemaate devam etmeye engel olmamalıdır. Hatta camiye ne kadar çok adım atılırsa sevap da ona nispetle artmaktadır.[153] "Karanlıkta mescide gidenleri, kıyamet günü tam bir nura mazhar olacaklarını müjdele."[154] hadisi de cemaatle namaz için gayret göstermenin karşılıksız kalmayacağına işaret eder.

Beş vakit namazı cemaatle kılmanın üzerinde bu kadar durulmasının önemli gerekçeleri vardır. Bunlardan bazıları, cemaatin dini muhafaza edeceği, hidâyete götüreceği, cemaatten uzak kalındığında ise gaflete, dalâlete, ayrılığa düşüleceğidir. Hz. Peygamber, "Ya bazı kimseler, cemaate gelmemekten vazgeçerler ya da Allah onların kalplerini mühürler. Sonra onlar gafillerden olurlar."[155] buyurarak cemaate katılmama sonucunda oluşacak neticelerden birini bildirmiştir. Abdullah b. Mes'ûd da meselenin önemini şöyle izah etmiştir: "Kim Müslüman olarak Allah'a kavuşmak isterse beş vakit namazını, ezan okunan yerde (camide) kılsın. Resûlullah (s.a.s.), bize sünen-i hüdâyı (hidâyetin kendisi olan yolu) öğretti. Ezan okunan mescidde namaz kılmak sünen-i hüdâdandır. Allah, Peygamberinize (s.a.s.), hidayet sünnetlerini bildirmiştir. Yemin ederim ki kim namazı evinde kılarsa Nebinizin (s.a.s.) sünnetini terketmiş olur. Peygamber'in sünnetini terkederseniz dalâlete düşmüş olursunuz. Ben bizi biliyorum, aramızda münafık olduğu bilinenlerden başka hiç kimse cemaatten geri kalmazdı. Vallahi ben, safa girinceye kadar iki kişiye tutunarak mescide getirilenleri bilirim."[156]

Hz. Peygamber'in, önemli bir mazereti olmadığı halde cemaatle namaza katılmayanları şiddetle kınadığı, tepki gösterdiği şu olay da namazı cemaatle kılmanın önemini ve gereğini göstermektedir. "Hz. Peygamber, yatsıyı gecenin üçte birine veya ona yaklaşık bir zamana kadar geciktirdi, mescide geldiğinde insanların yorgun ve halkalar halinde dağınık bir şekilde oturduklarını, hatta bazı kimselerin bulunmadığını gördü. Hz. Peygamber, Ebû Hüreyre'nin ifadesine göre onun daha önce görmediği kadar kızmış ve şöyle buyurmuş: "Yemin olsun ki onlardan biri iyi bir kemik parçası ve iyi iki paça bulacağını bilse yatsıda bulunurdu, onlar namazdan geri kalıyorlar, halbuki namazda olanı bilselerdi emekleyerek de olsa gelirlerdi. Muhammed'in canı elinde olan Allah'a yemin

olsun, içimden öyle geçti ki gençlerime, benim için odun kümeleri hazırlamalarını emredeyim, sonra namazı emredeyim, ezan okunsun sonra namaza durulsun. Bir kimseye emredeyim insanlara namaz kıldırsın ve ben de dönüp gideyim, bizimle beraber namaz kılmayıp bu namazdan geri kalanların evlerini araştırayım ve evlerini üzerlerine ateşle tutuşturayım."[157] Hz. Peygamber, içinden böyle geçtiğini ifade etmiş, ancak temennisini uygulamamıştır. Onun (s.a.s.), genel üslûbunun dışında böyle tepki göstermesi, konunun önemini, ciddiyetini göstermektedir. Binâenaleyh ayetler ve bu hadis başta olmak üzere diğer hadisler de delil gösterilerek erkekler için cemaatle namazın farz olup olmadığı, tek başına kılınan farz namazın sahîhliği tetkik edilmiştir.[158]

Kadınların Namazı Cemaatle Kılması

Hz. Peygamber'in, hanımların eğitimi ile meşgul olduğu bilinen bir husustur.[159] Hanımlar, mescidin ibadet ve eğitim-öğretim gibi önemli işlevlerinden faydalanmışlar, namaz vaktinde ve namaz vaktinin dışında da ibadet veya başka faaliyetlerde bulunmak için mescidde bulunmuşlardır.[160] Mescide devam ederek Hz. Peygamber'in hutbelerini, vaazlarını dinlemişler, onun (s.a.s.) diğer sünnetlerinden istifade etmişler, mescide gelme imkânı bulamayan diğer hanımlara ve aile fertlerine, çocuklarına öğrendiklerini aktarmışlardır.

Kadınların namazı cemaatle kılmalarına gelince konu ile ilgili hadisler, onların cemaatle namaza katılmalarını teşvik niteliğinde olup beş vakit namazı cemaatle kılmayı ve Cuma namazını kılmayı zorunlu kılmamaktadır.[161] Nitekim bütün hanım sahâbîlerin beş vakit namazı sürekli olarak mescidde kıldıklarına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Cemaat arasında kadınlar ve çocuklar bulunduğunda Hz. Peygamber'in tutumuna baktığımızda onun (s.a.s.) konuya yaklaşımı daha iyi anlaşılır Bir namazdan sonra şöyle buyurmuştur: "Ben namaza (kıraatı) uzatmak niyetiyle dururum da bir çocuğun ağladığını duyunca, annesine sıkıntı vermeyeyim diye namazımı kısa keserim."[162] Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, kadınların ve çocukların mescide gelmesini engellemek bir yana namazı daha kısa sürede kıldırmıştır. Onun (s.a.s.) müsamahakâr tutumu neticesinde kadınların, çocuklarını da yatsı namazına getirdikleri oluyordu.[163] Bir başka hadiste Hz. Peygamber'in namazda olağan dışı bir durum meydana gelirse veya imam yanılırsa imamı ikaz etmek için kadınların el çırparak imamı ikaz etmelerini bildirmesi,[164] kadınların cemaatle namaza katılmalarının tabiî bir durum olarak görüldüğünün belirtisidir. Ayrıca Resûlulullah (s.a.s.), erkeklerden hanımlarının mescide gitmelerini engellememelerini istemiş ve "Allah'ın hanım kullarını, Allah'ın mescidlerinden men etmeyiniz." buyurmuştur.[165]

Bu zemine uygun olarak Hz. Peygamber'in zamanında kadınlar, mümkün oldukça mescide gelip namaz kılıyorlardı. Cemaatle kılınan farz namazlara,[166] cuma[167] ve bayram namazlarına[168] da iştirak ediyorlardı. Ancak Hz. Peygamber, mescide gelen hanımların bazı konulara dikkat etmesini istemiş, "Allah'ın hanım kullarını Allah'ın mescidlerinden men etmeyiniz. Ancak onlar

süslenmemiş ve koku sürünmemiş olarak mescide gelsinler.” buyurmuştur.[169] Hanımların mescide gelip namaz kılmaları veya diğer faaliyetlerden istifade etmeleri teşvik edilirken diğer yandan “Hanımların mescide gitmelerini engellemeyin, evlerinde kılmaları ise onlar için daha hayırlıdır.”[170] hadisi de bulunmaktadır. Bu ifadeden anlaşıldığına göre kişiden veya çevreden kaynaklanan şartlar müsait olmadığında kadınların şartları zorlayıp cemaate katılmaları gerekmemektedir. Zira kadınların namazları cemaatle kılmaları zorunlu değildir.

Netice itibariyle Ebu’d-Derdâ isimli sahâbînin de ifade ettiği gibi “Cemaatle namaz, Resûlullah (s.a.s.)’ın işlerinden idi.”[171] Bu önemli ibadetin -özellikle hakkı verilerek, şuurlu bir şekilde eda edilmeye çalışıldığında- psikolojik ve sosyolojik pekçok faydasının olduğu şüphesizdir ve başlı başına inceleme konusudur. Bununla beraber şu noktalara işaret etmek mümkündür.

Cemaate devam etmek, öncelikle kişiyi disiplinli yaşamaya sevkeder. Camideki vaaz, hutbe ve dersleri dinlemek, dînî değerlere bağlılığı artırmaya imkân sağlar. Cemaatle namaza katılmak, diğer insanlarla aynı mekânda aynı işi yapmak demektir. Bu birlik ve beraberlik, kişi için hayata anlam katan, amaç kazandıran etkenlerden biridir. Ayrıca cemaate devam, kişinin diğer insanlarla ilişkilerini düzene sokar, aynı inancı taşıyan kimselerle kaynaşmasına vesile olur. Beş vakit camiye giden kimse, kendini bir cemaatin mensubu olarak gördüğünden, yalnızlık hissinden kurtulur ve cemaatle dayanışma içinde olması ona güven verir. Cemaatle namaz, bencilliği engellemekte de önemli bir etkendir.

Diğer yandan cemaatle namaz, hedefsiz kitlenin, bilinçli topluluk haline dönüşmesine yardımcı olur. Çünkü insanlar, aynı amaç etrafında toplanmışlardır. Birliğe ulaşmada en etkili vasıta namazdır. Cemaat olmak, camide biraraya gelmek toplumdaki farklılıkları giderir. Günde beş vakit camide bir araya gelen kimselerin renk, dil, mevki, ekonomik ve siyasî görüş farkı bir sorun oluşturmayacaktır. Ayrıca toplumda olması istenen pekçok özellik namaz sayesinde oluşur. Müslümanın ilk toplum terbiyesi cemaatle namaz kılmakla başlar. Namazı cemaatle kılmakla sosyalleşme arasında apaçık bir ilgi vardır. Cemaatle namaz, özellikle çocuklar ve gençler için dini öğrenmeye vesiledir. Bu yolla, İslam idrâk edilmektedir. Cemaatten ayrılmak ise İslam dışı olan akımlara kapılmayı kolaylaştırır, fitneye ve bölünmeye kapı açar. İslam’la bağdaşmayan anlayış ve davranışların, evlerin içine doluştuğu günümüzde Müslümanlar tek başlarına kalmamalı ve diğer Müslümanlarla bağlantı içinde olmalıdır.

Bu çerçevede sorumlu kişilerin, camilere özellikle gençlerin gelmesini sağlamak için çalışmalarını çoğaltmasına ihtiyaç vardır. Camilerin maddî imarına gösterilen özen, cemaatle namaza teşvikte de gösterilmelidir.

bk. Hac, 22/26.

Cin, 72/18.

Müslim, Mesâcid, 288.

et-Tevbe, 9/18.

Tirmizî, Tefsîru Sûre, 9.

Müslim, Musâfirîn, 73-74.

Müslim, Musâfirîn, 69-70.

İbn Mâce, Mesâcid, 13.

Âl-i İmrân, 3/96.

Müslim, Zikr, 38.

Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, 25, 40.

Bakara, 2/149-150.

Âl-i İmrân, 3/96-97.

Buhârî, Fedâilu'l-Medine, 12.

Müslim, Hac, 514.

Müslim, Mesâcid, 1.

Müslim, Hac, 511.

Hac, 22/32.

Mâide, 3/97. Hatta Mescid için yola çıkmış olan kimseler hürmete lâyık görülmüş, Kur'an-ı Kerim'de "Rablerinin lutuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere saygısızlık etmeyin." (el-Mâide, 5/2) buyurulmuştur.

Hz. Peygamber, kıble yönüne doğru tuvalet ihtiyacının giderilmemesini istemiştir. İbn Mâce, Tahâret, 17.

bk. Bakara, 2/114; el-Enfâl, 8/34; Hac, 22/25.

Âl-i İmrân, 3/103.

bk. Buhârî, Fiten, 11; Menâkıb, 25.

bk. Şâtıbî, *İ'tisâm,* II, 452.

Cemaatle namaz kılmak sadece beş vakit namazla sınırlı değildir. Başka namazlar da cemaatle kılınmaktadır. Cuma namazı (el-Cum'a, 62/9), bayram namazı (Buhârî, İydeyn, 16) cemaatle kılınan namazlardır. Olağan dışı tabiat hâdiselerinde, meselâ güneş tutulduğunda Hz. Peygamber, "namaz toplayıcıdır (cemaatle namaza hazır olun)" diye nida ettirmiş ve cemaatle namaz kılınmıştır. (Buhârî, Kusûf, 1-3, 9, 19.) Yağmur duası da cemaatle yapılmış ve namaz kılınmıştır. (Buhârî, İstiskâ, 2, 18, 19.) Sürekli olmasa da o (s.a.s.), kaza namazını (Ebû Dâvûd, Salât, 11), nafile namazı cemaatle kılmıştır. (Dârimî, Salât, 61; Buhârî, Ezan, 161.)

Mâide, 5/58.

Bakara, 2/43.

Bakara, 2/238.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned* V, 206. (Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, I-VI, Beyrut, ts.)

Cemaatle namaz kılındığında muhakkak imama uyulmalı ve bir düzen, disiplin olmalıdır. Hz. Peygamber, safların aynı hizada olmasına özen göstermiş ve safları düzgün yapmanın, namazın gereği olduğunu belirtmiştirbk. Buhârî, Ezan, 72, 74, 76.

İbn Mâce, Mesâcid, 19.

Buhârî, Ezan, 36.

Ahmed Naîm, *Tecrîd Tercemesi,* II, 620.

Buhârî, Salât, 87, Ezan, 30, 31, 36.

Müslim, Tahâret, 41.

Buhârî, Ezan, 9, 36, 73.

Müslim, Mesâcid, 152.

Ebû Dâvûd, Salât, 51.

Müslim, Mesâcid, 255.

Ebû Dâvûd, Salât, 46.

Davudoğlu, *Müslim Tercemesi,* III, 62. (Ahmed Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim*

Terceme ve Şerhi, I-XI, İstanbul, ts.)

Buhârî, Ezan, 39.

Müslim, Mesâcid, 257.

Buhârî, Ezan, 43.

Buhârî, Ezan, 44.

Buhârî, Ezan, 61, 62.

Buhârî, Mevâkîtu's-Salât, 22. Hadisin râvisi, "O günlerde Medinelilerden başka kimse namaz kılmazdı" diyerek olayın gerçekleştiği zamanın İslam dininin çevreye yayılmadığı Medine döneminin başlangıcı olduğuna işaret etmiştir. bk. Buhârî, Ezan, 161, 162.

Buhârî, Ezan, 29.

Nisâ, 4/102.

Buhârî, Ezan, 18; 35.

Buhârî, Ezan, 33.

Ebû Dâvûd, Salât, 49.

İbn Mâce, Mesâcid, 17.

Müslim, Mesâcid, 256-257. Sünen-i hüda; dini tekmil için devam üzere ibadet olarak yapılan sünnetlerdir. Ezan ve cemaatle namaz gibi. bk. Davudoğlu, *Müslim Tercemesi,* III, 681.

Muvatta, Salâtu'l-Cemâa, 3.

Bk. İbn Kudâme, *Muğnî,* II, 3.

Hz. Peygamber, sahâbî hamımların isteği üzere bir gün belirleyerek onlara ayrıca vaaz etmiştir. Buhârî, İlim, 36.

Tirmizî, İsti'zân, 9.

"Kadın, çocuk ve hasta dışındaki bütün Müslümanların Cuma namazını kılmaları farzdır" (Ebû Dâvûd, Salât, 208) hadisi burada zikredilebilir.

Buhârî, Ezân, 61, 65.

Müslim, Mesâcid, 218.

Buhârî, Ezân, 48,

Buhârî, Cum'a, 13.

Hanımların gündüz kılnan namazlardan ayrı olarak sabah (Buhârî, Salât, 13) ve yatsı namazlarına (Buhârî, Ezan, 162) da katıldıkları nakledilmiştir.

İbn Hibbân, *Sahîh,* IV; 27 (Muhammed b. Hibbân el-Bustî, *Sahîh,* I-XVIII, Beyrut, 1414.)

Buhârî, Salât, 2.

Ebû Dâvûd, Salât, 52.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 78.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 443.

Namaz, "Ben neyim, nasılım, nasıl olmalıyım, neler yapmalıyım?" gibi sorulara cevap ararken ona kendini ve hayatı tanıtmada, sorumluluklarının farkına varmasını sağlamada olumlu bir bakış ve bilinç kazandırır.

Namaz Psikolojisi

Prof. Dr. Hüseyin PEKER
19 Mayıs Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı

Namaz çok farklı yönleri, farklı boyutları olan bir ibadettir. Namaz şekilsel, zihinsel ve duygusal boyutlarıyla bir bütündür. Namazda belli hareketlerin yapılması gerekir. Belli ayetlerin ve duaların okunması gerekir. Ve yine namaz kılan kişinin ne yaptığının, ne okuduğunun bilincinde olması[172] ve haz duyarak namaz kılması gerekir. İstemeyerek ya da Allah rızasının dışında başka amaçlarla namaz kılanın namazı makbul olmadığı gibi ahirette cezalandırılacağı da Kur'an'da vurgulanır.[173]

Namazın insanın bütün psikolojik mekanizmaları üzerinde etkisi vardır. Namazın şeklî yönünün de, namazda okunan ayet ve duaların bireyde oluşturduğu zihinsel ve duygusal atmosferin de ve namazın etkisiyle bireyin tutum ve davranışlarında, tüm kişiliğinde meydana gelen değişimlerin de psikolojik analizi son derece önemlidir. İşte biz burada kısaca böyle bir analizi yapmaya çalışacağız.

Namazın Şekli Yönü

Namaz kılmaya başlamadan önce namaz için hazırlık yapılır. Kişinin abdesti yoksa ilk olarak abdest alır. Abdest sırasında bir taraftan bedenen temizlenirken diğer taraftan da Allah'ın kendisini bağışlaması, koruması, kötü olandan, yanlış olandan alıkoyması, iyi olana yöneltmesi için dua eder. Böylece Allah'ın huzuruna hem bedenen hem de zihnen temizlenmiş ve arınmış olarak çıkmanın hazırlığını yapar.[174]

Daha sonra örtünmesi gerekli olan yerleri temiz bir elbise ile örter ve Kâbe'ye yönelerek namaz kılmaya niyet eder. Kâbe'ye yönelmek namazın şartlarından biridir, Allah'ın bir emridir.[175] Kâbe Allah'a ibadet için yapılan ilk mabettir.[176] Allah'a kulluğun, Allah'a yönelişin sembolüdür. Müslüman böyle bir zihni atmosferle yüzünü, yönünü Kâbe'ye çevirir ve namaz kılmaya niyet ettiğini sözlü olarak da ifade ederek ellerini kaldırır "Allahu Ekber: En büyük Allah'tır" der ve namaza başlar. Bir davranışın amacını, değerini tayin eden niyet olduğu için niyetsiz namaz olmaz.

Müslüman böylece beden, zihin ve kalp bütünleşmesi ile dünyaya ait her şeyi ellerinin tersiyle arkaya iter ve Allah'a olan teslimiyetini, O'na karşı olan saygısını duruşuna ve bedenine yansıtır. Tevazu ile başını öne eğer, ellerini kavuşturur, Allah'ın huzurunda bulunduğunun bilinci ile namazın bütün hareketlerini itina ile, saygıyla yapmaya çalışır.

Namazda şekli unsurların her birinin ayrı ayrı anlamları vardır. Ayakta durma (kıyam), Allah'ın huzurunda saygıyla durmayı; öne eğilme (rukü), Allah'a gösterilen saygının ileri aşamasını; alnı yere koyma (secde) ise, saygının son noktasını işaret etmektedir. Bu hareketleri yaparken birey hareketlere uygun sözel ifadelerde de bulunarak "Sübhane Rabbiye'l Azîm: Ulu Rabbim! Her şeyden üstün olan Sensin; Sübhane Rabbiye'l A'lâ: Yüce Rabbim! Her şeyden üstün olan sensin." Kavramlarını tekrar eder ve böylece tüm benliğiyle teslimiyetini ve saygısını Allah'a arz eder.

Namazdaki hareketlerin ve söylenilen sözlerin anlamları zihne iyice yerleştirilerek bireyin hayat sürecindeki kılavuzu olması asıl amaçtır. Allah'ın namazda en çok tekrar ettirdiği (2 rekâtta 11 kez) "Allah'u Ekber: En büyük Allah'tır" sözü, bu ifadeyi bireyin içselleştirerek bütün davranışlarına, hayatına hakim kılması, dünyevi ilişkilerinde Allah'tan başka hiçbir ilaha göre hareket etmemeyi prensip edinmesi içindir.

Namazın Zihinsel Yönü

Akıl yürütme, düşünme ve muhakeme etme, insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliktir. Namaz insana kendisini, yaptıklarını ve yapamadıklarını, Allah'a ve diğer insanlara karşı sorumluluklarını, ölümü ve ölüm sonrasını, kısaca bütün hayatı, hayatın anlamını düşündürür ve onu fizik alanından fizik ötesi alana kadar götürür.

Allah'a inanan insanın Allah'ın buyruklarını hangi oranda yerine getirdiğini düşünmesinde namaz önemli bir etkendir. Günün değişik zamanlarında kılınan namaz insana bu fırsatı ve imkânı verir. Çünkü namaz ona Allah'ı, ahireti, Allah'ın buyruklarını ve bu buyrukları uygulama noktasında kendi durumunu hatırlatır. Onu hem ferahlatır hem de uyarır. Onu kendini kritik etmeye, sorgulamaya hazırlar. Birey davranışlarını, tutumlarını, eylemlerini düşünüp değerlendirir. İnancıyla davranışları arasındaki uyumsuzlukları, çelişkileri, çatışmaları görür ve davranışlarını Allah inancı doğrultusunda yeniden dizayn etmesi gerektiğini daha kuvvetle benimser.[177]

Namazda zihin olumsuz düşüncelerden uzaklaşır ve dikkat olumluya, güzel olana çevrilir. Güzel şeyler düşünülür. Güzel olanı, iyi ve yararlı olanı düşünme ve bunların gerçekleşmesini arzu etme, namazdan sonra da devam eden bir süreçtir. Namazdaki bu olumlu atmosfer, kuşkusuz namazdan sonra da bireyin zihin dünyasındaki etkisini sürdürür.

Bireyin kendisini ve diğer insanları değerli bir varlık olarak algılamasında da namazın önemli etkisi vardır. Namaz ibadetinin bireyi Allah katında değerli kılacağı inancı, onu kendisine de diğer insanlara ve varlıklara da olumlu gözle bakmaya iter. Pozitif bir yapı kazanır. Hayatın anlamını daha iyi kavrar. İsyankâr bir tutum takınmaz. "Hayata bakışımız, kendimize verdiğimiz önem ve değer, bir bütün olarak ruh ve beden sağlığımızı da etkiler."[178]

Namaz kılmakla Allah'ın emirlerinden birini yerine getirdiği, Allah'la barışık olduğu bilinci bireyin ölüm sonrası hayatla ilgili kaygısını ve korkusunu azaltır.

Namazın Duygusal Yönü

İnsan hayatının her anında mutlaka birden çok duygu yer alır. Kalp duyguların merkezi olarak kabul edilir. İnsanın inanç, ibadet ve diğer davranışları hem zihinle hem de kalple bağlantılıdır. Ancak bazı kişilerde zihinsel boyut, bazılarında da duygusal boyut ağırlık kazanabilir, daha yoğun, daha etkin olabilir.

Namazda sevgi ve saygı duygularıyla beraber korku duygusu da etkin olarak bulunur. Ancak buradaki korku sevgi ve saygıya dayalı, Allah'ın sevgisini ve rızasını kaybetme endişesinin doğurduğu korkudur. Nasıl ki insan çok sevdiği bir kişiye kendini sevdirebilmek için onun istediği şeyleri en üst düzeyde yerine getirmeye çalışırsa, Allah'a inanan ve en çok O'nu seven mümin de, Allah'ın isteklerinden biri olan namazı, kendini Allah'a sevdirebilmek ve O'nun rızasını kazanabilmek için içten gelerek, istekle kılar. Yani Kur'an'da vurgulandığı gibi huşû içinde kılar.[179] Namaz kıldığı, Allah'ın buyruğunu yerine getirdiği için sevinir, rahatlar, ferahlık duyar. Çeşitli nedenlerle namaz kılamadığı zaman ise, Allah'ın isteğini yerine getirememenin üzüntüsünü ve korkusunu yaşar. Bu üzüntü ve korku hem Allah'ın rızasını kaybetme hem de ahirette mükâfattan mahrum olma ve ceza görme endişesine bağlı olarak ortaya çıkar.

Namaz benlik duygularının şekillenmesinde ve dengeli bir özellik kazanmasında, dinî ve sosyal duyguların güçlenmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir. Şöyle ki, namaz üstünlük ve aşağılık duygularını önlemede ve kontrol altında tutmada bireye katkı sağlar. Namazda birey alnını yere koymakta ve Allah'ın yüceliğini vurgulayarak O'nun karşısında güçsüz olduğunu gerek ifadeleriyle gerekse hareketleriyle dile getirmektedir. Namazdan sonra yaptığı dualarda, kendisinin birçok konuda aciz, güçsüz olduğunu belirtmekte ve problemlerinin çözümü, sıkıntılarının giderilmesi için Allah'ın yardımını talep etmekte ve böylece kendi gücünün ne kadar sınırlı olduğunu fark etmektedir. Böyle bir bilinçle namaz kılan birey kuşkusuz kendini üstün göremez, kibirli davranışlarda bulunamaz.

Aynı şekilde camide zengin, fakir, amir, memur, işçi, işveren, öğretmen, öğrenci toplumun her kesiminden insanın aynı safta, omuz omuza namaz kılması, bireyde Allah'ın huzurunda herkesin eşit olduğu algısını oluşturur ve onu aşağılık duygusuna kapılmaktan alıkor. Böyle mümin namazla aşağılık duygusunu da üstünlük duygusunu da atar, bu ikisinin ortasında yer alan mütevazı bir özellik kazanır.

Yine namaz insanı var edenin, sahip olduğu her şeyi ona verenin Allah olduğu bilincini sürekli canlı tutmanın bir aracıdır. Bu bilinçle hareket eden insan ise Allah'a çokça şükreder, nankörlük etmez, hayata karşı olumlu duygular besler.

Namaz insanın günahkârlık ve suçluluk duygusuna kapılmasını da önler. Mümin bir taraftan namaz sırasında okuduğu ayet ve dualarla, diğer taraftan namazdan sonra yaptığı tövbe ve bağışlanma dilekleriyle Allah'a yönelen ve O'nun kendisini bağışlayacağına inanan kişidir. İşte Mümin böyle bir ümit içerisinde namazını kılar ve asla günahkârlık ve suçluluk duygusuna kapılmaz.

Namazın merhamet duygusuyla da çok yakın ilişkisi vardır. Namaz merhamet

duygusunu canlı tutar. İnsanın günlük hayat sürecinde karşılaştığı olaylar, çevresinde ve dünyada olup bitenler onun zaman zaman kızgınlık ve nefret gibi olumsuz duygularını harekete geçirir. Sevgi ve merhamet duygusunu baskılar. İşte bu sırada hemen kısa aralıklarla kılınan namaz devreye girer. Merhamet ön plana geçer. Mümin Allah'a yönelir, kızgınlığı gider. Gerek besmelede gerekse Fatiha'da okuduğu Rahman ve Rahim kelimelerinin rahmet ve merhameti vurgulayan anlamları onu merhametli olmaya iter.[180]

Namazın Davranışla İlgili Yönü

İnsanın inanç, düşünce, duygu ve davranışları arasında bir bağlantı vardır. Mümin Allah'a inandıktan sonra, bu inanca bağlı değerler sistemi içinde kendini disipline ederek kabul ettiği değerlere göre davranışlarını düzenlemeye çalışır. İnancının etkisiyle Allah'a ibadet ederken nasıl dinî bir emre uyuyorsa, aynı şekilde dinin yasaklarından kaçınmaya, dinî normlara uygun davranışlar göstermeye gayret eder.[181] Allah'ın huzuruna, güzel şeyler yaparak, O'nun istediği tutum ve davranışları sergileyerek çıkmanın önemli olduğu inancı insanı güzel olanı yapmaya yöneltir. Kötü bir şey yapmış olsa da onun üzüntüsünü yaşar, pişmanlık duyarak tövbe eder, ondan vazgeçer ve yine iyiye, güzele yönelir.

Böylece dürüst olan, iyilik yapan, yardımsever, fedakâr olan, hakka, hukuka riayet eden, kendini üstün görmeyen, kaba ve kırıcı olmayan, ben değil biz şuuru içinde hareket eden, kendisi için istediğini diğer insanlar için de isteyen bir birey haline gelir. Hata ve yanlış yapsa da, inancıyla yanlış davranışı arasındaki çelişkiyi fark eder ve inancı onu yine doğru olana yöneltir. İnsanın hayat yolculuğunda, yapısındaki olumsuza, kötüye dönük eğilimlerin ve çevresindeki şeytani (kötüye yönelten) faktörlerin etkisinde kalmadan doğru olan rotada yoluna devam edebilmesi için, ona yolunu gösteren dinî esaslar ve namaz bir pusuladır.[182] Rotasını şaşırdığında ona hemen rotayı hatırlatır. Bu nedenledir ki Allah, "Namaz her türlü edepsizlikten ve kötülükten alıkor." buyurmuştur.[183]

Burada bir hususa özellikle değinmek gerekmektedir. O da namaz kıldıkları halde bazı kişilerin haksızlık yapmaları, hak yemeleri, olumsuz davranışlarda bulunmaları, bazı namaz kılmayanlarca haklı olarak eleştirilmekte, ancak namaz kılmama gerekçelerinden biri olarak sunulabilmektedir. "… Şahıs namaz kılıyor da ne oluyor? Şunları şunları yapmadı mı? Böyle yapan birçok namaz kılan kişi yok mu?" şeklindeki eleştiriler bir tür savunma mekanizması olarak kullanılabilmektedir. Elbette namaz kıldıkları halde İslam'ın istemediği, yasakladığı davranışları yapmaya devam edenler, namazı içselleştirememiş, kişisel çıkarlarını aşamamış, yanlış din algılamasına sahip olanlardır. Yoksa samimi bir inançla namaz kılan insan, duygu, düşünce ve davranışlarını, Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda düzenlemeye çalışır ve böylece kötü olana yönelmez, kötülüklerden arınır, temizlenir ve güzelleşir.

Namazın Kişilikle İlgili Yönü

İnsanın belirgin birtakım kişilik özellikleri vardır ki bunlar daha çok onun

ahlaki yönünü, karakterini oluşturur. Örneğin, dürüst, adil, namuslu, onurlu, cesaretli, yardımsever, güvenilir veya yalancı, bencil, hilekâr, korkak, güvenilmez gibi. İşte namaz insanı olumsuz kişilik özelliklerinden uzaklaştırıp olumlu kişilik özelliklerine yöneltir. Yani namaz kılan insan yalan söylemez doğru olur, ikiyüzlü hareket etmez samimi olur, sadece kendi çıkarını düşünen bencil birisi değil, diğer insanları da düşünen yardımsever, diğerkâm olur, hak yiyen, haksızlık yapan değil, hakkı, adaleti koruyan, cesaretli bir kişi olur.

Bütün peygamberler böyle olumlu kişilik özelliklerine sahip insanlardı. Onlar sadece Allah'ın isteklerini yapmaya çalışan, Allah'ın rızasını her şeyin üstünde tutan, maddiyatı, makamı ve mevkii ellerinin tersiyle iten kişilerdi. Bu açıdan bakıldığında namaz insanı başka varlıklara kul, köle olmaktan alıkoyup Allah'a bağlılığa götüren, onu olumsuz istek ve arzularının, dünyanın basit çıkarlarının esiri olmaktan kurtarıp özgürleştiren bir özelliğe doğru götürür.

Allah'ı en büyük güç olarak kabul eden ve kıldığı namazın her rekatında "yalnız Sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım dileriz" düsturunu tekrar eden bir Müslüman, eğer bunu içtenlikle, benimseyerek ifade ediyorsa, namazdan sonra da onurlu davranışlarda bulunur, bazı çıkarlar uğruna boyun bükerek haysiyetini çiğnetmez, sağlam bir kişilik sahibi olur.

Namazın Benlikle İlgili Yönü

İnsan zaman zaman kendisine dışarıdan birisi gibi bakar ve kendini değerlendirerek bütün özellikleriyle ilgili, fiziki yapısıyla, yetenekleriyle, duygu, düşünce, tutum ve davranışlarıyla, değerleriyle ve idealleriyle ilgili hükümler verir. İşte onun bu hükmü, yargısı, benliğini oluşturur. Bu hükümler olumlu da olabilir, olumsuz da olabilir. Kişi kendinin bazı yönlerini beğenip bazı yönlerini beğenmeyebilir. Buna bağlı olarak da benlik saygısı ortaya çıkar.

Benlik sürekli yenilenir. Baştan geçen her olay, her yaşantı, kişilerin bireyi beğenip beğenmemeleri, eleştirmeleri ya da övmeleri, bireyin kendini algılayış tarzı benlikte yer eder ve benliğin alacağı şekli etkiler.[184] Bu hayat sürecinde başımızdan geçen olumsuz yaşantıların ve olumsuz değerlendirmelerin benliğimizde açtığı yaralar, namazla pansuman edilir, onarılır ve daha canlı, daha arzulu, ruhen güçlenmiş olarak hayata devam ederiz.

Namaz, "Ben neyim, nasılım, nasıl olmalıyım, neler yapmalıyım?" gibi sorulara cevap ararken ona kendini ve hayatı tanıtmada, sorumluluklarının farkına varmasını sağlamada olumlu bir bakış ve bilinç kazandırır. Ona yaptıklarını ve yapamadıklarını, yükümlülüklerini, hareket tarzının nasıl olması gerektiğini hatırlatır.

Namazda birey Allah'ın kendisine verdiği değeri hisseder. Her ne olursa olsun Allah katında kendine değer verildiğini, diğer insanlarla arasında dünyevi özelliklere bağlı olarak hiçbir fark olmadığını anlar. Allah'a olan inancının samimiliği ve güçlülüğü oranında Allah katında daha değerli, daha önde yer alacağını bilmesi onu rahatlatır ve kendine güvenini artırır. Kendine karşı olumlu duygular besler. Benlik saygısı güçlenir. Araştırmalar dindarlıkla benlik saygısı arasında olumlu ilişki olduğunu göstermektedir.[185]

Namazın Ruh Sağlığıyla İlgili Yönü

İnsan hayat süreci içerisinde zaman zaman haksızlıklarla, sıkıntılarla, olumsuzluklarla, kötülüklerle karşılaşmakta, kaygı ve endişe duyarak ümitsizliğe kapılabilmektedir. Ümitsizlik ise karamsar duyguların oluşmasına, bireyin hayata küsmesine ve eğer devam ederse depresyona kadar, hatta başka etkenlerle beraber intihara kadar bireyi götürebilmektedir. Namaz kılan insan Allah'a yönelip O'na sığınan, O'na güven duyan insandır. Allah'ın yardımını talep eden, hayra ve iyiliğe ait dileklerinin gerçekleşeceğine, Allah'ın kendisi için hayırlı olanı vereceğine inanan, bulunduğu durumu ve geleceği karanlık görmeyen insandır. Hayatın bütünüyle bir sınav olduğunu, Allah'ın değişik şartlarda ve ortamlarda iyi ile de kötü ile de kendisini deneyebileceğini, sabrettiği ve Allah'a olan bağlılığını sürdürdüğü takdirde Allah'ın dünyada da bir kolayını vereceğini, ahirette de ödüllendireceğini kabul eden insandır. İşte bu inanç ve düşünce bireye önemli derecede manevi destek sağlar, canlılık verir, güçlüklere karşı dayanma gücü verir ve onu hayata bağlar. Namazla beraber, korkuları, kaygıları, üzüntüleri, kızgınlıkları hafifler.[186]

Çeşitli nedenlerle başına gelen olumsuz durumlarla, felaketlerle başa çıkmada insana dinî inancı destek olmakta, Allah'ın yardımına güvenerek O'na yönelip sığınması, namaz kılması, dua etmesi ruh sağlığı üzerinde olumlu etkiler oluşturmakta, depresyon riskini azaltmaktadır. Yapılan birçok araştırma, dinî inanç, ibadet ve ritüellerin, stres ve gerilimlerle başa çıkmada insanlara dayanma ve tahammül gücü verdiğini göstermektedir.[187]

Dolayısıyla namaz insanı günlük hayatın gerginliklerinden, streslerinden, meşgalelerinden, zihni rahatsız eden problemlerden kısa bir süre de olsa uzaklaştırarak rahatlamasını sağlar. Ona psikolojik boşalım yaşatır. Tabii ki bu durum, zihin problemlerden arındırılarak okunan sure ve dualar üzerinde yoğunlaştırılabilirse gerçekleşir. Zaten namaz da böyle kılınırsa dinin arzuladığı düzeye ulaşılır. Böyle kılınan namazla birey ruhen dinlenir ve rahatlar. Prof. Dr. Bünyamin Erul, beş vakit kılınan namazı, uzun yola çıkan ve saatlerce araç kullanan bir şoförün, sağlıklı bir şekilde menziline varabilmesi için belli aralıklarla yorgun bedenini dinlendirmek, dağılan dikkatini toparlamak üzere verdiği molalara benzetiyor. "Yorgun bedenin bu molalara ne kadar ihtiyacı varsa, kalbin ve ruhun da namazlarla rahatlamaya, sükûnete ermeye o kadar muhtaç olduğunu" belirtiyor.[188]

Bazı kişiler kendileri açısından önemli olarak gördükleri başarısızlık, hayal kırıklıkları, ve başkaları tarafından reddedilme sonucu yalnızlık duygusu yaşarlar. Kendilerini yalnızlığa hapseder ve teselliyi içkide, aşırı yemekte veya başka zararlı şeylerde ararlar. Ancak bu şekilde yanlış başa çıkma stratejileri, depresyon, bağımlılık veya saldırganlık olarak geri döner.[189] İşte bu konuda da namaz bireye olumlu katkıda bulunur. Onun yalnızlık, kimsesizlik duygusunu giderir. Çünkü namazla insan Allah'la iletişim kurmaktadır. Bu da bireye Allah'a yakınlık hissi, güven duygusu verir, onu kaygı ve endişeden korur. Allah'ı kendine destek ve yanında hisseder. Allah'tan güç alır. Yalnızlık duygusunun giderilmesinde cemaatle kılınan namazın da önemli etkisi vardır. İnsanlar

birbirleriyle tanışır, hal hatır sorar, birbirlerine yardımcı olur, sıkıntılarını paylaşırlar.

İnsan ruhu manevi değerlerle doyurulunca ancak tatmin olur, huzura erer. Kur'an'da vurgulandığı gibi, "Kalpler ancak Allah'ı anmakla, Allah'a bağlılık ve kullukla huzur bulur, rahata kavuşur."[190] Bu da en üst düzeyde namazda hissedilir, yaşanır.

Nisa, 4/43.

Mâ'ûn, 67/4-7.

Hüseyin Peker, *Namaz Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, 4. Baskı, Ankara 2014, s. 27.

Bakara, 2/144, 149-150.

Âl-i İmran, 3/96.

Peker, *Namaz Psikolojisi*, s. 37-38.

Öznur Özdoğan, *Kanser Tedavisine Manevi ve Psikolojik Yaklaşım, Kansere Çözüm Var*, Hayykitap, İstanbul 2011, s. 364.

Mü'minûn, 23/1-2.

Peker, *Namaz Psikolojisi*, s. 66

Hüseyin Peker, Din Psikolojisi, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014, s. 118.

Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s. 44.

Ankebût, 29/45.

Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, 11. Baskı, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1994, s. 266.

bk. Adem Şahin, *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik*, Adal Ofset, Konya 2007.

Peker, *Namaz Psikolojisi*, s. 86.

bk. Talip Küçükcan, Ali Köse, *Doğal Âfetler ve Din*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 76 vd.

Bünyamin Erul, Allah'ı Anarak Huzur Bulur Kalpler, *Diyanet Aylık Dergi*, Mayıs 2009, Sayı: 221, s. 18-19.

Recep Yaparel, Depresyon ve Dinî İnançlar ile Tabiatüstü Nedensel Yüklemeler Arasındaki İlişkiler, DEÜ, *İlahiyat Fak. Dergisi*, İzmir 1994, Sayı: VIII, s. 276.

Ra'd, 13/28.

Hiç kuşkusuz namaz da zaman içinde diğer ibadetler gibi hayatımızda farklı yorumlamalara, müdahale ve operasyonlara maruz bırakıldı. Modernliğin de seküler aklın da henüz yeterince nüfuz edemediği bir coğrafyada gözlerimi dünyaya açtığımda hayatın akışı içinde anlamlandırmaya çalıştığım ve doğrusu hiç de zorlanmadığım tek şey namazdı.

Babamın Namazı

Dr. Necdet SUBAŞI
Diyanet İşleri Başkanlığı
Strateji Geliştirme Başkanı

Yıllar sonra namazla olan irtibatımı belli bir bilinç düzeyinde tutmaya ve güçlendirmeye çalıştığım bir dönemeçte yani ondan hiç mi hiç kopmamam gerektiğine ikna olduğum bir zaman diliminde gelip aklımın bir köşesinde duran o muhteşem cümleyi şimdiki hâlimle nasıl çözümleyebilirdim? Babam oldukça renkli sayılabilecek kişisel hikâyelerini bizimle paylaşırken sık sık aynı sözü tekrarlardı: *"Beni namaz kurtardı, yoksa haraptım!"*

Başlangıçta bu sözler üzerinde yoğunlaşmak, babamın ne zaman ne dediği üzerinde kafa yormak çok da dert ettiğim bir şey değildi. İşte öteden beri aynı mahallelerde yaşıyorduk; içinden geçtiğimiz süreçlerde din belirleyici, kuşatıcı ve anlamlandırıcı bir şeydi. Ona atıfta bulunmadan yaşamak muhaldi, onunla birlikte yol almayı denemek ise türlü imtihanları göğüslemeyi gerektirirdi. Oysa çok değil, kısa bir süre sonra uzaklarda çoktan başlamış sisli puslu bir hava bizim görüş mesafemizi de kapatmaya başlayacaktı. Etraf resmen toz dumandı. Büyüme çağlarımıza denk gelen bir zaman diliminde artık bir daha geri dönüşü olmayan garip bir hız içinde din de diğer başka pek çok "kutsal" şey gibi mütemadiyen itibardan düşürülmeye çalışılıyordu. Ama "din"in yaşadıkları yine de istisnaiydi. Grameriyle oynamaya çalışanlar mı dersiniz, iddialarını yavan ama dogmatik cevaplarla bastırmaya çalışanlar mı yoksa müntesiplerine dünyayı dar etmek isteyenler mi? Hepsi vardı. Doğrusu kişisel tanıklıklarım üzerinden ilerleyecek olursam bunların hepsine en başta kendi yanı başımda hatta her yerde rastlamak pekâlâ mümkündü.

Tarihin her döneminde sözüm ona dinin içinde kalarak onu tahrif eden ve hâlden hâle sokup dönüştürenler olduğu gibi dışında kalarak ona doğrudan kastedenler de vardı. Ama şimdi durum biraz daha farklıydı sanki. Anlaşıldığı kadarıyla dinden vazgeçmeye kimse razı değildi; ancak onun başka bir şekle bürünmesini isteyen nevzuhur bir irade dinî terminolojiyi fütursuzca kullanarak uhrevi alanı bambaşka bir şekle dönüştürüyordu. Maneviyat çok fazla içerlerde kalması gereken bir şeydi artık; onun kamusal görüntülerine asla tahammül edemeyen yeni bir nesil inşa edilmişti. Farklı telakkilerle bütün bu karşı çıkışlara yetişmeye çalışan ancak çoğunlukla yoksul hayat kalıplarının içinden gelen bir dinselliğe bel bağlayan yapılanmalar da çareyi İmam Hatiplerde bulmuştu. Birbirlerinin rakibi gibi algılansa da işin aslı pek de öyle değildi. Dindar ve muhafazakârlar, hayatın olmazsa olmaz anlarında dini yeniden yanı başlarında görmek istiyorlardı. Sorular oldukça az ama hem hayati hem de talepkârdı:

Çocukları doğduğunda kulaklarına ezanı kim okuyacaktı?

Nikâhı kim kıyacak, cumayı kim kıldıracaktı?
Emr-i İlahî geldiğinde ölüleri kim kaldıracaktı?

Bu basit ama ateşli soruların altından kim, nasıl kalkabilirdi? Memlekette dinin yeri ve statüsü yeniden biçimlendirilirken sürece yön veren aktörler bütün bu basit soruların farkında mıydılar? İmam Hatipler, üzerine sayısız metinlerin karalandığı kendi içinde hoş bir sosyolojik alandı. Topluma yön vermek isteyenlerin önerdiği ve kullanışlılığı test edilmemiş bir yaşam kılavuzu bütün okulların müfredatlarına yerleştirilmişti. İmam Hatipler olanca meşruiyetlerine rağmen kenarda köşede kalmış bir itilmişlik duygusu içinde zor bela nefes almaya çabalıyordu. Ya da başka bir şeydi görülen, bilemiyorum. Ortada bir din vardı ama o da elden geldiğince dönüştürülmüş, belli bir kalıba sokulmuş hatta aşındırılmıştı. Din, vurgun yemiş bir bakiyenin çekingen ilgilerine terk edilmiş bir şekilde öyle kendi hâline bırakılmış, bekliyordu. Kimilerine söndürülmüş gibi gelen bu bakiye bence bir cevherden farksızdı. Ama cevabı aciliyetle beklenen sorular sırada bekliyordu. Yoksullara hitap eden dinden zenginlerin payına ne düşecekti? Bu cevher mazlumların derdine deva mıydı? Mahrumlar için söyleyecekleri var mıydı? Yaşlıları muhatap alan bir dinden gençlerin payına ne düşecekti? Böyle karmaşık ve hesapsız suallerle ilerleyen şeylerdi işte. Dine yönelik ilgilerinizi alkışlayacak birine rastlamak sürpriz sayılırdı. Oysa kapalı devre yaşayan muhitlerde herkes birbirinin kabullerini onaylayarak yaşıyordu. Kamusala taşan varlığınızla dine yer açmak zordu. Eğer bunu göze alabiliyorsanız her hâlde çok derin köklerle irtibatınız vardı ve sizin için din her şeydi, vazgeçilmezdi. Seçkinlerin dinle irtibat kurmaları zordu evet ama fakir fukaranın ondan koparılabilmesi de çok emek istiyordu. İşte öyle bir yerde yalnızlaştırılmış bir şeydi din. Oysa öyle miydi? Tabii ki hayır. Bir hayattı, bir neşeydi, bir sürurdu; dahası yol yordam bulmak için esaslı bir rehberdi. İnanan böyle inanırdı, reddeden de bunu böyle bilip reddederdi.

Anlamlıydı bütün bunlar. Sıkı bir değişime tabiydik ve kimilerinin bile isteğe katlanmadığı kimilerinin ise maruz kaldığı bu siyasete karşı dayanmayı seçtiği bu bağlamlarda dinle birlikte yol almak hakikaten zor bir tercihti. Bununla birlikte çevremizde attığı her adımı bir fıkha, tercih ettiği her şeyi bir ilmihâle bağlayan pek çok insan vardı. Sessiz sedasız ama sabır ve tevekkülle yollarına devam ediyorlardı. Etrafımızda olup bitenleri seçmeye çalışıyor, türlü karartmalarla giderek görünmez olan bir dünyayı el yordamlarıyla seçmeye çalışıyorlardı.

“Beni namaz kurtardı, yoksa haraptım!” Babamın kendi hikâyesini anlatırken sık sık dile getirdiği bu cümleyi anlamak ve çözümlemekte çoğu zaman zorluk çektim. Upuzun bir yaşanmışlık içinde muhabbetle anlattığı hikâyelerinin içine ustalıkla yerleştirdiği namaza çok özel anlamlar yüklediği belliydi. Etrafta namaz kılan çoktu. Acaba o namazlar da kılanlarını kurtarıyor muydu? Öğrenmiştim, “namaz vardı”, “namaz vardı”. Namaz vardı, kılanı cümle müskirattan koruyordu; namaz vardı, bir ritüele indirgenmişti. Gelişen süreçler içinde namazın türlü formlarına tanıklık edecek, mesela Maun suresinde zikredildiği şekliyle o esas namaza nasıl yaklaşılacağı konusunda çevremizde takva olarak bilinen insanların hayatlarını imrenerek takibe alacaktım. Biliyordum babam yalnız değildi. Ama onları farklı kılan değer ve ölçütler hayattan çekilmeye

başlamıştı. Ne yapmalıydım?

Babamın anlattıkları içinde kendi yaşam çizgisine damgasını vuran sıra dışı yol alışlar çok yer tutuyordu. İnişler-çıkışlar vardı, altüst oluşların haddi hesabı yoktu. Hayat çizgisi bir şekilde ülkenin dinî/siyasi/kültürel çalkantılarıyla uyum içinde geçmişti. Tabiri caizse bir deniz yolcusuydu o; kıyılara yakın durup sahilleri seyrettiği de olurdu; güçlü dalgalara kapılarak kaybolduğu da. Sert kayalıklarla çevrili limanlara da rastlamıştı, ona bütün koordinatlarını kaybetiren tayfuna da. Tufana da gark olmuştu güneşli güzel açık bir denize de. Abarttığımı düşünenler olabilir, tabii ki bunlar birer metafor ama nereden bakılırsa bakılsın babamın hayatında benim için fazlasıyla fantastik sayılabilecek pek çok hikâye el ele vermiş, bugünlere gelmişti. Onu kurtaran namazdı. Geç de olsa fark etmiştim artık, bu sözün içerdiği anlamları, taşıdığı imaları kavramak için öncelikle benim koca bir modernleşme tarihine aşina olmam gerekirdi. Dinin yüksek temsilleriyle, ya da derin teolojisiyle irtibat kurmakta zorlananlar için bile namaz nasıl oluyordu da hakikat için kurtarıcı bir dayanak noktası oluşturuyordu?

"Hatırladığında kaçırma ve bir daha da asla unutma." Babamın namaza düşkünlüğünü ifade eden bir diğer öğretici cümlesi buydu. Bu benim de hayatım boyunca korumaya çalıştığım düsturların başında geliyordu. Bu sözü ilk ne zaman duymuştum bilmiyorum ama ondan en sık duyduğum sözler arasında yer aldığından şüphem yoktu. Namaz onun için her şeyden önce ayırt edici bir kriterdi. Kime kız verilir, kimden alınırdı? Kiminle yola gidilir, kiminle yollar ayrılırdı? Zaman içinde bu kritik sorular ve gitgide derinleşen anlamları benim dış dünya, din ve yaşam ilişkilerini anlamlandırmada başvuracağım ciddi birer yol gösterici olacaktı.

Babamın hayatı, her şeyiyle namazdan ibaretti. Modern tasavvur dünyasında bunu açıklamak zordu. Hatta buna zorlanmanın yersiz olduğu bile söylenebilirdi. Yine de bugün böyle bir ifadenin ne anlama geldiğini açıklamakta zorlansam da insanın namazla özdeşleşmesi müthiş bir şeydi. Biri benden bizimkiler hakkında bir tanımlama istese her hâlde ben de ona sadece şunu söylerdim: *"Onları ben hep namazdayken gördüm."* Hayatı ıskalamışlar mıydı? Kendilerine bir şey kalmamış mıydı? Hayır, her ne yapmışlarsa, her ne görmüşlerse namazla baş başa olmuştu her biri.

Hiç kuşkusuz namaz da zaman içinde diğer ibadetler gibi hayatımızda farklı yorumlamalara, müdahale ve operasyonlara maruz bırakıldı. Modernliğin de seküler aklın da henüz yeterince nüfuz edemediği bir coğrafyada gözlerimi dünyaya açtığımda hayatın akışı içinde anlamlandırmaya çalıştığım ve doğrusu hiç de zorlanmadığım tek şey namazdı. Aynı kalıplar içinde başka ibadetleri de açıklamak pekâlâ mümkündü. Günün belli saatlerinde etrafımdaki herkesi ya secdede ya da kıyamda görürdüm. Yaşadığım coğrafyada belli ki namaz hemen her şeyi açıklayan bir şifre, olmadık kapıları açan bir anahtar gibiydi. Kulağımıza okunan ezanlarla dünyaya dahil olur, önce çocukça duygularla büyüklerimize öykünerek sonra da içselleştirilmiş bir bilgiyle onlarla aynı safta namaza dururduk.

İmam Hatip'te, İlahiyat'ta ya da daha profesyonel ölçüde dinî bilgiye gerektiği ölçüde vakıf olmadan önce de namaz hayatın her tarafını kuşatmış gibiydi.

Etrafımızda bir namaza niyaza duranlar vardı bir de ondan ilelebet uzak duranlar.

Dinin hangi unsuruna odaklaşsak çevremizdekiler tarafından teşvik ve takdir edilirdik. Çok değil elli yıl öncesinin taşra dünyasında dinin hakikatine yönelik manipülatif yorumlar henüz hanelerimize sirayet etmeye başlamamıştı. Batılılaşma merkezden başlayarak ülkenin bütün satıhlarına ulaşacak bir şekilde kademeli olarak hızla mesafe alıyordu. Sonradan babamdan ne kadar da çok ne kadar da sık duyar olmuştum. Öğrencilerinin çoğu kaba ve ilkel bir şekilde işleyen bilgi akışına teslim olmuş bir okuldan fazla yara almadan çıkışının hikmetini sorduğumda bana *"Beni namaz kurtardı oğlum,"* demişti. Türkiye'nin en doğusunda diğer başka bölgelerinde olduğu gibi ülkeyi sekülerleştirmeyi aklına koymuş bir irade, genç ve temiz ülke çocuklarını Aydınlanma'dan alelacele kopyalanmış bir müfredata dahil ediyor ve ailelerinin dualarıyla oralara doluşan memleket çocuklarını hızla dönüştürüyorlardı. Etrafa biraz dikkat kesilen olup biteni görebilirdi. Temiz, nezih ve zeki çocukların, evvelemirde tabiatın doğal ritmine kolayca iliştirmeyi başarmış bir epistemolojiden kendi dinselliklerinin şu ya da bu şekilde uzaklaştırılması için sıkı bir kopmaya ihtiyaç vardı, gelenekten, kültürden, hayatın kendine özgü ritminden ve bilgi dünyasının işleyişinden. Zor bir süreçti ve şimdi gördüğüm kadarıyla en ince noktasına kadar detaylandırılmış bir insan yetiştirme programından yara bere almadan kurtulmak her yiğidin harcı değildi. Bütün toplumsal değişim süreçlerinde benzer uygulamalarla karşılaşmak mümkündü. Ontolojiye, epistemolojiye, varlık algınıza ve bilgi dünyanıza müdahale edilmeden değişemezdiniz. Babamın okuldan arkadaşlarındaki dönüşümü fark etmemek mümkün müydü? Her şey açıktı. Babam namaz kılıyor, onlar kılmıyordu. Babam Allah'a sığınıyor, onlar hâlâ sığınılacak bir melce arıyorlardı. Anlamakta kararlıydım, neler oluyordu?

Pek çok şehir gördüm pek çok da köy. İlerleyen yaşlarımda orda olup bitenler üzerine bir sürü metin ve materyali de inceleme fırsatı buldum. Anadolu taşrasından merkeze doğru ilerleyen oldukça renkli sayılabilecek bir yaşamım oldu. Ülkemin doğusunda da batısında da çalıştım. Öğretmen olarak görev yaptığım dönemlerde elime tutuşturulan bilgi dağarcığıyla sık sık hesaplaşarak kendimce bir şeyler yapmaya çalıştım. Akademide işim biraz daha kolaydı ama bu sefer de risk sonuçlarda yatıyordu. Bir şeyler demekle yükümlüydünüz. Görmek, anlamak ve kayda düşmek sizin görevinizdi. Akademisyen âlim miydi, aydın mı yoksa entelektüel mi? Bağlı bulunduğu disiplinlere ne ölçüde tabiydi? Onun yapıp ettiklerine kim karışabilirdi? Kim ona kendi otoritesini dayatabilirdi?

Böyle bir süreçti işte herkes gibi benim de yaşadıklarım. Konya'yı, Balıkesir'i, Van'ı ve Muğla'yı birbirini kovalayan korku ve tedirginlikler içinde yaşamıştım. Sonra Ankara. İçinde bol bol İstanbul özlemi olan Ankara! Mesleki kariyerim içinde toplumun dinî ve sosyolojik yapısını daha yakından gözleme konusunda alanın verdiği imkânları hemen her fırsatta kullanma çabası içinde olmuştum. Sanırım bunları bihakkın kullanmıştım da. Temel problemlerim dün de bugün de üç aşağı beş yukarı aynıydı: Din şimdi nerede duruyordu? Gelenek ve modernlik arasında dinî muhitlerde pek çoğumuzda travmatik etkiler yaratan altüst oluşların anlamı neydi? Dinden geriye ne kalmıştı? Bulduklarımızla ne kadar

idare edebilirdik? Dahası elimizde avucumuzda olanlarla kime ne diyebilirdik?

Yeni zamanlarda başka pek çok şey gibi namaz da sorgulanmaya açık bir şekilde ele alınıyor. Artık ibadetler hemen herkesin kavrayacağı bir fonksiyonellik içinde konuşulabiliyorsa ancak o zaman tasvip edilebiliyor. *"Namaz neye yarar"*dan başlayıp *"onunla ne kazanırım"*a kadar giden sorulara bel bağlayanlar, onun insanın iç dünyasında ürettiği inşaya, bu kazanımların bir sonucu olarak dış dünyaya takdim ettiği değerlere pek az dikkat kesiliyorlar. Oruca bedensel sağlık dışında hiçbir gerekçe bulamayanlar namazı da tekrarlanan bir ritm cetveli olarak değerlendirmekte bir sorun görmüyorlar. Namazın onu kılanı taşıdığı dünya tabii ki aritmetiğe, kâr ve zarara kendini kaptırmış bakış açıları için hiçbir şey ifade etmiyor. Oysa namaz, kılanına -onu tadili erkânla kılan her bir müminde defalarca şahit olunduğu gibi- yüzlerinden tanıyabileceğimiz ve hemen her yerde rahatça seçebileceğimiz manevi bir istisnailik kazandırıyor. Her daim zikirle, her daim kıyam ve secdeyle sahici bir huşu halinde sürekli Rabbiyle irtibat halinde olmanın açığa çıkardığı temsiller bugün bize "iyi ki bunlar var" dedirttiriyor.

Namazın anlamı kaybolunca onu kılanın dünyası da pek fazla derinlik kazanmıyor. Namazla yan yana getirilemeyecek bir sürü hevesi bugün onunla aynı hizada görmeye başlamamız sadece bir hasar olarak tasvir edilebilir. Ne Müslüman kaldırabilir böyle bir ortaklığı ne de namaz. Maalesef namazın insanı arındıran ve onu mütekamiliyete yükselten özellikleri yeni dinî bilgi edinme süreçlerinde sıklıkla ihmal ediliyor. Yalanla namaz bir yerde durur muydu? Fuhşiyattan namaza bir yol var mıydı? Sahtelik ne zamandan beri namazla örtülür oldu? Namaz bir gösteriş objesi midir yoksa kim ne derse desin kararlılıkla eda edilen bir kulluk mudur? Bu soruların çoğu bugün askıda duruyor.

Babamın dünyasında namaz her şeydi. İnsanlar ibadetlerini muntazaman ifa eder, gerisini Allah'a bırakırlardı. Namazda gözleri olanın başka hiçbir şeyde gözü yoktu. Bir dünyaya yönelmişseler, başka bir dünyada oyalanma lüksleri yoktu. Başka bir bilgi dünyasıydı bu, başka bir insan yetiştirme evreni. Sabah namaza kalkışları hayata hazırlıktı, gece kıyama durmaları dünyadan haberdar olmak demekti.

İnsan biraz emek verir, kendisini kuşatan manialları zorlamayı göze alırsa hayatın gerçek sınırlarına erişebilir. Kıldığı namazlardan tat aldığı gibi bundan başkalarını da tatlandırır. Namaz dinin direğiydi, amenna. Bir ömür dikkat ve sadakatle öğrendiğim bu ölçünün babamdaki karşılığıyla bendeki karşılığı, aramızdaki uçurum göz ardı edilerek nasıl telafi edilebilirdi? Onunkinde bütün bir devasa yapı bu direk etrafında şekillenmiş, kurulmuş ve biçimlenmişti. Bizimkinde ise zor bela ayakta duran külüstür bir yapıya kenarından köşesinden iliştirilmiş birer destek gibi duruyordu. Biri çekse, en ufak bir müdahalede ortalıkta görünen her şeyle birlikte yerle yeksan olacaktı.

Bizi de namaz kurtaracak, yoksa harabız.

Gerek inanç gerekse ibadet esaslarının öğretiminde göz ardı ettiğimiz bir gerçek vardır: Çocukluk çağında insanoğlu, zihninden ziyade gönlüne hitap eden bilgilerden hoşlanır. Onun kalbine sıcak gelen, gönlünü sevinçle ve ümitle dolduran her bilgi unsuru, çocuk için eğitici ve öğretici olmaya adaydır.

Namaz ve Çocuk

Prof. Dr. Mehmet Emin AY
Bursa İl Müftüsü

Yetişkin bir insanın kıldığı namazın her safhasında, çocukluk yıllarında aldığı din eğitiminin önemli bir rolü vardır dersek, mübalağa etmiş olmayız. Gerçekten, atalarımızın "Ağaç yaşken eğilir" sözünün belki de en çok kendini hissettirdiği alan, din eğitimi alanıdır; buna bağlı olarak inanç ve ibadet hayatımızdır. Aşağıdaki satırlarda, namaz ibadetinin, özellikle çocuklar ve gençler açısından öneminden bahsedilecek, ardından bu ibadetin çocuklara öğretilirken hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiği üzerinde durulacaktır.

Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından, *"Dinin direği"*[191] olarak nitelendirilen namaz ibadetinin, günümüz dünyasında Müslüman toplumlar tarafından yeterince önemsendiği ve çocuklara öğretiminde de gereken özenin gösterildiği söylenemez. Sonuçta, çocukluk yıllarında ya ilgisizlik sebebiyle alışkanlık haline getiremediği veya anne babasının baskısı ya da zorlamasıyla kıldığı namazı, ergenlik çağında terk eden nesillerle karşı karşıya kalmış durumdayız.

Bugün İslam dünyasının önemli bir kısmında, hemen her İslam ülkesinde yaşanan ve şikâyet edilen durum aynıdır denilebilir. Buna karşılık, bazı gayrimüslim ülkelerdeki azınlık durumundaki Müslümanların veya vatandaşlarımızın, özel ilgileri ve önemsemeleri sayesinde çocuklarına namaz kılma alışkanlığını başarılı bir şekilde kazandırabildiklerine de şahit olmaktayız. Diyebiliriz ki, ebeveynin öncelikle namaz ibadetini önemsemesi, sevgi temelli bir eğitim-öğretim ortamında, bu işi belli bir düzen ve metod içinde, sabır ve dua desteğiyle gerçekleştirmesi, bu konuda başarılı olabilmenin ön şartları olarak ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde medyanın, kitle iletişim araçlarının ve internetin birtakım olumlu katkıları yanında, daha ziyade olumsuz yönlendirmeleriyle, genç nesli inançtan ve ibadetten soğuttuğu söylenebilir. Şiddete dayalı oyunlar, gerçeklere dayanmayan ilişkiler ve arkadaşlıklar, Müslüman neslin kişilik ve kimlik teşekkülünde maalesef olumsuz etkiler meydana getirmektedir.[192] Böyle bir ortamda Müslüman çocuklara ve gençlere, namaz kılmaları yönünde anne babaları ya da yakın çevrelerince yapılan telkinler sonuçsuz kalmaktadır. Bugün, üzülerek ifade edelim ki, nice dindar ailelerde çocukların namaza karşı isteksizliği, çözülmesi zor olan bir "ailevi sorun" olarak karşımızda duruyor. Doğrusu, din eğitimi alanıyla uğraşan akademisyenleri, din eğitimcilerini ve din görevlilerini; özellikle de anne babalar olarak hemen herkesi ciddi bir şekilde ilgilendiren bu problem, aslında bir çırpıda çözülecek kadar da basit bir problem değildir.[193] Meselenin ehemmiyetine dair sadece bir örnek verelim: Bir

peygamber olan Hz. İbrahim, (a.s.) yine peygamber olacak kimselerden teşekkül edecek neslinin de yani Hz. İsmail (a.s.), Hz. İshak (a.s.) ve Hz. Yakub'un (a.s.) da kendisi gibi namaz kılan kimseler olmasını Allah Teâlâ'dan niyaz ederek, **"Rabbim! Beni de neslimi de, Sen namaz kılanlardan eyle!"** duasıyla,[194] adeta bu hususta, bazen eğitimin de yetersiz kalabileceğini ve mutlaka Allah'tan yardım dilememiz icab ettiğini anlatmak istemişti bizlere… Yine Sevgili Peygamberimizin, her sabah mescide giderken ciğerparesi, sevgili kızı Hz. Fatıma'yı (r.a.) uyandırmak maksadıyla seslenmesi ve namaza kalkmaları hususunda uyarması da namaz ibadetinde, "işi önemsemek" gerektiğine dair diğer bir misaldir.[195]

Bu bilgiler ışığında, namaz ibadetinin mümin için ne derece önemli bir ibadet olduğu gerçeğiyle birlikte, içinde yaşadığımız çevrenin, sosyal medya ve sanal dünyasıyla, ibadetlere yönlendirme adına pek de müsait olmayan ortamında, namaz gibi önemli bir ibadeti, çocukluk çağından başlayarak gözbebeğimiz evlatlarımıza, hangi ilke ve metodlar çerçevesinde öğretmek gerektiği hususunu, dört ana başlık altında ele almaya çalışacağız:

1. Ailede Sevgi Kültürü Hâkim Olmalıdır.

Çocukları namaz ibadetiyle tanıştırmak, bu yönde eğitim-öğretim ortamı ve imkanı sağlamak adına ilk sırada yer alması gereken ilke, ailede sevgi kültürünün hâkim olmasıdır. Esasen bu başlık, 7-14 yaşları arasındaki çocuklarda ibadet eğitimi üzerine detaylı bir araştırma gerçekleştiren ve çalışmasını "Çocuk ve İbadet" adıyla yayınlayan İsmail Sağlam'a aittir. Sağlam, bu ilke ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Aile içinde sağlıklı bir iletişimin kurulabilmesi için, o ailede sevgi kültürünün hâkim olması en önemli husustur. Sevgi kültürünün hâkim olması, aynı zamanda sağlıklı, doyumlu, erdemli bireylerden oluşan bir aileyi gerekli kılmaktadır. Çünkü bunun zıddı, korku kültürünün hâkim olması demektir ki, bu şekildeki ailede bireyler iç zenginlikten yoksun, doyumsuz, ruhunda sürekli çatışmalar yaşayan, hayatını bir denge içinde sürdüremeyen kimselerdir."[196]

Yukarıdaki bilgiler, konuyla ilgili araştırmadan sonuç olarak elde edilen tespitlerden biridir. Bu tespitleri destekleyen pek çok dinî ve bilimsel kaynak söz konusudur. Sadece birkaç örnek vermek bile konunun anlaşılması adına yeterli olacaktır.

Allah Teâlâ'nın, Esmâü'l-Hüsnâ olarak bildiğimiz güzel isimlerinden biri de **el-Vedûd**'dur. Bu ismin tecellisiyle, Allah kullarını çok sevmekte ve kulları da birbirine sevdirmektedir. Nikâh bağıyla bir arada yaşayan karı-koca arasındaki sevginin "meveddet" kavramıyla ifade edilmesi de bunun işaretidir.[197] Denilebilir ki, Allah Teâlâ, müminin kuracağı yuvasında ihtiyaç duyacağı sevgiyi ve meveddeti, kendi katından bu ismi vasıtasıyla ihsan etmekte; adeta, bu sevgiye dayalı ve bu sevginin hâkim olacağı yuvalar kurulmasını istemektedir.

Temelinde böylesine İlahî bir kaynaktan gelen sevginin bulunduğu ailelerde hâkim olan sevgi kültürüyle, çocukları ibadetlere yöneltecek inanç tohumları, yine sevgiyle atılacaktır onun ruhuna ve gönlüne… Çocuğa öncelikle **Allah**

sevgisi kazandırılacaktır. Çünkü sevmediği ve gönülden bağlanmadığı bir Yaratıcı ile sağlıklı bir kulluk iletişimi gerçekleştirmek mümkün olmamaktadır. Çocukluk yıllarında, yerine getiriyor görüntüsü veren ancak ergenlikle birlikte tüm ibadetlerini terk eden çocukların hayat hikâyelerinde Allah sevgisine dayanmayan bir eğitim-öğretimin varlığı söz konusudur.[198]

Sözgelimi, sevgi kültürünün hâkim olduğu ailelerde beş vakit namaz kılma oranı %95 gibi yüksek oranda gerçekleşirken, bu ortamdan yoksun ailelerdeki oranlar sıfır düzeylerinde çıkmıştır.[199] Aynı araştırmada, görüşlerine başvurulan anne babaların verdikleri bilgiler de önemli mesajlar taşımaktadır. Birini paylaşmak istiyoruz:

"*Çocuğumun birine çok katı disiplin uyguladım ve zor kullanarak ibadetlerini yapmasını sağladım. Fakat ne yazık ki, şu anda bu çocuğum büyüdü ve namazını kılmıyor. Demek ki bu çocuğa namazı sevdirememişiz. Bu durumu görünce diğer çocuklarımıza hiçbir zorlayıcı tedbir uygulamadık. Sadece telkinde bulunduk ve yaşayışımızla onlara örnek olmaya çalıştık. Şu anda bu çocuklar büyüdü ve isteyerek, severek namazlarını kılıyorlar. Anne-babalara tavsiyem; sakın çocuklarda ibadetlere karşı nefret uyandıracak uygulamalara başvurmasınlar. Bağırıp çağırarak çocuklara namaz kıldırmak mümkün değil. Ara sıra ibadetlerini aksatmaları, ibadet sevgilerini kaybetmelerinden daha iyidir. Çünkü ibadet sevgisi canlı olunca yetişkinlikte ibadetlerini aksatmadan yerine getiriyorlar.*"[200]

Aktarılan bu bilgilere şunları da eklemeliyiz. Ailede var olan sevgi-saygı ortamı, çocuk için ibadetlerin yerine getirilmesinde tahminlerin ötesinde rol oynamaktadır. Çocuğun, sırf babası veya annesi üzülmesin diye namaz kılması çok tabii ve olumlu bir durumdur. Önceleri, onları memnun etmek için kılınan namazın, yaş ilerledikçe Allah'ı memnun etmek için kılınmaya başlanması, normal bir değişim ve gelişim olarak görülmelidir. Önemli olan, çocuğun anne babasını seviyor olması ve onlar tarafından seviliyor olduğuna inanmasıdır. Aynı şekilde, bağlandığı ve inandığı Allah'ı seviyor olması ve O'nun tarafından da sevildiğine inanıyor olmasıdır. Bunlar gerçekleştiği zaman, bir çocuğun gençlik dönemine, Peygamberimiz (s.a.s.) tarafından övgüyle söz edilen,[201] *"ibadetle büyüyüp serpilen bir genç"* olarak ulaşması mümkün olacaktır.

2. Anne Baba Namaz Kılarak İlk Örneği Oluşturmalıdır.

Bugün artık apaçık bir gerçek olarak şunu biliyoruz ki, çocuk için anne babası en büyük ve en etkili örnektir.[202] Anne babanın her tavrı, her sözü ve her davranışı çocuk için kesin doğrular hükmündedir. Belki de Allah Teâlâ, çocuğa böyle bir uyum kabiliyeti bahşederek, onun eğitilmesini kolaylaştırmış olmaktadır.

Din eğitimi alanında yapılan pek çok araştırma, etrafındaki olayları, varlıkları idrak etmeye başladıktan sonra çocukların anne babalarının davranışlarını yakından takibe aldığını ortaya koymaktadır. Bu yaşlarda çocuğun dinî duyguları uyandığından, ona verilen eğitim biçimi, daha sonraki yıllarda çocuğun inanç, tutum ve davranışlarını da etkilemektedir.[203]

Ailede, anne babanın davranışları çocuk tarafından yaşı küçük olduğu nispette

kesin gerçekler olarak kabul edilmektedir. Mesela, anne babasından birini namaz kılarken gören 3-4 yaşındaki çocuk önce onları gözler, davranışlarını takip eder, daha sonra onların yanında durur ve onları taklit ederek namaz kılar. Namaz kılmak için gerekli bilgileri, duaları ve şartlarını öğrenip uygun bir şekilde namaz kılarken heyecanlanır.

Çocukluk hatıralarını anlatan pek çok edebiyatçı, kendilerine has edebi üslub içinde ebeveynleriyle birlikte kıldıkları ilk namazdan sitayişle söz ederler. Sözgelimi, Ömer Seyfettin, "İlk Namaz" adını verdiği anlatımında, annesiyle birlikte kıldığı bu ilk namazın, ruhunda oluşturduğu heyecanı son derece etkileyici bir şekilde şöyle aktarır bizlere:

"Şimdi teselli muhitinden ne kadar uzak bulunduğum annem, dünyada yegâne sevdiğim bu muhterem vücut; işte hatırlıyorum, on beş sene evvel beni ilk sabah namazına kaldırmıştı. Galiba yine böyle bir kıştı. Onun odasına bitişik olan küçük karyolamda uyurken, şefkatli bir öpücük, alnımı okşayan nazik eliyle ve ince parmaklarıyla saçlarımı tarayarak:

- Haydi Ömerciğim kalk, demişti. Kalk haydi yavrucuğum.

- Fakat anneciğim, demiştim, daha gece… Her vakit öptüğü yerden, sol kaşımın ucundan tekrar öperek:

- Yok yavrucuğum, saat on iki, sonra vakit geçer, diyerek koltuklarımdan tutarak beni kaldırdı.

Abdest bitince annemle beraber yavaş bir sesle namaz dualarını okuyarak kollarımı ve yüzümü kuruladım. Isınmak için sobanın yanına gitmiştim. Arkama dönünce arakiye seccadeyi açıyor gördüm. Sonra başına yeşil bir başörtüsü örterek beni çağırmıştı:

- Gel…

Gittim. Küçücük ben, onunla bir seccadede bir yavru saadet ve samimiyetiyle o muazzez, hassas anne vücudunun yanında durdum. İki lakırdı ile, bana yapacağımı, evvelden öğrettiklerini tekrar etti.

- İki rekat sünnet… Gece öğrendiklerini tekrarla, unutmadın ya?...

- Hayır…

- Haydi…

O, iftitah tekbirini ellerini omuzlarına kaldırarak yaparken, ben de elimde olmayarak onu taklit etmiştim. Sünneti bitirdikten sonra, bana gözlerinin tatlı ve etkileyici bir tebessümüyle gülerek:

- Yavrum, demişti. Sen kadın mısın? Kadınlar öyle başlar. Sen erkeksin, ellerini kulaklarına götüreceksin. Ve hararetli elleriyle benim küçük ellerimi kulaklarıma kaldırarak,

- İşte böyle… diyerek bana erkek iftitahını öğretti. Ben de tekbiri öyle alıp namazı bitirdim ve dua ederken anneme sordum:

- Nasıl dua edeceğim anne?...

O, dua ediyor ve dudakları hareket ettikçe başörtüsü de titrer gibi oluyordu. Başını salladı. Duasını bitirdikten sonra, daha hala hatırımda:

- Evvelâ İslam olduğum için ey Cenâb-ı Vâcibul-Vücud Hazretleri, sana hamd ederim de… Sonra vatanımızın düşmanlarını perişan etmeni senden istirham ederim, de… Sonra da bütün eziyet çeken, hasta olan, felakette kalan, fakir olan Müslümanların

selamet ve sıhhatlerini senden temenni ederim, de... Kendin için, iyi olman ve şeytanın yalanlarına aldanmaman için dua et! demişti.

Ben bu basit ve Türkçe duayı, annemin dolabındaki birbiri üstüne duran ve karıştırmaklığım, "dua kitaplarıdır, sakın ilişme" ihtarıyla engellenen, yıpranmış, Arapça esreli ve üstünlü *kitapları hatırlayarak içimden söyledim.*[204]

Yazar Ömer Seyfettin'in, kıldığı ilk namaza dair bir çocuğun gözüyle aktardığı duyguları son derece manidardır. Şunu da ekleyelim ki, yapılan araştırmalarda, çocukların namazda görmeye alıştıkları ebeveynlerini içlerinden gelen bir duyguyla kopya etmeye çalışacakları, bu tekrarların ise zaman içinde çocukta alışkanlığa imkan sağlayacağı, böylece namaz ibadetini kolay bir şekilde içselleştirecekleri ifade edilmektedir.[205]

Öte yandan, ailede verilecek din eğitiminde en değerli eğitim metodunun, **"birlikte ibadet etmek ve ardından birkaç kelimelik sohbet ile anlatmak"** olduğunu söylemeliyiz.[206] Kısaca çocuk, önce görmeli, sonra duymalıdır. Çünkü o, yaşı ve yaratılışı gereği önce "görerek" öğrenmektedir. Bu meyanda, çocuklar, dinî tecrübeyi bizzat görerek yaşayabilmeleri ve bu görsel zenginliğin onların ruh dünyasına katkı sağlaması için zaman zaman mescid ve camilere götürülmelidir.[207] Çocukların böylesi mekânlarda var olan manevi havayı yetişkinler kadar hissetmesi söz konusudur. Etkilenmeleri ise onlardan daha çoktur diyebiliriz. Yeter ki, çocuklar önceden bu gibi mekânlarda nasıl davranılması gerektiği konusunda bilgilendirilmiş olsunlar ve yeter ki, yetişkinler de çocuklardan, cami âdâbı hususunda yetişkin insanların gösterdiği olgunluğu beklemekten vazgeçmiş olsunlar...

3. Namaz İbadetini Öğretirken Çocuğun Gönlüne Hitap Etmelidir.

Gerek inanç gerekse ibadet esaslarının öğretiminde göz ardı ettiğimiz bir gerçek vardır: Çocukluk çağında insanoğlu, zihninden ziyade gönlüne hitap eden bilgilerden hoşlanır. Onun kalbine sıcak gelen, gönlünü sevinçle ve ümitle dolduran her bilgi unsuru, çocuk için eğitici ve öğretici olmaya adaydır. Bu cümleden olarak, çocuğa namazla ilgili; namazın öneminden, faziletinden, onun en değerli şükür eylemi oluşundan, huşu ve huzur içinde kılınan namazın insana kazandırdıklarından, namaz konusunda hassas davranmanın, insanın maddi ve manevi hayatına katkılarından bahseden her bilgi onun için değerlidir, eğiticidir. Anlatılan hikâye veya kıssadaki kahraman, bazen bir peygamber, bazen bir sahâbi, bazen Asr-ı Saadet'te yaşamış bir çocuk, bazen de bir Allah dostu olabilir. Fakat her hal ü kârda çocuk, bu kahramandan etkilenerek onunla özdeşleşmeye ve onun gibi namaz kılmaya özenecektir.[208] Çünkü hikâye, kıssa ve menkıbelerle eğitim, insanoğlunun eğitiminde önemli bir yer tuttuğu gibi, çocukların eğitiminde ise en etkileyici metodlardan biridir.[209]

Kur'an-ı Kerim'de, baba-oğul arasında geçen diyalogların hepsinde dikkatimizi çeken bir durum söz konusudur: Her defasında baba, oğula "Yâ Büneyye" diye hitap eder.[210] Bunun ise "oğulcuğum, yavrucuğum" anlamına geldiği bilinmektedir. Hz. Lokman (a.s.) da evladına, "Oğulcuğum! Namazını kıl"

demekte ve şefkat dolu bu sözleriyle onun gönlüne hitap etmektedir.[211]

Gönüle hitab eden bir başka örneğin, ünlü mutasavvıf **Sehl b. Abdullah et-Tüsterî**'nin hayatında ne denli etkili olduğunu ortaya koyan hatırasını kendisinden dinleyelim:

"Küçük bir çocuktum. Geceleri kalkıp huşu içinde namaz kılan dayım Muhammed b. Sivar'ı hayranlıkla seyrederdim. Bir gün dönüp bana dedi ki:

- Seni yaratan Allah'ı hiç anmaz mısın?

- Nasıl anayım? diye sordum. Bunun üzerine dayım:

- Gece yatağına yattığın zaman, kalbinle üç defa, "Allah benim şahidimdir, benimle beraberdir ve beni görüyor" de, telkininde bulundu.

Ben bu tavsiyeye uyarak her gece söylenenleri tekrar ettim. Gönlümde bu sözün tatlılığını hissetmeye başladım. Sonra dayımın tavsiyesi üzere yedi ve on defa söylemeye devam ettim. Birkaç yıl boyunca da hep söyledim. Nihayet bir gün dayım bana:

- Ey Sehl! Ne dersin? Allah'ın beraber olduğu, şahidi olduğu ve nazar ettiği bir kimseye, günah işlemek yakışır mı?..."[212]

Dayısının, doğrudan gönlüne hitab ederek söylediği son sözler ne kadar önemliyse, temelindeki tavsiyeler de o denli manidardır. Neticede, insanın manevi eğitimine dair önemli eserler veren ve yaşadığı hayatıyla insanlara örnek olan Sehl. b. Abdullah et-Tüsterî gibi önemli bir şahsiyet yetişmiştir. Onun, çocukluk çağında almış olduğu sağlıklı ve doğru eğitimle bu mertebeleri kazanmış olduğu söylenebilir.

Yine aşağıdaki örneklerde sunulduğu gibi, gönle hitap eden, namazla ilgili bir vecize veya bir beyit de dakikalarca konuşmaktan daha etkileyici olabilir.

"Namaz, insanı darda koymaz."

"Her şey namazla bitmez, ama her şey onunla başlar."

"Allah'a giden yollar, mescitlerden geçiyor. Mevlâ, kullarını secdelerde seçiyor."

4. Namaz İbadetinin Eğitiminde Cezaya Başvurmamalıdır

Namaz ibadetinin eğitiminde en çok karşılaşılan sorunlardan birisi de namaz kılmayan çocuklar için dayağa başvurulması meselesidir. Konuyla ilgili bir hadis-i şerifde Sevgili Peygamberimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır:[213] *"Çocuklarınız yedi yaşına geldikleri zaman onlara namaz kılmalarını öğretiniz. On yaşına geldikleri zaman…"* Evet, hadisin bundan sonraki kısmını birçok mütercim, *"Şayet on yaşına geldiklerinde namaz kılmazlarsa onları dövün…"* şeklinde tercüme etmişlerdir.[214]

Ancak biz böyle bir tercümenin, genel manada Peygamber Efendimizin (s.a.s.) Sünnet-i Seniyyesi'ne bir bütün olarak baktığımızda isabetli olmadığını söylemek durumundayız. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatı boyunca hiçbir çocuğa, kadına veya hizmetçiye -terbiye maksadıyla da olsa- vurmamıştır. O halde, öncelikle bu tercümelere ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

Ardından şunu ifade edelim ki, bazı hadisçiler yukarıda aktarılan hadisin hükmünün, *"Üç kişiden kalem kaldırılmıştır. Bunlardan biri de henüz büluğ çağına ermemiş çocuklardır."* hadisiyle[215] kaldırıldığını söylemektedirler. **Beyhakî** başta olmak üzere birçok hadis bilgininin görüşleri çerçevesinde şekillenen

hüküm şudur ki, çocukların büluğ çağına gelinceye kadar ibadet mükellefiyetleri olmadığından, namazı terk etmeleri de herhangi bir cezai müeyyideyi gerektirmeyecektir.[216]

Öte yandan, zengin bir dil olan Arapça'da bazı fiillerin aldıkları eklerle farklı manalar taşıdığı bilinmektedir. Hadis-i şerif'de geçen "darb" fiili de, almış olduğu harf-i cer ekleriyle farklı anlamlara gelmektedir. Sözgelimi, "darb-ı mesel" tabiri, dilimize de geçmiş farklı bir kullanımdır. İşte bunun gibi, hadis-i şerifde "alâ" harf-i cerri ile kullanılan "darb" kelimesi, bizi hadis-i şerifi şu şekilde anlamaya yöneltmektedir: *"... On yaşına geldiği zaman, namaz kılması hususunda farklı metodlar kullanarak çocuğun namaz kılmasına yardımcı olunuz/sağlayınız."*

Konuya, yaşanan tecrübeler ışığında baktığımızda da ortaya çıkan gerçek şudur: Dayak vb. cezalarla kıldırılan namaz, ibadetten alınması gereken hazzı sağlayamamaktadır. Belki çocuk tarafından -görünürde- yerine getirilmektedir; ancak bu hiçbir zaman onun hayatında "ibadet" adına yer tutan bir faaliyet ve alışkanlığa dönüşememektedir.

Netice itibariyle şunu söylemeliyiz ki, baskı ve zorlamayla, ya da dayakla temin edilen namaz kılma davranışı, ergenlik çağıyla birlikte çocuk tarafından terkedilmektedir. Çünkü çocuk, Allah'ı sevdiği için ve ihtiyaç duyduğu için değil, çevresinden azar işitmemek için namaz kılıyor görünmüştür. Buna dair yaşanmış nice acı örnekler vardır.[217]

Bu sebeple, anne babanın, çocuğun, namazı bir ibadet biçimi olarak gören, arzuyla ve haz alarak kılan; namazla içli-dışlı, "Namaz Ehli" (ehl-i salât) biri haline gelebilmesi için ona sürekli yardımcı olması gerekmektedir.

Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, Beyrut 1410, ts.; Ayrıca hadisle ilgili değerlendirmeler için bk. Aclûnî, Muhammed b. İsmail, *Keşf'ul-Hafâ*, Beyrut 1985, II, 39-40. No:1621.

bk. Aydeniz, Hediyyetullah, "Bölünmemiş Bir Hayat Tasavvurunda Medya ile Yaşamak" *Din ve Hayat Dergisi*, İstanbul 2015, sayı 25, s130 vd.

Konuyla ilgili olarak geniş bilgi için bk. Sağlam, İsmail, *Çocuk ve İbadet*, İstanbul 2003, s. 236.

İbrahim, 14/40

bk. TâHâ, 20/132; Buhârî, Cum'a, 11; Müslim, İmare, 20.

Sağlam, age, s. 205-206.

bk. Rum, 30/21.

Geniş bilgi için bk. Ay, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, İstanbul 2014, s. 141, 148-154.

bk. Sağlam, age, s. 212.

bk. Sağlam, age, s. 214.

Buhârî, Ezan, 36.

Konuyla ilgili olarak bk. Ay, Mehmet Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, İstanbul 2014, s. 29 vd.

bk. Resâilu İhvani's-Safâ, Beyrut, ts. I, 307.

bk. Yardım, M. Nuri, *Edebiyatçılarımızın Çocukluk Hatıraları*, İstanbul 1984, s. 143-146

Kaynaklar için bkz. Ay, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, s. 32-34.

Bu metodun önemine dair bk. Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitiminde Mükâfat ve Ceza*, Bursa 1993, s90.

bk. Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım*, s. 164 vd.

Özellikle Asr-ı Saadet'te yaşayan sahâbi çocuklarının Peygamberimizle ilgili hatıraları ve çocuklara yönelik namaz konusundaki tavsiyeleri için bkz. Ay, Mehmet Emin, *Biricik Peygamberim ve Onun Çağındaki Çocuklar*, İstanbul 2014.

Bu metodun önemi hakkında bkz. Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, İstanbul 1980, s. 159; Bayraktar, M. Faruk, *İslam Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, İstanbul 1984, s. 48; Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslam Ahlâkı*, İstanbul 1980, s. 390.

Ayetler için bkz. Hûd, 11/42; Yusuf, 12/8; Lokman, 31/13, 16, 17; Saffât, 37/102.

Lokman, 31/17.

Abdullah Ulvan, *Terbiyetü'l-Evlâd fi'l-İslâm*, Beyrut 1978, I, 169.

Ebu Davud, Salât, 25; Tirmizî, Mevâkit, 182.

Bu tercüme örneklerinden biri için bkz. Ahmed Naim-Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Ankara 1976, II, 941.

Ebu Davud, Hudûd, 16; Tirmizî, Hudûd, 1.

Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi'l-Buhârî*, Mısır 1959, II, 286.

Çocukluk yıllarında gördüğü baskı sebebiyle gençlik döneminde namazı terk eden gençlerin ibret dolu hikayeleri için bkz. Sağlam, age.,
s. 213 vd.

Zamanın akışına genişlik veren, tüm ibadetlerin sertâcı namaz, aynı yaşamımız ve ölümümüz gibi âlemlerin Rabbi Allah içindir. Namaz, hayatımızla; hayatımız, zaman duygumuzla öylesine ilgili ve bağlantılıdır ki birbirinden ayrı düşünülemez.

Zamana Hükmeden Namaz

Dr. Fatma BAYRAKTAR KARAHAN
Diyanet İşleri Uzmanı

Yemin olsun şafağa,[218] karanlığı çöktüğü vakit geceye, kuşluk vaktine,[219] açılıp aydınlandığı zaman gündüze,[220] ikindi vaktine ve asra.[221]

Dışına çıkamadığımız, akışını durduramadığımız… Kaybı hüsran, kendisi nimet olan zaman… Koca Ragıp Paşa'nın deyimiyle, saatin her çalışıyla "âh" edilecek, ömrün geçen müddeti…

"Saatin çaldığı evkât değildir her kâr,
Müddet-i ömrün gelüp geçtiğine eyler âh!"

İnsanın, var oluşuyla başlar zamanla, zamanın bin bir hali ile imtihanı. Yaratılmış varlıklar için var oluş, zamanı ve mekânı zorunlu kılar zira. Zamansız mekân, mekânsız zaman yoktur. Mekân ve zaman üstü olan ise yalnız yüce Allah'tır. Ömrü ölümle, hayatı zaman ile mukayyed insanoğlu, tul-u emele sahiptir ancak en başından beri. Kalıcı ve ölümsüz olmak ister.

İlk günah insanın zamanı yenme arzusunun eseridir. Ebedi olmak isteği öylesine galebe çalar ki yüce Allah'ın emri ihlal edilir ve insan cennetten zamanın varlığını en kesif hissedeceği dünya hayatına indirilir. "… Size yeryüzünde bir zamana kadar yerleşme ve yararlanma vardır."[222] Yeryüzündeki hayat bir zamana kadar devam edecek ve sonlanacaktır. Sonsuz olmak isteyen insan bu sonluluk fikri ile nasıl baş edecek, zamana esir olmadan nasıl yaşayacak, zamana nasıl hükmedecektir?

Tarih boyunca insanoğlu, bu fikir ile mücadele etti. Bazen görmezden gelerek yenmeye çalıştı zamanı, bazen de gücüne boyun eğdi. Öyle ki bu boyun eğiş zamanı ilah edinmeye bile vardırdı bazen. Ve böylece dehri, zamanı, sonsuzdan gelip sonsuza giden tek gerçek kabul edenler bir başka zaman imtihanını kaybettiler aslında. Zamanın yaratıcısı ve mutlak sahibini tanımayarak…

Zaman mefhumu, başlangıcı ve sonu kadar problemleri ile de meşgul etti ilim adamlarının, filozofların zihnini. Mazi, hâl ve istikbal ile zaman deveranı aynı ânda mı yaşanmaktadır? Geçmişe dönmek, geleceği görmek mümkün müdür? Zamanda yolculuk söz konusu olur mu? Cevap için gözler göğe çevrildi. Astronominin verileri ile zamanın akışı anlaşılmaya çalışıldı. Gezegenlerin dönüşleri, birbirlerine uzaklıkları, tabiattaki değişmez veriler ışığında çok şey söyledi insanlığa ve asırlar boyu zamanın mutlaklığı, aşılamaz oluşu ve gücü egemen oldu insanlığın üzerinde. Ta ki, zamanın mutlak olmadığı, izafiliği, fark edilene kadar…

Arşa hükmeden,[223] buyruğu olmaksızın yere düşmemesi için gökyüzünü

tutan,[224] gökte burçlar kılıp, gözleyenler için onu süsleyen,[225] yıldızların mevkilerine yemin eden[226] yüce Allah zamanın varlığının hikmetini, izafiliğini, tanzimini de yaparak bildirmektedir kullarına. Gece ile gündüzün deveranında sakınanlar için pek çok ayetler bulunmakta[227] gece bir örtü, istirahat zamanı ve gündüz de hareket ve çalışma vakti olarak tanzim edilmektedir İlahî hitapta.

Rabbin nezdinde bir gün, sizin saydığınız bin yıl gibidir.[228] Geçirdiğimiz dünya ömrü bir göz açıp kapaması, gündüzün bir saati mesabesindedir.[229] Ve hesap için çağırıldığımızda dünyada pek az bir süre kaldığımızı sanacağımız,[230] geçen zamana şaşıracağımız gündür. Çünkü zaman izafidir, mutlak değil değişkendir. Nasıl uzayda kara deliklerde yavaş akıyorsa zaman dünyada da ânlar birbirinden farklı akar. Hüzün ve gam zamanı yavaşlatır iken neşe ve sevinç hızlandırır. Günümüze dek ulaşan muvakkithane levhalarından birinde şöyle bir beyit yer alır:

“Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilür,
Mübtelây-i gama sor kim geceler kaç saat.”

Farklı geçse ve farklı hissedilse de en nihayet güneşin zevalinden gecenin karanlığına akıp giden zamanı durdurmak mümkün değildir. Ancak gidişatı fark edip, zamanı tanzim etmek; tayin edilmiş zamanları kayıt etmek mümkündür. Zamanın kayıt edilmişi ise vakittir. İlahî kelâm, zamandan çok vakti kullanır. Bir iş için belirlenen zamanın nihayetidir vakit. İnsan üzerinde cabbâr olan ve yakalamak için peşinden koşulan bir zaman tasavvuru yerine tanzim edilen, planlanan ve böylelikle kendisine hâkim olunan vakit esastır. “Sana, hilâlleri soruyorlar. De ki: “Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir.”[231] Bu sebeple tayin edilip programlanmış belli vakitlerde ve devamlı yapılması esas olan ibadet de zamanı tanzim etmenin bir yoludur.

Vakitli ibadetler zaman tasavvuru kazandırırken zamanın önemini de fark ettirirler insanoğluna. Ve vakitli ibadetlerin en güçlüsü hiç şüphe yok ki namazdır. Ayların fark edilmesinde ve yılın tanziminde orucun vakte hâkimiyeti yanında seherinden şafağına günün vakitlerinin fark edilmesi ve tanziminde namaz çıkar karşımıza: “O hâlde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.”[232]

Namaz, risalet silsilesinde peygamberlerin tevhitten sonra muhatap oldukları emirlerin en kuvvetlisi, Allah’a iman ve ibadetin nişanesi farzların ilkidir.[233] Çünkü namaz da zaman gibi insanlığın en başından beri var olmalıdır.

Zamanı vakit olarak idrak etmemizi sağlayan namaz, insanı arındıran, ruhunu yücelten ve Yüce Yaratıcı’ya yönelip sığınarak özgürleştiren ve disiplin kazandıran bir ibadettir. Namaz, özgürleştirir. Çünkü boyun eğilen sadece yüce Allah’tır. O’ndan başka hiç kimsenin onay ve beğenisinin anlam ve değeri yoktur namazda. Namaz, özgürleştirir. Çünkü mutlak zamanın hâkimiyetinden kurtulur namazla insan. Vakti girdiğinde her şey anlamını yitirir, o kalır sadece geriye. Uykuya, eğlenceye, işe ve dünyaya ait olan her şeye ara veriştir namaz. En önemli olana dönüş ve O’nu fark ediştir.

Namaz, ruhi yücelmenin belirli şekiller, kurallar ve bir vakit içerisinde ifası ve

ifadesidir. Onun şekil ve vakitle mukayyedliği, nizam ve intizam temini için zihnî, ahlâkî, ruhî, cismanî bir tâlim ve terbiye oluşuna işarettir. Bu öyle bir tâlim ve terbiyedir ki neticesi tüm kötü söz ve davranışlardan uzak kalabilmek[234] ve zamanına hâkim olabilmektir. "Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin. Göklerde ve yerde hamt O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde de Allah'ı tesbih edin,"[235] der Rahman.

Zamanın ahirete doğru akışıdır diye tefsir etmektedir merhum Elmalılı Hamdi Yazır bu ayeti. Akşam ve yatsı ile bir uyarı ve korkutma vardır ayette. Sonra sabahla, aydınlık ile devam eden ne güzel bir zaman ve ne güzel nimet.[236] Ömür gibi doğum ile başlayan, gençlik, yaşlılık ve nihayet ölüm ile sona eren döngü namaz vakitlerinde de kendini gösterir böylece. Seher vakti, güne ve hayata katılmanın coşkusu, şafağın kaybolması ile insana nihayetini hatırlatan yatsı…

Bütün vakitler yer bulmaktadır tek bir ayette. Güneşin batışını takip eden şafak denilen kızıllık veya beyazlık kaybolana kadar işâ denilen akşam namazının vakti. Şafağın kaybolmasını takip eden fecre kadar son işâ, yatsı namazının vakti. Sonra tan yerinin ağarmasından güneş doğana kadar, sabah namazı vakti. Ve gündüzün sonunda, öğle ve ikindi vakti…

Hayatta boşluğa yer yoktur. Günün her ânı planlanmış, taksim ve tanzim edilmiştir aslında. Bu taksim ve tanzim, kâinatın yaratılışına uygun yapılmıştır İlahî irade tarafından. "O, güneşi bir ışık kaynağı, ayı da geceleyin bir aydınlık kaynağı kılan, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ona menziller takdir edendir. Allah, bunları boş yere değil ancak hikmeti gereğince yaratmıştır. O, ayetlerini, bilen bir topluma ayrı ayrı açıklamaktadır."[237] Yüce Allah, her bir ferdi bir âlem olan âdemoğlunun kâinat ile uyumlu olmasını murat etmiştir belki de. İnsanın, yılların sayısını ve hesabını bilmesi için gece ve gündüzün Allah'ın kudretini gösteren alâmetler olmasında böyle bir anlam gizlidir.[238] Ve bu alâmetleri dikkate alan insan güneş üzerine doğmadan kalkmalıdır. Ahmet Haşim'in dediği gibi "Müslüman gününün başlangıcını şafağın parıltıları ve nihayetini ise akşamın ziyaları tayin etmelidir." Çünkü böylelikle dinin direği olan beş vakit namaz, zamanı tanzim eden direk olacak Müslümanın vakti bereket bulacaktır. "Ziyada başlayıp ziyada biten Müslümanın günü" zamanın hegemonyasından kurtulacak, uzaydaki kara delikler gibi zamanın akışını yavaşlatan namaz ile Müslüman zamanına hükmedebilecektir. Zamana ayak uydurmak için ona ve onun getirdiklerine mahkûm değil, zaman kendisine musahhar kılınacaktır.

Zaman tasavvurumuz yaşam biçimlerimizin değişmesi ile farklılaşmıştır. Namaz vakitlerinin tespiti için inşa edilen küçük zaman odacıkları muvakkithanelerin önemli mevkiini zenberekli, çarklı, rakkaslı mekanik saatler almış; her eve, mekâna giren, sokaklarda, meydanlarda bütün haşmetiyle yer alan, kolumuzda taşıdığımız saatler, namaz vakitlerini hatırlatmaktan çok zamanı takip etmemizi, peşinden koşmamızı sağlar olmuştur. Zaman, vakte galebe çalmış, namazlarımız da zamana hükmedemez hale gelmiştir.

Namazın zamana hükmedebilmesi namazın hakikatinin, anlamının idraki ile

mümkündür. Namazı idrak ise onu ikame etmek, yani doğrultmak, oturtmak ve tatbik sahasına koymaktır.[239]

İkame edilen namaz, huşu ile ifa edilecektir. Huşu, kulun yüce Allah'a olan derin saygısıdır. Müminlerin namazı da bu derin saygıyı ihtiva eder.[240] Huşusu, Rabbi ile özel bir buluşmada olduğunu bilmesindendir musallinin.[241] Bu sebeple namazda dünya kelamı edilmez, gözün, gönlün rotası, göğsün yönü kıbleden başkasına çevrilmez, bedenin azalarının hareketleri bile tertipten şaşmaz, keyfiliğe teslim olmaz. Kıyam, rükû, secde ile azalara hükmedilir. Kıyam kararlılığın izharıdır. Bundan sebep olsa gerek "En faziletli namaz hangisidir?" sorusuna "Kıyamı uzun olan namaz." diye cevap verir Allah Rasûlu.[242] Rükû, aczin itirafı, haddin bilinişi ve kulluğun fark edilişidir. Kıyama kıraat eşlik ederken rükûda yüce Rabbin adı tesbih edilir. Secde ise tam bir teslimiyet ve boyun eğiştir. Şah damarından yakın olana en yakın olunan andır secde. İnsanın en değerli uzvunu yere koyuşu, kulluğun ayağa kalkışıdır. Yüz, kimliğidir insanoğlunun; secde ise kul olma kimliğinin tescilidir. Bütün bu rükünlerin hakkını vermek yani tadil-i erkân ancak kıyam, rükû ve secdenin "azalar mutmain oluncaya kadar" tatbiki ile mümkündür.[243]

İkame edilen namaz, dosdoğru kılınacaktır.[244] Dosdoğru namaz, boyun eğerek kılınan namazdır. "Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."[245] emri gereği boyun eğmek hem bedenen hem de ruhen beklenir musalliden.

İkame edilen namaz, muhafaza olacaktır. Namazın muhafazası ona titizlikle devam etmektir.[246] Allah Rasûlünün (s.a.s.) "Amellerin en faziletlisi hangisidir?" sorusuna "Vaktinde kılınan namazdır…"[247] cevabı çok manidardır. Böylelikle ikame edilen namaz ile disiplinli bir hayat söz konusu olabilecektir. Namazın önemli bir maksadı ve hikmeti de bu disiplin olmalıdır. Hastalıkta, yolculukta, savaşta ve her durumda ona devam etmenin emredilmesinde bu anlam mündemiçtir. "Namazı kıldınız mı, gerek ayakta, gerek otururken ve gerek yan yatarak hep Allah'ı anın. Güvene kavuştunuz mu namazı tam olarak kılın. Çünkü namaz, müminlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır."[248] buyurur Yüce Mevla.

İkame bir sebat ve azim işidir. Merhum Mehmet Âkif'in dediği gibi; "Neden geçsin sefaletlerle gıybetlerle ezmanın? Neden azmin süreksiz, yok mudur Allah'a imanın"[249]

Musallinin ikame ettiği, gönlüne, gözüne, azalarına ve şuuruna hükmeden namazı, onu korku ve üzüntüden azade kılar.[250] Kaybı olmayan bir ticarettir onlar için namazları[251] ve karşılığı yüce Allah'ın merhametidir.[252] Hırs ve sabırsızlık ile sınanan insanın kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanmasına, hayır dokunduğunda da eli sıkı olmasına manidir namaz. Ancak, namazlarına devam eden kimselerin namazıdır, karşılığı huzur ve hoşnutluk olan.[253] Ve her gün, sabah ve akşam devam edilendir.[254]

Namazın terkinden değil zayi edilmesinden bahseder Kur'an. "Onlardan sonra, namazı zayi eden, şehvet ve dünyevi tutkularının peşine düşen bir nesil geldi. Onlar bu tutumlarından ötürü büyük bir azaba çarptırılacaklardır."[255] Zayi edilen namaz mıdır, yoksa zayi eden hem kendini hem zamanı mı zayi etmiştir

aslında? “Yatma seherde/ Uğrarsın derde” diyen Hak aşığı Yunus ziyanda olanın namazı zayi eden olduğuna işaret eder. Oysa namaz mutlak ziyandan kurtuluştur. Geçen her an kaybedilen zamanla hüsranda olan insanoğlu ömrünün nihayetine doğru hızla akıp giden zamanı sadece iman, sâlih amel, hakkı ve sabrı tavsiye ile tersine çevirebilir.[256]

Zamanın akışına genişlik veren, tüm ibadetlerin sertâcı namaz, aynı yaşamımız ve ölümümüz gibi âlemlerin Rabbi Allah içindir.[257] Namaz, hayatımızla; hayatımız, zaman duygumuzla öylesine ilgili ve bağlantılıdır ki, birbirinden ayrı düşünülemez. Çünkü vakti haber veren her ezan, hayatı, nihayetini ve sonrasını hatırlatır insana.

Ve ey insan! Ezan sesini duyuyor ve sesiyle birlikte kalbine sevinç ve huzur doğuyorsa bil ki kıyamet gününde de gelen müjdelerle sevineceksin. “Allah’ım! Bize emrettiğin ibadetleri koşa koşa coşa coşa, sevinçle üşenmeden yaparız” diyebiliyor, vakti bekliyor ve ikame edebiliyorsan eğer, sen de zamanın sultasından kurtulup, ona hükmedenlerden olabileceksin.

İnşikâk, 84/16.

Duhâ, 93/1-2.

Leyl, 92/2.

Asr, 103/1.

A’râf, 7/24.

Taha, 20/5.

Hac, 22/65.

Hicr, 15/16.

Vakıa, 56/75-76.

Yunus, 10/6.

Hac, 22/47.

Yunus, 10/45.

İsrâ, 17/52.

Bakara, 2/189.

Taha, 20/130.

Bakara, 2/83; Enbiya, 21/72-73; İbrahim, 14/37, 40; Meryem, 19/30-31.

Ankebût, 29/45.

Rum, 30/17-18.

Yazır, M. Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, VI, 244.

Yunus, 10/5.

İsra, 17/12.

Dini Kavramlar Sözlüğü, DİB, s. 678.

Mü'minün, 23/2.

Buhârî, Salât, 36.

İbn Mâce, İkâmet, 200.

Buhârî, Ezan, 122.

Lokman, 31/17.

Bakara, 2/238.

Mü'minun, 23/9.

Buhârî, Edeb, 1.

Nisa, 4/103.

Mehmet Akif Ersoy, *Safahat*, s. 272, DİB yay. Ankara 2012.

Bakara, 2/277.

Fâtır, 35/29.

Nur, 24/56.

Meâric, 70/19, 23; Taha, 20/130.

İnsan, 76/25.

Meryem, 19/59.

Asr, 103/1-3.

Enam, 6/162.

İslam vahyinin gelişinden itibaren namaz ibadeti rekat sayıları, vakitleri ve türleri bakımından bazı süreçlerden geçmiştir. Müslümanlar, Mekke döneminin başlangıcından itibaren gerek açık gerekse gizli davet döneminde namaz kılmaya başlamışlardır

Namaz İbadetinin Tarihsel Süreci

Yrd. Doç. Dr. Kâmil YAŞAROĞLU
Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Hz. Muhammed'den önceki peygamberler döneminde de mevcut olan namaz ibadetiyle ilgili hükümler, İslam dininde tarihsel süreç içerisinde aşamalı olarak ortaya konulmuştur. Namaz, Mekke döneminin başlarından itibaren günde iki vakit ve ikişer rekat olarak kılınmaya başlanmış, ayrıca bu dönemde gece namazı (teheccüd) hakkında ayetler indirilmiştir. Hicretten kısa bir süre önce gerçekleşen "Mirac" hadisesinde beş vakit namaz farz kılınmıştır. Medine döneminde ise cuma namazı, bayram namazları, cenaze namazı, teravih namazı vb. namazlar Hz. Peygamber'in uygulaması örnek alınarak kılınmaya başlanmıştır.

İslam'dan Önce Namaz İbadeti

A. Önceki Peygamberler Döneminde

Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden İlâhî dinlerin hemen tamamında namaz ibadetinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Peygamberlerin önemli bir kısmının ibadet hayatlarından bahsederken Türkçe'deki namaz kelimesinin Arapça karşılığı olan 'salât' kavramının kullanılmış olması, şartları ve yerine getiriliş biçimi birbirlerinden farklı olsa da, hemen bütün peygamberlerin bu ibadetle yükümlü kılındığını göstermektedir. Bununla birlikte ayetlerde geçen "kıyâm", "rukü", "secde" ve "tesbîh" gibi kavramlar dikkate alındığında önceki peygamberlerin dönemlerinde yer alan bu ibadetin şekil açısından İslam dinindeki namaza benzer özellikler taşıdığı söylenebilir.

Kur'an'da Hz. Âdem, Nûh ve İbrâhim'den sonra namazı terkeden nesillerin geleceği,[258] Hz. Zekeriyyâ'nın namaz kıldığı,[259] Hz. Îsâ'nın beşikteki mûcizevî konuşmasında namaz ibadetine atıfta bulunduğu,[260] Hz. İbrâhim'in yanı sıra Lût, İshak ve Ya'kūb'a namaz emrinin vahyedildiği,[261] Hz. İsmâil'in halkına / ailesine namazı emrettiği,[262] Hz. Lokmân'ın oğluna namazı hakkıyla kılmasını öğütlediği,[263] Hz. İbrâhim'in namazı yalnız Allah rızâsı için kıldığını söylediği,[264] kendisini ve neslini namazı dosdoğru kılan kullarından eylemesi için dua ettiği,[265] Hz. Mûsâ'ya Allah'ı anmak üzere namaz kılmasının emredildiği[266] ifade edilmekte, Allah'ın İsrâiloğulları'ndan yerine getirme sözü aldığı görevler arasında namazın da yer aldığı görülmektedir.[267] Ehl-i kitab hakkında "Onlar ki kitaba sımsıkı sarılırlar ve namaz kılarlar elbette biz iyiliğe çalışanların ecrini zayi etmeyiz."[268] buyurulmakta; bir başka ayette ise Ehl-i kitab içerisinde inançlarında samimi olan ve geceleri Allah'ın ayetlerini okuyup secdeye kapanan

bir grubun varlığından söz edilmektedir.[269]

Hz. Peygamber'in hadislerinde de önceki peygamberlere namazın farz kılındığı, vakitlerinin İslam dinindeki namaz vakitleriyle aynı olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Hz. Cebrail Peygamberimize namaz vakitlerini öğrettikten sonra "Bu vakitler senden önceki peygamberlerin vaktidir. Namaz vakti de bu iki vakit arasında kalan zamandır." şeklinde hitap etmiştir.[270] Bir diğer rivayette ise Resûlullah'ın kıldırdığı ikindi namazından sonra yanında bulunanlara "Bu namaz, sizden öncekilere de arz olundu, ama onlar bunu zayi ettiler. Kim buna devam ederse ecri iki kere verilecek."[271] buyurduğu nakledilir.

B. Diğer Semavi Dinlerde

1- Yahudilik'te

Yahudilik'te ibadetler günlük, haftalık ve yıllık olarak ferdî veya cemaat halinde icra edilmektedir. Günlük ibadet evde ferdî yahut mâbedde cemaat halinde üç vakitte (sabah, öğleden sonra ve güneş battıktan sonra) dua etmekten ibarettir. Dua sırasında doğu tarafına Kudüs'e dönülür, ayaklar bitişik olarak ayakta durulur, eller semaya doğru uzatılır, baş öne eğili vaziyette huşû içinde Tanrı'ya yakarılır. Dua eden kişi şükür ve tâzim esnasında rükûa varır ve dua okuyarak kalkar, üç adım geri giderek sağa sola eğilir. Bu şekliyle günlük ibadet Müslümanların namaz ibadetine benzemektedir.[272]

Hz. Peygamber'in çağdaşı olan Yahudiler ayrıntıları çok fazla bilinmemekle birlikte günlük olarak ibadet yapmaktaydılar.[273] Allah Resûlü'nün peygamberliğinden kısa bir süre önce Filistin'den Yesrib'e gelip yerleşen İbnü'l-Heyyeban isimli bir Yahudi Âlimin günde beş vakit namaz kıldığı belirtilir.[274] Bu bilgi Medine'de Yahudilerin beş vakit ibadet ettiklerini ya da en azından o dönemde ibadetlerini hala beş vakit olarak yerine getiren Yahudilerin olduğunu göstermektedir. Ancak Hz. Peygamber'den sonraki dönemlerde günümüzde olduğu gibi, Yahudilerin günlük üç vakit ibadet ettikleri bilinmektedir.[275]

1. Hristiyanlık'ta

Hristiyanlık'ta namaz ibadetinin varlığını gösteren bazı işaretler mevcuttur. Kur'an'da Ashâb-ı Kehf kıssası anlatılırken *mescid* kelimesinin zikredilmesinden[276] o dönemde namaz ibadetinin var olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Hristiyanların ibadetlerinde namazda olduğu gibi kıyam ve secdenin bulunduğu kaynaklarda zikredilir.[277] İlk Hristiyanların Mezmurlar'daki emre uygun olarak her gün üç defa ibadet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu ibadet ayakta veya diz, baş öne eğilip eller yukarı doğru kaldırılarak yapılırdı. IV. yüzyıldan itibaren manastır hayatının yaygınlaşmasıyla birlikte ibadet saatleri daha düzenli bir hale getirildi ve Mezmurlar'daki ifadeden esinlenerek günlük ibadet vakitleri yediye çıkarıldı.[278] Ârâmice'deki 'Selota' kelimesiyle, Süryânî ve Nabâtî dillerindeki 'Masgeda' kelimesi, Hristiyanlığın *salât*la ilgisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[279] Ayrıca Süryânîler'in kıblelerinin var olduğu rükû ve secde ihtiva eden ibadetlerinin olduğu bilinmektedir.

C. İslam Öncesi Hicaz-Arap Toplumunda Namaz İbadeti

İslam'ın doğuşu sırasında putperestliğin yaygın halde olduğu Hicaz-Arap toplumunun önceki peygamberlerden gelenek yoluyla intikal eden ibadet formlarını, dua ve secdeyi bildikleri, ancak zamanla ibadeti özünden saptırarak putlar etrafında dönmek, onlara dokunmak ve putlar namına kurban kesmeye dönüştürdükleri anlaşılmaktadır.[280] Bununla birlikte Hz. İbrahim'den intikal eden tevhid dininin ve Allah inancının etkilerinin, şekil ve mahiyet değiştirerek de olsa devam ettiği bilinmektedir. Nitekim Ebû Zer el-Gıfârî ve Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi Hanîf diye isimlendirilen kimselerin Kâbe'ye yönelerek namaz kıldıkları nakledilmektedir.[281]

Câhiliye Arapları arasında belirli bir namaz şeklinin bulunduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Enfâl sûresinin "Onların (müşrikler) *salât*ı ıslık çalmak ve alkışlamaktan ibarettir" meâlindeki 35. ayetinde geçen[282] *salât* kelimesi, daha çok müşriklerin Müslümanların Kâbe'deki ibadetlerine karşı ibadet görüntüsü verdikleri bir engelleme hareketi olarak yorumlanmıştır.[283] Bununla birlikte kaynaklarda Kureyş kabilesinin ıslık çalıp el çırparak Kâbe'yi tavaf etme şeklinde bir ibadetleri olduğundan bahseden rivayetler ağırlıktadır.[284]

Namaz ibadetinin en önemli rüknü olan secde, İslam'dan önceki Araplar tarafından bilinmekteydi. Nitekim Cahiliye şiirinde *secde* ve *salât* kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.[285] Cahiliye devri Araplarının ölen kimsenin kabri başında durup onun iyiliklerini, güzel işlerini anarak dua ettikten sonra da defnettikleri ve uygulamaya *salât* dedikleri nakledilmektedir.[286] İslam'ın gelişinden sonra bu namaza ve benzeri dinî geleneklere "da'va'l-câhiliyye" (câhiliye duası) denilmiştir.[287]

İslamî Dönemde Namaz İbadeti

İslam vahyinin gelişinden itibaren namaz ibadeti rekat sayıları, vakitleri ve türleri bakımından bazı süreçlerden geçmiştir. Müslümanlar Mekke döneminin başlangıcından itibaren gerek açık gerekse gizli davet döneminde namaz kılmaya başlamışlardır.[288] Mekke döneminin sonlarına doğru hicretten bir yıl önce gerçekleşen mirac hadisesinde farz namazlar beş vakit olarak emredilmiştir.[289] Kıblenin değiştirilmesi, namazların rekât sayılarının dörde çıkarılışı ve namaza çağrı için ezanın tespit edilmesi ise Medine döneminde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla namaz ibadetinin gelişim süreci dikkate alındığında ilk dönemde zihinlerde mevcut olan "salât" kelimesinin ifade ettiği kavramla ilgili bir dönüşüm yaşandığı anlaşılmaktadır.

Erken dönemde inen Mekki surelerdeki bir çok ayette[290] namaz anlamındaki "salât" kelimesi ve türevlerinin zikredilmesi, namazın öneminin vurgulanması ve namaz kılanları engellemeye çalışanların sert bir dille kınanması namaz ibadetinin İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren mevcut olduğunu gösterir. Hz. Muhammed'in peygamberliğinin beşinci yılında Habeşistan'a hicret eden Müslümanların Habeşistan Kralı'nın sorularına cevap verirken Allah Resûlü'nün kendilerine namaz kılmayı da emrettiğini söylemiş olmaları[291] da erken dönemden itibaren namaz ibadetinin varlığına işaret etmektedir.

A. Mekke dönemi

1. İlk Namaz

Kaynaklarda geçen rivayetler namazın, Hz. Peygamber'e risalet görevinin verilmesinin hemen ardından meşru kılındığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in ilk namazı, Müddessir suresinin ilk ayetlerinin ışığında, tahminen kırk üç yaşındayken Cebrail'in tarifiyle abdest alıp ona uyarak kıldığı, daha sonra eşi Hz. Hatice'ye imamlık yaparak birlikte kıldıkları ifade edilir.[292] İbn İshâk bu konuda şu rivayeti nakletmiştir, " Fetretü'l-vahy'in[293] sona erip vahyin tekrar gelmeye başladığı günlerden birinde Resûlullah, Mekke'nin üst tarafındaki bir vadide bulunuyordu. Bu sırada kendisine gelen vahiy meleği Cebrail, ökçesini yere vurup su çıkmasını sağladı. Yerden fışkıran sudan abdest aldı. Onun abdest alışını dikkatle takip eden Hz. Peygamber de, aynı şekilde abdest aldı. Ardından Cebrâil imam oldu ve iki rek'at namaz kıldılar. Vahyin bir süre kesilmesinden dolayı sıkıntı içinde bulunduğu bir sırada Allah'tan beklediğinin gelmesiyle gönlü rahatlamış olarak evine dönen Resûllullah, hanımı Hz. Hatice'ye abdesti öğretti. Onun abdest almasından sonra ona imam oldu ve iki rek'at namaz kıldırdı. Onlar başlangıçta namazlarını gizli kılıyorlardı, bir süre böyle devam ettiler."[294] İbn İshâk'tan gelen bir diğer rivayette, bu olaydan bir gün sonra, Hz. Ali'nin, Hz. Peygamber ve hanımı Hatice'yi namaz kılarken gördüğünden bahsedilmesi de, namazın, fetretü'l-vahiy'den sonra risalet görevinin verilmesinin akabinde meşru kılındığını göstermektedir.[295] Hz. Peygamber'in kıldığı ilk namazın öğle namazı olduğuna dair rivayetler bulunduğu gibi, ikindi namazı olduğu da nakledilmektedir.[296]

2. Mekke Dönemindeki Namazın Vakitleri ve Rekat Sayıları

Rivayetlerden anlaşıldığına göre ilk namaz iki rekât olarak teşrî' kılınmıştı.[297] Bu namazın başlangıçta kaç vakit olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır. Önce bir vakit olup daha sonra iki vakte çıkarıldığını bildiren rivayetler yanında, baştan itibaren iki vakit olduğu da ifade edilmektedir. Bir vakit olarak başladığını bildiren rivayete göre, bu namaz, güneşin batmasından önce iki rekât olarak kılınıyordu. Bir süre sonra buna, güneşin doğmasından önce kılınan iki rekât sabah namazı eklendi.[298] Kur'an'daki bazı ayetlerin[299] bu iki vakit namaza işaret ettiği görüşünde olanlar da vardır.[300] Ayrıca "Kendi nefsinde bir yakarış ve ürperiş içinde ve pek yüksek olmayan bir sözle sabah ve akşam Rabbini an; gafillerden olma"[301] ayeti namazın başlangıçtaki durumuyla ilişkili görülmektedir.

3. İlk Müslümanlar ve Namaz İbadeti

Üç yıl kadar süren gizli davet ve daha sonraki açık davet döneminde Hz. Muhammed'in müşriklerin baskı ve hakaretlerine rağmen zaman zaman Mescid-i Haram'da Hacerü'l-Esved ile Rükn-i Yemânî arasında namaz kıldığı, gerek Resullulah'ın gerekse müminlerin, evlerinde, ıssız dağ eteklerinde, "mirbed" denilen ağılların ve harmanların temiz bölümlerinde namaz kıldıkları kaydedilmektedir.[302] Hz. Peygamber zaman zaman Hz. Ali'yi de yanına alarak

Mekke dışındaki vadilerde akşam namazını kılmış, hava karardıktan sonra dönmüştür. İlk Müslümanlar zaman zaman mescid haline getirdikleri Erkâm adlı sahâbînin evinde namaz kılmışlardır. İlk Müslümanlardan Ammâr b. Yâsir'in Kâbe avlusunda ibadet etmesine müşrikler engel oldukları için kendi evinde inşa ettirdiği mescidin ilk mescid olduğu ifade edilmektedir.[303] Hz. Ebû Bekir de Mekke'deki evinin bahçesinde kendisi için küçük bir mescid yapmıştı. Hz. Ömer İslâmiyet'i kabul ettikten sonra Müslümanlar Mescid-i Harâm'da açıkça namaz kılmaya başladılar.

Namaz ibadetinin meşru kılındığı süreçte namaz adabıyla ilgili de bazı gelişmeler olmuştur. Sözgelimi Müslümanlar ilk dönemde namaz sırasında kendilerine selam verenlerin selamını alıyor, ihtiyaç olduğunda konuşabiliyorlardı. "Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun"[304] ve "müminler namazlarında huşu içindedirler"[305] meâlindeki ayetler nazil olunca Hz. Peygamber bu davranışlardan kaçınılması gerektiğini tebliğ etti. Namazda konuşma yasağının ne zaman başladığı konusunda farklı görüşler vardır. Bazı âlimler yukarıdaki ayetin Medine döneminde nazil olmasını dikkate alarak yasağın hicretten sonra uygulandığını ifade ederken, sahabeden gelen bazı rivayetleri dikkate alanlar ise Mekke döneminde başladığı görüşündedir.[306] Bazı rivayetlere göre, "Namazda yüksek sesle okuma!" meâlindeki ayet[307] gizli namaz dönemiyle ilgili olup Hz. Peygamber'in ashabıyla namaz kılarken ayetleri yüksek sesle okuduğu için müşriklerin Kur'an'a hakaret etmeleri üzerine inmiş, Resûl-i Ekrem'in sesini alçaltması, fakat yanında bulunanların duyamayacağı kadar da gizli okumaması istenmiştir.

Peygamberimiz'in Kâbe civarında açıktan kıldığı namazlarının müşrikler tarafından engellendiği Kur'an ayetlerinden anlaşılmaktadır. Alâk Sûresi'nin ilk beş ayetinden sonraki bölümü yaklaşık bir yıl sonra (bazı rivayetlerde daha erken) vahyedilmiştir. Sûre'nin 9-11. ayetlerinin meali şöyledir: "Bir kulu namaz kıldığında engelleyeni gördün mü? Ne biliyorsun ya o (engellenen kul) doğru yolda ise, ya da Allah'tan sakınmayı emretti ise?" Bu ayetin Hz. Peygamber'in Kâbe'de namaz kılmasının Ebû Cehil tarafından engellemesine işaret ettiği rivayet edilmektedir.[308] Nakledildiğine göre Hz. Peygamber, Makâm-ı İbrâhim'de namaz kılarken secdeye kapandığı sırada Ebû Cehil, üzerine deve işkembesini koyarak ona eziyet etmiştir. Resûl-i Ekrem'in bu durumunu gören kızı Fâtıma babasının yardımına koşmuştur.[309] Bu ifadeler aynı zamanda namazın ilk dönemde bir tebliğ unsuru özelliği taşıdığına ve bunun müşrikleri zor kullanmaya itecek kadar etkili olduğuna işaret eder.

4. Gece Namazı (Teheccüd)

Mekke döneminin başlarından itibaren kılınan iki vakit namazın dışında henüz peygamberliğin başlangıcında nâzil olan Müzzemmil sûresinin ilk ayetleriyle (1-7) gece namazına kalkılması ve bunun belli bir vakit içinde eda edilmesi emredilmiş, Hz. Peygamber Müzzemmil sûresinin nüzûlünden sonra her gece teheccüd namazı kılmıştır.[310] Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbâs'tan gelen rivayetlere göre teheccüd namazı Müzzemmil sûresinin ilk ayetleriyle farz

kılınmış, özellikle Medine hayatında bunun yerine getirilmesinde güçlükler ortaya çıkınca aynı sûrenin son ayetiyle bu hüküm kaldırılmış ve teheccüdün nâfile bir ibadet olduğu bildirilmiştir.[311] Bu ayetin yaklaşık bir yıl sonra nâzil olduğu ifade edilmekle birlikte ayetin muhtevası dikkate alındığında Medine döneminde indiğini ifade eden görüş daha güçlü gözükmektedir.

5. Beş Vakit Namaz

İslamiyet'te bugün bilinen şekliyle beş vakit namaz hicretten bir buçuk yıl kadar önce Mirac gecesinde farz kılınmıştır.[312] Mirac hadisesinde Allah tarafından ilk olarak elli vakit namazın farz kılındığı, dönüşte Hz. Mûsâ'nın Hz. Peygamber'e elli vakit namazın ümmetine ağır geleceğini söyleyip Allah'tan onu hafifletmesini istemesini tavsiye ettiği, namaz beş vakte indirilinceye kadar Hz. Peygamber'in huzûr-u İlâhîye müracaatı ve Mûsâ ile diyalogunun devam ettiği nakledilmektedir.[313] İsrâ ve miracın aynı gecede gerçekleştiği kabul edilip rivayetlerin bütünü göz önüne alındığında Resûl-i Ekrem'in Mescid-i Aksâ'ya uğradığı ve burada içlerinde Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ ve Hz. Îsâ'nın da bulunduğu peygamberler topluluğuna namaz kıldırdığı anlaşılmaktadır.[314] Beş vakit namazın ilk olarak (akşam namazı hariç) ikişer rekat farz kılındığı, hicretten bir süre sonra ise öğle, ikindi ve yatsı namazlarının mukimler için dört rekâta çıkarıldığını bildiren pek çok rivayet bulunmaktadır.[315] Âlimlerin çoğunluğu bu görüşü tercih etmiştir.[316] Ancak, başlangıçta akşam namazının üç, sabah namazının iki, diğer namazların ise dört rekât olarak farz kılınıp daha sonra sabah ve akşam namazlarının aynı bırakıldığını, diğer vakitlerin ise seferiler için iki rekâta indirildiğini bildiren; yine bu namazların baştan itibaren mukimler için dört, seferiler için iki rekât olarak farz kılındığını belirten rivayetler de mevcuttur.

6. Beş Vakit Namazın Vakitlerinin Tespiti

Kur'an'da namazın müminler için vakitleri belirlenmiş bir farîza olduğu ifade edilmiş,[317] bu vakitlere açık şekilde veya işaret yoluyla değinilmiştir.[318] Bununla birlikte namaz vakitleri daha çok Hz. Peygamber'in fiil ve sözleriyle açıklık kazanmıştır. Beş vakit namazın farz kılınmasının ardından Cebrâil Resûl-i Ekrem'e gelerek imamlık yapmış ve birinci gün namazları ilk vakitlerinde, ikinci gün son vakitlerinde kıldırarak başlangıç ve bitiş zamanlarını göstermiştir.[319] Daha sonraki günlerde Resûlullah sahabilerini toplayarak her namazın vakitlerini, bu vakitlerin ne zamana kadar devam ettiğini talim buyurmuş ve kendisi imam olarak sahabeye sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kıldırmıştır.

7. Mekke Döneminde Kıble

Hz. Peygamber'in hicretten önce kıble olarak hangi tarafa yöneldiği konusunda kesin bir bilgi bulunmamakta, bu hususta üç farklı rivayet zikredilmektedir. Bir rivayete göre Resûl-i Ekrem Mekke döneminde Kudüs'e yönelerek namaz kılmıştır. İbn Cüreyc, Resûlullah'ın önceleri Kâbe'ye, daha sonra Kudüs'e yönelerek namaz kıldığını kaydeder. Bu iki rivayet çerçevesinde ensarın da

hicretten önce iki veya üç yıl boyunca Kudüs’e doğru namaz kıldığı belirtilir. İbn Abbas’tan nakledilen ve bu iki görüşü telif eden rivayete göre ise Hz. Peygamber Kâbe’yi önüne alarak Kudüs’e doğru namaz kılmaktaydı.[320] Risâletin başlangıcında Hz. Peygamber’in bizzat Kâbe’ye yönelerek namaz kıldığını gösteren ve Allah Resûlü’nün amcası Abbas b. Abdülmuttalib’in Yemenli misafirinden nakledilen bir rivayet şu şekildedir: “Ben Mekke’ye geldiğimde Abbâs b. Abdülmuttalib’in evine misafir oldum. Güneş doğup göğe yükseldiği sırada Kâbe’ye bakıyordum. O sırada bir genç geldi, gözlerini göğe doğru dikip yüzünü Kâbe’ye çevirdi ve ayakta durdu. Biraz sonra bir çocuk gelip onun sağ tarafında durdu, bir süre sonra ise bir kadın gelip onların gerisinde durdu. Genç secde ederken çocukla kadın da onunla birlikte secdeye kapanıyordu. Bu manzarayı görünce ‘Bu büyük bir hadise’ dedim. Abbas da aynı şekilde bunun büyük bir hadise olduğunu söyledi. Sonra arkadaşım Abbas bana ‘Gencin kim olduğunu biliyor musun?’ diye sordu. ‘Hayır, nereden bilebilirim?’ deyince, o gencin yeğeni olduğunu söyledi. Ardından yanındaki çocuk ve kadının da kim olduklarını sordu. Onları da tanımadığımı söyleyince onların da eşi ve yeğeni olduğunu söyledi.”[321]

B. Medine Dönemi

Namaz ibadetinin tarihsel süreci dikkate alındığında Hz. Peygamber’in hicretinden sonra Medine döneminde farz, vacip ve nafile türünden bazı namazların meşru kılındığı görülmektedir.

1. Cuma Namazı

Hz. Peygamber henüz Medine’ye hicret etmeden önce oradaki Müslümanlar, sayıları artmaya başlayınca Ehl-i kitabın haftalık toplantı ve ibadet günlerinin bulunduğunu göz önüne alıp yaptıkları müzakereler sonunda kendileri için de böyle bir gün olarak arûbe gününü seçmişlerdir. Bundan sonra Es‘ad b. Zürâre kendilerine cuma namazını kıldırmaya başlamıştır. Kaynaklar bu kararın ictihada dayandığını ve kılınan namazın da nâfile ibadet türünden olduğunu kaydetmektedir. Cuma namazının hangi tarihte farz kılındığı konusunda iki rivayet vardır. Birinci rivayete göre Mekke’de farz kılınmış, ancak müşriklerin engellemesi yüzünden fiilen edası hicrete kadar ertelenmiştir. İkinci rivayete göre ise cuma namazı hicret sırasında farz kılınmıştır. Şöyle ki: Resûlullah Medine’ye bir saat mesafede bulunan Kubâ’ya ulaşınca orada konaklamış, pazartesiden perşembeye kadar ashabı ile beraber çalışarak İslâm’ın ilk mescidini inşa etmiştir. Cuma günü Kubâ’dan hareket edip Rânûnâ vadisine gitmiş ve Sâlim b. Avf kabilesine misafir olmuştur. Bu sırada cuma vakti girdiğinden vadideki namazgâhta ilk cuma namazını kıldırmıştır. Hz. Peygamber’in daha önce Müslümanların serbest oldukları bölgelerde cuma namazı kılmalarını emretmesi, fiilen edasının farz kılınmasının hicret yılında vuku bulduğunu teyit etmektedir.[322]

2. Seferilik Uygulaması ve Namaz İbadeti

Kaynaklarda yer alan haberlerden seferilik uygulamasının hicretten bir ay gibi

kısa bir süre sonra başladığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren Resûlullah ve ashabının, seferilik şartlarının gerçekleştiği yolculuklar esnasında, namazlarını, seferilik hükümlerine göre kıldıkları kesindir. Ancak, namazlarda seferilik uygulaması hakkında, siyer kaynaklarında yer alan ilk rivayet ise hicretin 6. yılında yapılan Hudeybiye sulhünden sonra Müslüman olup Mekke'den kaçarak Medine'ye sığınan Ebû Basir'le ilgilidir. Ebû Basir, Resûlullah tarafından, antlaşmanın ilgili maddesi gereğince kendisini Mekke'ye geri götürmek için gelen iki müşriğe teslim edilmişti. Ebu Basir, Zülhuleyfe mevkiinde öğle namazını kılmak için bu iki şahıstan izin istedi ve namazını seferi olarak iki rek'at kıldı.[323]

3. Cenaze Namazı

Hz. Peygamber'in kıldırdığı ilk cenaze namazı Hicret'ten sonra ilk vefat eden ve Ensâr'dan Bakî Mezarlığı'na ilk defnedilen sahabi olarak bilinen Es'ad b. Zürâre'nin cenaze namazıdır.[324] Allah Resûlü ile Akabe denilen yerde karşılaşıp Müslüman olan ilk Medinelilerden olup Hazrec'in ileri gelenlerindendir. İslâm'ın Medine'de yayılmasında önemli rolü olmuştur. Hicret'ten bir süre sonra hastalanarak Bedir savaşından önce Şevvâl ayında vefât etmiştir. Hz. Peygamber'in cenaze namazını kıldığı ilk sahabilerden bir diğeri ise İkinci Akabe Biatı'nda Allah Resûlü'ne ilk biat eden Medineli sahâbî Berâ b. Ma'rûr'dur. Berâ Resulullah'ın Medine'ye varmasından bir ay önce vefat etmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret edip de Berâ'ın vefatını öğrenince kabrine gidip cenaze namazını kılmış ve ona dua etmiştir.[325]

4. Bayram Namazları

Arapça'da îdü'l-fıtr ve îdü'l-adhâ şeklinde adlandırılan ramazan ve kurban bayramlarının her ikisi de hicretin 2. yılından itibaren kutlanmaya başlanmıştır. Esasen ramazan orucu ilk defa bu yıl farz kılınmış, bu ayı oruçla geçiren müminler sonraki ayın (şevval) ilk üç gününü bayram olarak kutlamışlardır. "Bu günümüzde yapacağımız ilk şey namaz kılmaktır."[326] meâlindeki hadise dayanarak ramazan ve kurban bayramlarının bayram namazının kılınmasıyla başladığını söylemek mümkündür. Hz. Peygamber'in bayram namazını mescidde değil dışarda musallâda kıldığı bilinmektedir.

5. Güneş ve Ay Tutulması (Küsûf ve Hüsûf) Namazları

Câhiliye dönemi Arap toplumunda güneş tutulmasının önemli bir kişinin ölümü üzerine meydana geldiği şeklinde bir inanış mevcuttu. H.10 (632) yılında Hz. Peygamber'in oğlu İbrâhim vefat ettiği gün güneş tutulunca bazı kimseler bu iki olay arasında irtibat kurmuş, Resûl-i Ekrem de güneş ve ayın İlâhî birer alâmet olup bir kişinin ölümü üzerine tutulmayacağını belirtmiştir.[327] Hadis kaynaklarında, güneş tutulduğu zaman Hz. Peygamber'in küsûf namazı kıldırdığını ifade eden çok sayıda hadis mevcuttur. Bu hadislerde Resûl-i Ekrem'in namazı tamamlayınca güneş ışığının tekrar ortaya çıkmasından sonra cemaate hitap ederek, "Ay ve güneş Allah'ın varlığını ve kudretini gösteren alâmetlerdendir. Bunlar hiç kimsenin ölümünden veya yaşamasından / doğmasından dolayı tutulmaz. Ay veya güneş tutulmasını gördüğünüz zaman

açılıncaya kadar namaz kılın, dua edin" dediği nakledilir.[328] İlk küsûf namazını oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün kıldığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in hicri 5. veya 6. yılda hüsûf (ay tutulması) namazı kıldığı nakledilmektedir.[329]

6. Teravih Namazı

Teravih namazının oruçla birlikte hicretin 2. yılında teşrî' kılınmış olabileceği yönünde bir görüş bulunmakla birlikte, Resûlullah'ın ikinci defa teravih namazını kıldırdığına dair bir rivayetin nakledilmemesi ve kendisine bu namazla ilgili yeni soruların sorulmamasından hareketle teravihin risâletin son yılında teşrî' kılındığı görüşü daha kuvvetli görünmektedir. Teravihin tek başına kılınmasına Hz. Ebû Bekir döneminde devam edilmiştir. Bu uygulamanın camide meydana getirdiği dağınıklığı, artık farz kılınma ihtimali bulunmadığını ve Resûl-i Ekrem'in konuyla ilgili sözünden çıkan anlamı dikkate alan Hz. Ömer H.14 (635) yılında Übey b. Kâ'b'dan cemaate teravih namazı kıldırmasını istemiş ve bu uygulama günümüze kadar sürmüştür.[330]

Meryem, 19/59.

Âl-i İmrân, 3/39.

Meryem, 19/31.

el-Enbiyâ, 21/73.

Meryem, 19/55.

Lokmân, 31/17.

el-En'âm, 6/162.

İbrâhîm, 14/40.

Tâhâ, 20/14. Mirâc hadisesinde farz kılınan beş vakit namazın elli vakitten beş vakte indirilmesiyle ilgili olarak Hz. Musa ile Hz. Peygamber arasında geçen diyalog dikkate alındığında Hz. Musa'nın döneminde namaz ibadetinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

el-Bakara, 2/83; el-Mâide, 5/12.

el-A'râf, 7/170.

Âl-i İmrân, 3/113.

Ebû Dâvûd, Salât, 2; Tirmîzî, Salat, 1.

Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 292.

Abdurrahman Küçük, "İbadet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul 1999, IXX, 239; Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1989, s. 255.

Nuh Arslantaş, "Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin İnanç-İbadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIV/1 (2008), s. 70.

Arslantaş, s. 70.

Arslantaş, s. 71.

el-Kehf, 18/21.

Mehmet Soysaldı, *Kur'an ve Sünnet Işığında İbadet Tarihi*, Ankara 1997, s. 37.

Mehmet Aydın, "Hristiyanlık", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 350.

Mehmet Efe, Kur'an'da Ritüellerin Arka Planı (doktora tezi, 2007) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 36.

Soysaldı, s. 33; Osman Memiş, Namaz Vakitleri ve Namazların Cem'i (Birleştirilmesi) (yüksek lisans tezi, 2005) Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21.

Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 132; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî* T*ârîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, Bağdat 1993, VI, 473-475.

el-Enfâl, 8/35.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (sadİsmail Karaçam v.dğr.), İstanbul ts., Feza Gazetecilik, IV, 228.

Cevad Ali, *Câhiliye'den İslam'a İbadet Tarihi* (çev. Muammer Bayraktutar), Ankara 2015, s. 21.

Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Tanrı ve İnsan,* (çev. M. Kürşad Atalar), İstanbul 2012, s. 225 vd.

Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*, VI, 338.

Cevad Ali, *Câhiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, s. 22.

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye,* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1992, I, 168 vd.

İbn Hişâm, I, 266 vd.

Bk. el-Meâric, 70/23; el-Müddessir, 74/43; el-Kıyâme, 75/31; el-Mâûn, 107/4-7; el-Kevser, 108/2; TâHâ, 20/132; el-En'âm, 6/72.

Sadrettin Gümüş, "Kur'an'da Namazın Asr-ı Saadet'teki Yorumu ile Zaman İçinde Meydana Gelen Değişiklikler ve Sapmalar", *Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami*, İstanbul 2009, s. 56.

Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi,* Ankara 1998, s. 50-51.

İlk inen ayetlerden sonra vahyin kesildiği süreci ifade eden bu devre hakkında kaynaklarda birkaç aydan üç yıla kadar varan süreler zikredilmiştir.

İbn İshâk, *Sîretü İbn İshâk,* (nşr. M. Hamidullah), Konya 1981, s. 117; İsmail Yiğit, "Siyer Kaynaklarına Göre Seferilik", *Seferîlik ve Hükümleri*, İstanbul 1997, s71.

Yiğit, s. 71. Bazı rivayetlerde ise, Cebrail'in ilk vahyi getirişi sırasında Hz. Peygamber'e abdest ile namazı öğrettiği ve aynı zamanda Alak Suresi'nin ilk ayetlerini okuttuğu, bunun üzerine evine dönen Resûllullah'ın, hanımı Hatice'ye Allah'ın kendisine yaptığı bu ikramını anlattığı ve ona namazı öğreterek birlikte namaz kıldıkları ifade edilmektedir. Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* (nşr. M. Hamidullah), Kahire 1959, I, 111; Yiğit, s. 71.

İsrafil Balcı, "İslam'ın İlk Kıblesinin el-Mescidü'l-Aksa Olduğu İddiaların Kritiği ve Kıble Değişikliğinin Tarihsel Arka Planı", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sayı: 28 (2012), s. 93.

Buhârî, Salât, 1.

Bu namazlar iki rek'at olarak kılındıkları için "salâtü'r-rekateyn" (iki rek'atlı namaz) olarak isimlendirilmiştir. Cevad Ali, *Câhiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, s. 44.

Tâhâ, 20/130; el-Mü'min, 40/55.

Ahmed ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid Tercemesi ve Şerhi* (çevAhmed Naim), Ankara 1970, II, 279.

el-A'râf, 7/205.

Buhârî, Salât, 49; M. Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII,

351.

Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* (çev. Salih Tuğ), İstanbul 1990, I, 98.

el-Bakara, 2/238.

el-Mü'minûn, 23/2.

Cevad Ali, *Câhiliye'den İslam'a İbadet Tarihi*, s. 76-77; Muhammed Enis Abbâdî, *es-Salât ve's-Sıyâm ve Merâhilu Teşrîihimâ fî Zemeni'l-Vahy*, Kahire 1975, s. 38-39.

el-İsrâ, 17/110.

bk. Taberî, *Câmiü'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut 1986, XXX, 163.

İbn İshâk, s. 192; Balcı, s. 94.

Buhârî, Teheccüd, 4.

Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 139.

Buhârî, Bedü'l-Halk, 6; Müslim, Îmân, 259.

Buhârî, Salât, 1.

Müslim, Îmân, 259.

Bu konuda Hz. Aişe'den nakledilen rivayet şu şekildedir: "Allah, namazı farz kıldığında iki rekat olarak farz kıldı. Sonra hazarda bunu dört rekata çıkardı. Seferde ise ilk farz kılındığı gibi iki rekatta bıraktı." Buhârî, Salât, 1; Müslim, Müsâfirîn, 1.

Yiğit, s. 71; Memiş, s. 9.

en-Nisâ, 4/103.

el-Bakara, 2/238; Hûd, 11/114; el-İsrâ, 17/78; Tâhâ, 20/130; en-Nûr, 24/36; er-Rûm, 30/17-18; el-İnsân, 76/25.

Tirmizî, Salât, 1.

Ahmet Özel, Kıble, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 366.

Balcı, s. 94.

Hayrettin Karaman, “Cuma”, *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 85-86.

Yiğit, s. 72-73.

Cevad Ali, *Câhiliye’den İslam’a İbadet Tarihi*, s. 96.

Ahmet Önkal, Berâ b. Ma’rûr, *DİA*, İstanbul 1992, V, 470.

Buhârî, Îdeyn, 3; Müslim, Edâhî, 7.

Buhârî, Küsûf, 1, 15; Müslim, Küsûf, 10, 23, 29.

Buhârî, Küsûf, 1, 2, 6, 9, 15, 17, 19; Bedü’l-Halk, 4.

Cevad Ali, *Câhiliye’den İslam’a İbadet Tarihi*, s. 104.

Saffet Köse, “Teravih”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 482.

İslam ne toplumcu ne de bireycidir; bireyi topluma ezdirmez, onu toplumun –bir çarkın dişlisi gibi- kişiliksiz bir parçası kılmaz, toplumu da ferdin bozmasına izin vermez.

Bireyden Ümmete Cemaatle Namaz

Prof. Dr. Hayreddin KARAMAN
Emekli Öğretim Üyesi

Kadim kaynaklarda “cemaat (el-cemâ’ah)” kelimesi iki manada kullanılır: 1. Başta namaz olmak üzere bazı ibadetleri yapmak için bir araya gelmiş müminler topluluğu. 2. Hz. Peygamber (s.a.s.), ashabı ve onların öğrencileri olan âlimler topluluğunun anladıkları, bildirdikleri ve uyguladıkları İslam etrafında birleşmiş müminler topluluğu. Bu manada cemaat ‘ehlü’sunneti ve’l-cemâ’ah’ terkibi içinde sünnet ile birlikte zikredilir. Bu cemaattan ayrı düşenler sahih İslam’dan da ayrı düşmüş, doğru yoldan sapmış sayılırlar.

Son yıllara kadar ‘cemaat’ denildiğinde bu iki manadan başkası anlaşılmazdı. Son yıllarda ise cemaat deyince bazı dinî gruplar anlaşılır oldu. Bu sebeple karşımızda “cemaat” kelimesinin üç manası var ve bu üç manada cemaatin, ümmetleşme şuur ve yapısına katkısı ile yanlış uygulamaların maksada verdiği zarar üzerinde durmak ve çözümler aramak gerekiyor.

Peygamberimiz (s.a.s.) kurtuluşa eren topluluğu “Benim ve ashabımın yolunda olanlar” diye açıklamıştır. İlk dört halife zamanlarında “İslam nedir?” sorusuna verilen cevap bakımından bir ihtilaf ve bölünme yoktur. Hz. Osman’dan itibaren meydana gelen bazı üzücü olaylar bilinen ve tek olan İslam’ın uygulaması ile ilgili ictihad farkları ile aksaklıklardan kaynaklanmıştır. Hz. Ali’nin hilafetinin sonlarına doğru İslam’ın tanımı ve anlaşılması konusunda ihtilaf ve buna dayalı tefrika başlamıştır. Günümüze kadar çoğalarak sürüp gelen bu ihtilaf ve parçalanmaların, hatta çatışmaların ilacını Hz. Ali şöyle açıklıyor: “Din kardeşlerimiz bize isyan etmişlerdir, onlar ne dinden çıkmış ne de günaha sapmış sayılırlar; çünkü isyanlarını bir din anlayışına (yoruma, tevîle) dayandırmaktadırlar.” “(Hâricîleri kast ederek) eğer bizim camimize gelip cemaatle ibadete katılmak isterlerse camimiz onlara açıktır. Bizimle cihada katılırlarsa eşit hak ve yükümlülük olur. Bize karşı silaha sarılırlarsa biz de silahla mukabele ederiz.”

Ana hatlarıyla bu çözüm günümüzde de geçerlidir. Bütün dinî gruplar aynı camide namaz kılar, ümmetin maddi ve manevi değerlerini korumak için ortak mücadeleye katılır, kendi inanç ve uygulamalarını başkalarına şiddet yoluyla dayatmazlarsa bazı konularda büyük cemaatten ayrılmış olmaları ümmetin birliğine zarar vermez.

Olağanüstü niteliklere sahip olduğuna inandıkları bir lider etrafında halkalanan Müslüman gruplar manasında cemaat de günümüzün gerçeklerinden biridir. Müslümanlar bu manada cemaatlere bölünmüş durumdalar. Cemaatler arasındaki ilişki konjonktüre göre değişiklik gösteriyor. Zaman zaman rakip, alternatif, muhalif, düşman, işbölümü anlayışı içinde hizmeti paylaşan «bütünün

parçaları»... oluyorlar. Hepsine birden yönelen tehlike aralarının düzelmesine, bir bütünün parçaları oldukları şuurunun oluşmasına veya pekişmesine sebep olabiliyor.

Yurt dışında yaşayan Müslümanlarla beraber olduğumuz zamanlarda sohbetlere farklı cemaatlerden Müslümanlar katıldılar, bir iki toplantıda konuşan cemaat ileri gelenleri "Biz hiçbir İslamî gurubun rakibi veya alternatifi değiliz, Allah İslam'a hizmet eden herkesten razı olsun" mealinde konuşmalar yaptılar. Bu gelişmelerden de şu sonucun oluşmakta olduğu izlenimini edindim: Din hayatında belki de kaçınılmaz olan gruplaşmalar, cemaatlere bölünmeler daima tefrikaya sebep olduğu değerlendirmesi doğru değildir; bazen bütünleşmeye doğru da gelişmeler gösteriyor. Gruplar kendilerini İslam'ın tek ve alternatifsiz temsilcisi olarak değil, temel meseleler ve değerlerde eşit; rehber, hoca, yol, yöntem, meşrep gibi konularda farklı "bir bütünün parçaları" gibi de görebiliyorlar. Aynı şeyleri yaparak bir mânada birbirine rakip olabildikleri gibi, boşlukları doldurarak İslam'a hizmetin bütününde vazife taksimini gerçekleştirdikleri de oluyor.

Cemaat kelimesi dinî grupları ifade etmek için kullanılacaksa bunlar bir tek gruptan ibaret olmadığı için 'cemaatler' demek daha uygun olur. Bunların her biri kendilerini ifade etmek için daha başka isimler bulmalıdırlar. 'Câmia' kelimesini ise bütün dinî hizmet gruplarını, hatta ümmeti içine alan geniş çerçevenin adı olarak kullanmak daha uygundur. Nitekim kültürümüzde mescidler vardır, camiler vardır. Cuma ve Bayram namazlarının kılınmadığı mescidlerin cemaatlerini Cuma, Bayram gibi ibadetlerde toplayan büyük İslam mabetlerine "cami" denir. Bu manada mescidler ümmetin tamamlayan parçaları (mütemmim cüzleri) olan gruplara, cami ise ümmete tekabül etmektedir.

Her bir grubun samimi ve gayretli mensuplarının şuurlu çabalarıyla istismarcılar, cahiller, sahtekârlar aradan çekilip çıkar da meydan iyi niyetli, iyi ahlaklı, ehliyetli, gayretli Müslümanlara kalırsa yakın gelecekte bir "cemaatler camiası"ından söz etmemiz mümkün hale gelecektir. Bu kutlu oluşumun gerçekleşmesini süratlendirmek için, bütün grupların saygı duydukları âlimlerden bir "danışma ve hakem kurulunun" seçilip faaliyete geçmesi elzem gibi gözükmektedir.

Namaz Cemaatine Gelince

İslâm'da namazın cemaatle kılınması teşvik edilmiştir, bazı müctehidler farz namazların cemaatle kılınmasını farz-ı ayn, bir kısmı farz-ı kifâye, bazıları ise vacib ve müekked sünnet olarak değerlendirmişler, önemli bir mâzereti olmadığı halde cemaati terkeden Müslümanın uhrevî sorumluluğundan söz etmişlerdir. Dînimizin teşvik ettiği "birlik, beraberlik, kardeşlik, dayanışma, ümmet şuuru içinde cemaatleşme" hedeflerinin "cuma, bayram, hacc, selâmlaşma, tokalaşma, yardımlaşma, komşuluk ilişkileri..." gibi çeşitli vesileleri vardır; cemaatle namaz da bu vesilelerin başta gelenidir. Açık olarak anlaşılan odur ki cemaatle namazdan maksat birlik, beraberlik ve kardeşlik ruhunu geliştirmek, pekiştirmek ve beslemektir.

İslam ne toplumcu ne de bireycidir; bireyi topluma ezdirmez, onu toplumun -bir çarkın dişlisi gibi- kişiliksiz bir parçası kılmaz, toplumu da ferdin bozmasına izin vermez. Ferd-toplum ilişkisi bakımından birçok benzeri arasından şu ayet ve hadisler kulaklara küpe olmalıdır:

“Müminler ancak birbirinin kardeşidir; şu halde kardeşlerinizin arasını düzeltin, Allah’a itaatsizlikten sakının ki, rahmete mazhar olasınız”[331]

“… Kardeşler halinde Allah’ın kulları olun. Müslüman Müslümanın kardeşidir; ona zulmetmez, onu yüzüstü bırakmaz, onu küçümsemez, -üç kere göğsünü işaret ederek- takvâ buradadır. Bir kimseye kötülük olarak Müslüman kardeşini küçümsemesi yeter. Müslümanın Müslümana bütünü haramdır: Kanı, malı ve namusu.”[332]

“Birbirine merhamet, sevgi ve bağlılık bakımından müminler bir tek beden gibidirler; bedenin bir organı hasta olursa diğer organlar da ateş ve uykusuzluk çekerek ona katılırlar.”[333]

İslam’da “Kendine iyi bak” zihniyeti yoktur; mümin kendine de iyi bakar, yakından uzağa diğer insanlara da iyi bakar; onlarla ilgilenir, yardımlarına koşar, birlikte ağlar ve beraber güler.

Gitmediğin köy senin köyün, ilgilenmediğin insan senin insanın (kardeşin, dostun, vatandaşın, dindaşın, ümmetinin ferdi) değildir. Bu sebeple insanları, bireyleri arasında sıcak ve canlı ilişkilerin bulunduğu büyük bir aile yapacak araçlara, vesilelere ihtiyaç vardır. İslam’ın bir kısım ibadetleri cemaat halinde yapılmasını istemesi bu hikmete bağlıdır.

Namazların bir kısmı evlerde kılınır, evlerde kılınan nafile namazlar bireyin Allah ile ilişkisini besler, mümini O’na yakınlaştırır, zikri (O’nu unutmamayı) daim kılar, ferdin manevi yolculuğuna (tezkiye ve terakkisine) gıda olur.

Bazı mazeretler erkeklerin camiye gitmesine mani olursa erkekler ile kadınlar evde cemaat olarak namaz kılarlar. Kadınların da kendi aralarında cemaatle namaz kılmaları caizdir. Mazeret bulunmadığında erkeklerin farz namazları camide kılmaları en azından kuvvetli (vacib derecesinde) sünnettir. İşte evde ve camide kılınan bu cemaatle namaz, namazın ferde sağladığı faydalar yanında fertten cemaate ve cemaatten ümmete doğru seyreden oluşumda en güçlü vasıtadır.

Cemaat, ümmetin küçük birimidir ve ortak özellikleri vardır: Camide rütbeye göre sıralanma yoktur, erken gelen ön safta yer alır, namazı ilim, ahlak ve kıraat bakımından en iyi olan kıldırır. Cemiyet hayatında, vazifede, rütbede farklı olanlar Allah’ın huzurunda eşit olarak yan yana ve dirsek dirseğe dururlar. İmam cemaate “eğilin, yatın, kalkın” diye komut vermez, “Allah Büyüktür” der ve cemaat o Büyük Allah’ın huzurunda dururlar, “Allah Büyüktür” der O’nun huzurunda eğilirler ve aynı hatırlatma ile secdeye kapanırlar; yani hep birlikte itaat yalnızca Allah’adır, imam Allah’ın emrini tebliğ ve tatbik eder.

Cemaat şehir içi toplu ulaşım araçlarının yolcuları gibi değildir; genellikle her biri diğerini tanır, büyük bir aile teşkil ederler. Dertler, sevinçler, nimetler paylaşılır, en büyük İslam topluluğu olan ümmet şuuru camilerde oluşur.

Cami ve cemaatle namazın diğer faydaları yanında sosyal faydası da bu kadar büyük olunca ona zarar veren anlayış ve uygulamaların ortadan kaldırılması gerekir. Şöyle ki:

Bilhassa cuma, terâvîh, vitir ve bayram namazlarında, aynı câmi içinde, aynı vakitte farklı uygulamaların yapıldığını; aynı zamanda, aynı namazın birden fazla cemâatle kılındığını, bunun sakıncalı sonuçlar doğurduğunu biliyoruz. Dinimizde tek cemaate teşvik bulunduğu, engel de bulunmadığı halde bir vakit içinde, aynı zamanda, bir camide cemâati bölerek iki imam arkasında iki bölük olarak namaz kılmanın, dînin maksadına, cemaatin teşrî hikmetine ve felsefesine ters düştüğü, buna Allah ve Rasûlü (s.a.s.)'nün râzı olmayacakları âşikârdır. Rasûlullah (s.a.s.) ve Râşid Halifeleri devrinde böyle bir uygulamanın bulunmadığı da bilinmektedir.

Bazı bölgelerde cemâatin bölünmesi şüphesiz kötü niyete dayanmamaktadır; burada yaşayan ve farklı mezheblere salik bulunan (daha çok Hanefî ve Şâfiî mezheblerine bağlı olan) Müslümanlar, ibâdetlerinin ancak böyle sahih ve geçerli olacağı inancı ile bu şekilde hareket etmektedirler. Ortada bir kusur varsa bu, cemâate değil, onlara doğru ve uygun yolu göstermeyen, böyle bir çözümde birleşmeyen, çözüm teşebbüslerini baltalayan bazı kusurlu kişilere râcidir.

Teklif edeceğimiz çözüm şekillerine geçmeden önce mezkûr davranışın hangi ictihad farklarından kaynaklandığına kısaca işaret etmekte fayda vardır:

a) Şâfiîlere göre cuma namazı bir camide kılınmalıdır. İhtiyaç bulunmadığı halde birden fazla camide kılınırsa namazı ilk bitiren cemaat dışındaki cemaatlerin cuma namazları sahih olmaz. Eğer bir ihtiyaç ve zarûret sebebiyle birden fazla camide cuma kılınıyorsa, bu takdirde namazlar sahihtir, fakat yine cemâatle öğle namazını da kılmak sünnettir. Hanefîlere göre böyle bir sünnet yoktur. Cuma namazları sahihtir.

b) Şâfiîlere göre terâvîh namazında, iki rek'atte bir selâm vermek gereklidir. Ayrıca kazâ borcu olan kimsenin müekked olsun, olmasın; sünnet namaz kılması caiz değildir. Hanefîlere göre teravihte, iki rekatte bir selâm vermek gerekli değildir. Kazaya kalmış namazları bulunan bir Müslümanın nafile kılması caizdir, hatta müekked sünnetleri kaza borcu olanın da kılması teşvik edilmiştir.

c) Şâfiîlere göre vitir namazını üç rekat olarak kılacak olanlar ya üçünü bir selâm ile kılacaklardır, yahut da iki rekatte bir selâm verecekler, sonra kalkıp tek rek'atı da bir selâm ile edâ edeceklerdir. Üç rek'atı arka arkaya kılıp, iki rek'atta bir oturup tahiyyât okumak, sonra kalkıp bir rek'at daha kılıp yine oturarak tahiyyat okuyup selâm vermek caiz değildir. Hanefîlere göre ise bu son şekil caizdir, vitir namazı böyle kılınmaktadır.

d) Bayram namazlarında da Şâfiî ve Hanefî mezhebleri arasında farklılıklar vardır. Bu cümleden olarak Şâfiîlere göre bayram namazının birinci rek'atında sübhânekeden sonra fazladan yedi tekbir, ikinci rek'atında başta fazladan beş tekbir almak sünnettir. Hanefîlerde bayram namazının birinci rek'atında sübhanekeden sonra üç tekbir, ikinci rek'atında rukûdan önce üç tekbir vardır.

Bu farklara rağmen, Şâfiî Müslümanların Hanefî imam arkasında, yahut Hanefî Müslümanların Şâfiî imam arkasında imamın mezhebine ve uygulamasına uyarak tek cemaat halinde ve tek şekilde cuma, terâvîh, vitir, bayram vb. namazlarını kılmaları mümkün ve caiz değil midir?

Aşağıda bu soruya cevap verirken aynı zamanda problemin çözüm yollarını da arzetmiş olacağız.

Bilgi ve kanaatimize göre farklı mezheblere bağlı Müslümanların birbiri arkasında tek bir cemaat olarak namaz kılmaları mümkün ve caizdir. Bunun meşru olduğunu üç esastan birine dayandırmak mümkündür:

1. Farklı mezheblerde bulunan Müslümanların birbirine imam ve cemâat olmalarını caiz görme esası: Hanefî ve Şâfiîlere göre bu caiz değildir; imam cemâatin mezhebine uygun hareket etse bile kendisi o mezhepten olmadıkça namaz mekruh olur. Ancak bu görüşün sağlam ve Müslümanlar için bağlayıcı bir delili yoktur. İctihad asırlarından sonra gelen bazı fıkıhçıların ileri sürdükleri bu görüş haklı tenkitlerle çürütülmüştür.[334] Buna karşı Mâlikî ve Hanbelî mezheblerinin görüşü "farklı mezheblere bağlı Müslümanların, birbiri arkasında namaz kılmalarının caiz olduğu ve bu takdirde imamın mezhebine göre sahih olan namazın, cemâat için de sahih olduğu" şeklindedir. İslâm'ın rûhuna, cemâat felsefesine, ilk ve örnek asırların uygulamasına uygun bulunan bu görüş tercih edilmeli ve Şâfiîler ile Hanefîler de bu esasa göre birbirine imam-cemaat olmalı, imamın mezhebine göre tek cemâat ile tek şekilde mezkûr namazları kılmalıdırlar.

2. Ülü'l-emr'in tercihinin ihtilâfı ortadan kaldırması esası: Mezhebler arasında ihtilâflı bulunan konularda ülü'l-emr bir içtihadı tercih ederek ümmetin bununla amel etmelerini emrederse bütün Müslümanlar buna uyarlar ve bu konularda hepsi tek mezhebe bağlı imiş gibi hareket ederler.[335] Bu gibi konularda dîn âlimleri ülü'l-emrdir. Bunlar bir araya gelip söz konusu edilen husûslarda tek uygulamayı tercih ve ilân ederlerse (bunu Diyanet İşleri Başkanlığı da sağlayabilir) ihtilâf ortadan kalkar ve cemaatle ibâdette birlik avdet eder.

3. Cemaatle namazın maksadından hareket ile mümkün olan fedakârlığı yapma esası: Yazının giriş kısmında cemâatin önemine ve bölünmenin mahzurlarına işaret edilmişti. Bunlar göz önüne alınarak şöyle bir uygulamaya gidilebilir:

a) Bugün cuma namazları ihtiyaca binaen birden fazla camide kılınmaktadır; çünkü cemâat bir caminin alamayacağı kadar büyümüştür. Bu durumda Şâfiîlere göre de öğle namazını, cumadan sonra cemaatle kılmak farz değil, sünnettir. Mefsedetin def'i ve iyi sonuçların temini için bu uygulamadan vazgeçilebilir.

b) Şâfiî cemâate uymak için Hanefî imam da, teravih namazında iki rek'atta bir selâm verebilir; bu uygulama Hanefîlere göre de tercih edilen bir terâvih kılma şeklidir. Kazâya niyet eden cemaatin terâvih kıldıran imama uymaları dış görünüş itibarıyla bir bölünme ifade etmediğinden dileyenin böyle yapmasına ses çıkarılmaz.

c) Vitir namazı kılınırken imam, cemâatin çoğunluğunun bağlı bulunduğu mezhepten olur, diğer mezhebe bağlı bulunanlar ise imama uymaz, vitri camide veya (tercihan) evlerinde tek başlarına kılarlar.

d) Bayram namazlarında Şâfiî mezhebinden olan Müslümanlar da Hanefî mezhebinden olan imama uyarak namazlarını kılabilirler; çünkü Şâfiîlere göre sünnet kılanın vâcib kıldırana uymasında sakınca yoktur. Ayrıca Şâfiî mezhebinden birinin, bayram namazının tekbirlerini eksik alan (yedi yerine üç tekbir alan) imama uyması caiz görülmüştür.[336]

Buraya kadar sıralanan şekiller ve esaslardan en az birine göre problemin çözülmesi, cemaatin bölünmekten kurtarılması, bir bid'atin önlenmesi ve

sünnetin ihyâsı mümkün olacaktır.

Hucurat, 49/10.

Müslim, 2564.

Buhârî, Edeb, 27.

Bkz. Hayreddin Karaman, *Dört Risâle*, İst. 1971, s. 124-130 (Yeni baskı, İz Yay., 2000).

Mecelle, Mazbata ve mad. 1801.

el-Fıkh ale'l-Mezâhib, c. I, s. 263

Peygamber Efendimiz'in, âmâ olan sahabiye namazı cemaatle kılmasını emretmesi, sahabinin de bu emre uyması, sahabeden sonra gelen nesillerin de bu yolu takip etmeleri, ayrıca toplumun engellilere, ibadetlerini yerine getirmek için, sırtlarında taşıma pahasına sahip çıkmaları bize önemli mesajları da beraberinde vermektedir

Namaza Engel Var mı?

Yrd. Doç. Dr. Ali KUMAŞ
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

İnsan, Allah'a kulluk için yaratılmıştır. İyi bir kul olmak ise Allah'ın emrettiklerini yerine getirmek, yasakladıklarından uzak durmak suretiyle gerçekleşir. Bu vesileyle Yüce Allah, hayat verdiği bütün insanların mümin olmalarını[337] ve kendisine ibadet etmelerini emretmiştir.[338] Normal şartlarda durum bu iken, bazı durumlarda ibadet sorumluluğu birtakım sebeplerin gerçekleşmesiyle birlikte kullardan düşürülmekte, bazı ibadetlerin farz oluşu için ise ek sebeplere bağlanmaktadır. Örneğin yolculuk halinde oruç tutma zorunluluğu yoktur. Belli oranda maddi imkânın ve yol emniyetinin bulunmaması durumunda hac kişiye farz olmaz. Muayyen miktarda zenginliğe sahip olmama durumunda zekât vermek farz değildir.[339] Fakat namaz kılmama ruhsatını gerektirecek neredeyse hiçbir sebep yoktur. Namaz sorumluluğunun kişiden düşmesi için ya ölümün vuku bulması veya insanın başını bile kıpırdatmaktan aciz olacak derecede ağır rahatsızlığının ya da akıl hastalığının bulunması gerekir.[340] Bu duruma aykırı bulunan tek durum ise kadınların özel halleri olup dinimiz İslam, çeşitli hikmetler gözetmek suretiyle kadınların bu şekilde namaz kılmalarını yasaklamıştır. Buna aykırı hareket edilmesi ise kişiyi Allah katında sorumlu kılar. Ayrıca hayız durumu (regl) sona erince de namazların kaza edilmesi uygun görülmemiştir.[341]

Fıkıh kitaplarında hiçbir engelin namaza mani olmadığına işaret etmek için çeşitli örneklerin hükmü üzerinde durulur. Bunlardan birisi de batan bir gemiden kurtulan ve denizin ortasında bir tahtaya tutunan kimsenin durumudur. Buna göre, denizin ortasındaki bir tahtaya tutunmuş olan bu kimsenin namaz kılması gerekir. Bunun yanında bu kimsenin nasıl namaz kılacağı da anlatılır.[342] Bu örnek ilk bakışta gerçekleşmesi çok zayıf bir konu gibi gözükse de, namazın her şartta vaktinde eda edilmesi gerektiği mesajını vermesi açısından oldukça anlamlıdır. Nitekim hangi şartlar altında olursa olsun namazın eda edilmesi gerektiğiyle ilgili Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: *"Namazını ayakta kıl, buna gücün yoksa oturarak kıl, buna da gücün yoksa yan üstü yatarak ve başınla işaret ederek kıl!"*[343] Bu hadisin metninde yer alan "îmâ" kelimesinden hareket eden âlimlerin büyük bir kısmına göre, normal şekilde namaz kılamayan kimsenin göz hareketi, hatta kalp ile niyet ederek de olsa namazını kılması gerekir. Bu açıklamasıyla Peygamber Efendimiz, namazın vaktinde eda edilmesi için insanın gücüne göre halef/alternatif hükümler de getirmektedir. Böylece diri, aklı başında olan ve Yüce Allah tarafından kendisi hakkında farklı bir hüküm verilmeyen herkesin imkânı ölçüsünde namaz kılması sağlanmış olmaktadır.

Bunun neticesinde de bedensel engeline bakılmaksızın her kulun Rabbiyle buluşması, onun huzurunda el pençe divan durması gerçekleşmektedir. Bu durum aynı zamanda *“Allah sizin şekillerinize ve mallarınıza bakmaz. Fakat O, sizin amellerinize ve kalplerinize bakar.”*[344] şeklindeki Peygamberî müjdenin tecelli etmesini de sağlamaktadır. Çünkü asıl olan, ruh ve onu şekillendiren amellerdir. Amellerin de değer kazanmasını sağlayan insanın niyetidir.[345] Yüce Rabbimiz de namazın bu yönüne *“Onlar ki namazlarında huşu içindedirler.”*[346] buyurmak suretiyle dikkat çekmektedir. Aksi durumda olanları da *“Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar* (namazlarıyla) *gösteriş yaparlar.”*[347] buyruğuyla tasvir etmektedir.

İçinde yaşadığımız zamanın en büyük problemlerinden birisi hiç şüphesiz bedensel engellilerin yalnızlaşması, topluma karışamamalarıdır. Bunun için birçok çalışmanın yapıldığı, fakat buna rağmen istenen başarının bir türlü elde edilemediği bir vakıadır. Bu anlamda cemaatle namazın muazzam birliktelik ve güzelliklere vesile olduğu bir gerçektir. Belki de Peygamber Efendimiz’in kendisine gelip de; “Ey Allah’ın Rasulü! Ben âmâ bir kişiyim. Camiye cemaatle namaz kılmak için gelmekte zorluk çekiyorum. Beni namaza getirecek kimse de yok. Evde namaz kılmam konusunda bana izin verin!” diyen Abdullah b. Ümmü Mektûm’a *“Ezanı işitiyor musun?”* diye sorması ve ardından “Evet” cevabını alması üzerine “(Farz namazları evde kılman konusunda) *senin için bir ruhsat bulamıyorum.*”[348] demesi bu amaca hizmet etmesi içindir. Sahabi de bu istikamet üzerinde yürümüştür. O kadar ki, âmâ iken namaza giden ve bu sırada ayağı takılıp kuyuya düşen, buna rağmen cemaate devam etmekten ödün vermeyen sahabinin durumu dikkat çekicidir.[349] Bütün bu uygulamalarla engellilerin hem toplumla bir olmaları, hem de namazı en faziletli şekliyle eda etmeleri sağlanmış olur. Bunun yanında Efendimiz (s.a.s.), mazereti bulunan kimselere ruhsat tanımak, hatta onlara yardımcı olmaktan da geri kalmamıştır. Nitekim bir defasında Salimoğulları’na namaz kıldıran görme engelli Itbân b. Mâlik, Peygamber Efendimiz’e “Görme güçlüğü çektiğini ve karanlık, yağmur, sel ve evi ile cami arasında bu şartlarda geçmeyi oldukça zorlaştıran bir kanalın bulunduğunu belirtmiş, haliyle evinde namaz kılmasına ruhsat vermesi için Rasûlüllah (s.a.s.)’ın, evine gelip namaz kılmasını” istemiştir. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, yanına sahabenin önde gelenlerini de alarak Itbân b. Mâlik’in evine gitmiş ve oranın bir köşesinde onlara namaz kıldırmıştır.[350]

Hayatlarını Rasulüllah’ın sünneti ile oluşturma gayreti içerisinde olan âlimler de bu istikamette hareket etmişlerdir. Nitekim Karadeniz Bölgesi’nin tanınmış âlimlerinden Hacı Ferşad Efendi’nin (ö. 1930), hayatının son zamanlarında yaşlı ve hasta olması sebebiyle camiye tek başına gidemediği, bunun üzerine öğrencilerinin kendisini sırtlarında taşıyarak cemaate götürdükleri anlatılmaktadır. Böylece hayatlarının son demlerinde bile bu âlimler, namazdan uzak kalmamış, hatta namazlarını camide cemaatle kılmaya gayret göstermişlerdir.

Peygamber Efendimiz’in, âmâ olan sahabiye namazı cemaatle kılmasını emretmesi, sahabinin de bu emre uyması, sahabeden sonra gelen nesillerin de bu yolu takip etmeleri, ayrıca toplumun engellilere, ibadetlerini yerine getirmek

için, sırtlarında taşıma pahasına sahip çıkmaları bize önemli mesajları da beraberinde vermektedir: Her insan hayatında bir engelle karşı karşıya kalabilir. Bu engel kişiyi Allah'a kulluk yapmaktan, özellikle de namaz kılmaktan, hatta camide cemaate iştirak etmekten uzaklaştırmamalıdır. Böyle bir sonucun gerçekleşmesi için de toplum olarak onlara yardımcı olmalıyız. Öncelikle, engelli ve yaşlı yakınları olarak onların namaz kılmalarını kolaylaştıracak bütün önlemleri almalıyız. Toplum ve devlet olarak engelli ve yaşlıların camiye kendi imkânlarıyla gitmeleri ve camide yardım almadan tek başlarına namaz kılmaları için gerekli olan bütün kolaylıkları sağlamalıyız. Evlerimiz ve mâbedlerimizin mimarisini buna göre inşa etmeliyiz. Bütün bu tedbirlerin yetersiz kaldığı durumlarda onların ellerinden tutmalı, hatta sırtımızda taşıma pahasına onlara sahip çıkmalı ve müminin en önemli özelliği olan namaz ile hayatlarını yaşamalarına vesile olmalıyız. Böylece *"Kim bir hayra vesile olursa, onu yapmış gibi mükâfat elde eder."*[351] müjdesine de nail olmuş oluruz. Aynı şekilde Peygamber Efendimiz, âmâya rehberliği, sağır ve dilsize anlamalarında yardım etmeyi, ihtiyaç sahibinin ihtiyacına koşmayı sadaka olarak tanımlamıştır.[352] Buna göre bütün bu iyiliklerin yapılması durumunda sadaka sevabı elde etmiş oluruz. Aksi takdirde engellilere karşı olan sorumluluklarımızı yerine getirememiş olacağımızı ve hatta böyle bir durumun Yüce Allah'ın lanetine sebep olacağını unutmamalıyız.[353]

Bu çerçevede bugün karşımıza çıkan en büyük problemlerden birisi de engelli durumda olan kardeşlerimizin camide namazlarını ne şekilde eda edecekleri meselesidir. Bununla ilgili çeşitli rahatsızlıkların hem engelliler, hem de camideki cemaat tarafından konuşulduğu bilinmektedir. Engelli kardeşlerimiz, camide rahat namaz kılmak için kendilerine uygun yer ayrılmadığı konusunda şikâyetlerini, cami cemaati de kullanılan tabureler sebebiyle saf düzeninin bozulduğu ve camideki manevi havanın zarar gördüğü ile ilgili şikâyetleri dile getirmektedirler. Bütün bu problemlere her iki tarafı da memnun edecek çözümler bulma mecburiyetimiz vardır. Bu noktada taraflara ve özellikle de camide görev yapan imam hatiplere büyük görevler düşmektedir. Bunun için atılması gereken ilk adım, engelli kardeşlerimizin, namazlarını nasıl kılacaklarıyla ilgili bilgilendirilmeleridir. Bütün cami görevlilerinin her bir engelli ile bu noktada ilgilenmesi ve ona rehberlik etmesi büyük önem arz etmektedir. Bu çerçevede tabure kullanmadan namazını herhangi bir şekilde kılabilecek durumda olanların, mutlaka namazlarını taburesiz kılmaları sağlanmalıdır. Bununla ilgili şu hususlara özellikle riayet edilmesi gerekir:

a) Namazları asli şekline uygun olarak kılmaya engel olmayan hafif bedeni rahatsızlıklar meşru mazeret olarak kabul edilmemelidir. Bu noktada uzman bir doktorun raporu ve kişinin kendi vicdani kanaati büyük önem taşımaktadır.

b) Namazlarını ayakta kılamayan kimse, herhangi bir şekilde tabure kullanmadan oturarak kılabiliyorsa, oturarak kılmalıdır. Bu oturma şekli öncelikli olarak dizleri üstünde oturarak, bu şekilde oturamıyorsa bağdaş kurarak, buna da güç yetiremiyorsa ayaklarını kıble istikametine uzatarak olmalıdır.[354]

c) Ayakta durabilen ve yere oturup kalkabildiği halde, herhangi bir rahatsızlık sebebiyle secde edemeyen kimse namaza ayakta başlamalıdır. Rükûdan sonra

yere oturarak secdeleri başını hafif öne eğerek yapmalıdır. Ardından tekrar kalkmalı ve aynı şekilde devam ederek namazını tamamlamalıdır.

d) Ayakta durabildiği halde oturduktan sonra ayağa kalkamayan kişi namaza ayakta başlamalıdır. Kıyamdan sonra rükû ve secde yaparak oturmalıdır. Geri kalan rekâtların rükûlarını oturarak ve başını hafif öne eğerek, secdelerini de asli şekliyle yapmalıdır.

e) Ayakta durmaya gücü yettiği halde rükû ve secde yapmaya gücü yetmeyen kimsenin kıyamda bulunma zorunluluğu yoktur. Fakat bu durumda olan kimsenin, kıyamda bulunduktan sonra ayaktayken başını öne eğerek rükû yapması ve ardından oturup secdeleri başını öne eğerek yapması daha uygundur. Ayağa kalkabilirse geri kalan rekâtları da bu şekilde kılmalıdır. Ayağa kalkamazsa namazına oturarak devam etmesinde herhangi bir sakınca yoktur. [355]

f) Ayakta durmaya ve rükû yapmaya gücü yettiği halde yere oturamayan kimse namaza ayakta başlamalıdır. Ardından rükû yapmalı ve tabureye oturmalıdır. Daha sonra secdeleri başını hafif öne eğerek yapmalıdır. Geri kalan rekâtlarda da kıyam ve rükûu asli haliyle, secdeyi de başıyla ima ederek kılmalıdır. Taburede namaz kılan kimsenin saf düzenini bozmamaya özellikle dikkat etmesi gerekir. Bunun için de tabureyi arka saftaki cemaatin secde edeceği yere asla koymamalıdır. Tabureyi, safında bulunduğu cemaatin hizasında yerleştirmesi gerekir. Ayrıca taburede namaz kılanlar için caminin ayrı bir yerinde muayyen bir mekânın yapılması da uygun değildir.

g) Ayakta durmaya gücü yetmeyen, yere de oturamayan kimse namazı tabure, sandalye ve benzeri bir şey üzerine oturarak, rükû için başını hafif, secde için biraz daha fazla öne eğerek kılmalıdır.[356]

h) Namazlarını oturarak kılamayan kimselerin sırtüstü uzanarak kılmaları gerekir. Bu durumda baş ve ayaklar kıbleye doğru yönelmelidir. Buna da gücü yetmiyorsa sağ tarafı üzerine yatarak yüzünü kıbleye çevirerek namaz kılmalıdır. Bu durumda rükû ve secdeleri, başı hafifçe öne doğru hareket ettirerek yerine getirmelidir.

ı) Hanefi mezhebine göre başı ile işaret ederek namaz kılamayan kimseden namaz sorumluluğu düşer. Diğer fıkıh âlimlerine göre ise göz kapakları veya kalp ile niyet edilerek namaz hareketlerinin yerine getirilmesi gerekir.

Bütün bu hükümler, namazın mutlaka kılınması gerektiğini ortaya koyması açısından büyük önem arz etmektedir. Bu konuda insanın engelli olup olmaması sonucunu değiştirmez. Sadece şekli açıdan farklılıklar söz konusu olmaktadır. Hatta kişinin engelli olması, namaz fiillerini zorlanarak yerine getirmesine rağmen Allah'a ibadet etmekten geri durmama sadakat ve samimiyeti Yüce Allah'ın rahmet ve şefkat gözüyle kendisine bakmasına ve o kimseyi dilediği mevkiye ulaştırmasına vesile olacağı unutulmamalıdır.

Âl-i İmrân, 3/179; Nisâ, 4/47, 136.

Bakara, 2/21; Hac, 22/77; Zâriyât, 51/56.

Kâsânî, *Bedâiʿus-Sanâiʿ*, II, 403-405, II, 583, III, 51-55.

İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, II, 564-575.

Buhârî, Hayız, 19, 20, 24, 25.

İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, II, 574-575.

Buhârî, Taksîru's-Salât, 19.

Müslim, Birr, 10.

İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, 97.

Mü'minûn, 23/2.

Mâ'ûn, 107/4-5.

İbn Mâce, Salât, 47.

Dârekutnî, *Sünen,* I, 167-171.

Buhârî, Ezân, 40.

Müslim, İmâre, 38.

Ahmed b. Hanbel, V, 168-169.

Ahmed b. Hanbel, V, 217, 309, 317.

İbn Tacüddîn el-Hanefî, *Ahkâmü'l-Merzâ*, 98.

İbn Tacüddîn el-Hanefî, *Ahkâmü'l-Merzâ*, 91.

İbn Tacüddîn el-Hanefî, *Ahkâmü'l-Merzâ*, 91; Din İşleri Yüksek Kurulunun 01/12/2010 Tarihli Kararı.

Cahil kimse namazın kadrini nerden bilir
Her namazda iman baştan tazelenir
"Es-salat" dese gafil başını çevirip uyur
Gafillikten ömrünü yele satar olmalı.

Hoca Ahmet Yesevi

Edebiyatımızda Cami ve Namaz

Ali AYGÜN

“Namaz, sancıma ilaç, yanık yerime merhem,
Onsuz, ebedi hayat benim olsa istemem!”

Necip Fazıl Kısakürek

Dinler, getirdikleri değer yargılarıyla insanların ve toplumların düşünce yapılarını, davranışlarını, hayat tarzlarını etkiler ve değiştirir. Sanat ve edebiyat bir toplumun kültür ve medeniyetini en iyi yansıtan aynadır. Dinî konuların, konusunu dinden alan çeşitli hayat sahnelerinin edebî eserlere yansıdığı bir gerçektir. İslam dini, toplumumuzun sosyal ve kültürel yaşamında, düşünce dünyasında köklü değişiklikler meydana getirdiği gibi kültürün önemli bir yansıması olan edebî ürünlerde de yeni şekillenmelere zemin hazırlamıştır. Bu ortak edebî malzemenin temelinde İslamî birikim vardır. Bu bağlamda camilerimiz, Kur’an ve hadislerin mesajlarını her yaş ve kültür seviyesinden insana ulaştırmıştır. Toplu ibadet yeri olma temel işlevinin yanı sıra ilim tahsil edilen, idarî, siyasî, askerî işlerin görüldüğü yer, hastane, misafirhane gibi her türlü sosyal fonksiyonların yerine getirildiği mekanlar olarak da dikkat çekmiştir. İbadetlerin zirvesi, dinin direği, Allah’ı zikrin ve O’na saygının birlikte yerine getirildiği namazın, temiz olan her mekanda kılınabilmesine karşın camilerde cemaatle kılınması teşvik edilmiştir.

Edebiyatımızda, Divan-ı Hikmet’ten itibaren İslamî motifleri görmek mümkündür. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in güzel ahlakını kendisine örnek alan Ahmet Yesevi, eserlerinde insanlara bunu öğretme ve yaşatma gayretinde olmuştur. Divan-ı Hikmet’in birçok yerinde namazla ilgili dörtlükler mevcuttur:

“Kul Hoca Ahmet Hak zikrini söyle daima
Hak’tan korkup dinmeden ağla boyuna
Namaz kılıp oruç tutup her sabah akşam
Böyle yapıp muradıma erdim ben işte.”[357]

Prof. Dr. M. Fuat Köprülü’nün:*“Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut’u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar.”*[358] dediği, Dede Korkut Hikayeleri’nde de Müslüman Oğuzlar, abdest alıp namaz kılarlar. Besmele ile başlayan ön sözde: *“Hesap gününde cuma güzel. Cuma günü okuyunca hutbe güzel. Kulak verip dinleyince ümmet güzel. Minarede ezan okuyunca müezzin güzel.”* ifadeleri Müslüman Oğuzların cuma gününün öneminin farkında olduklarını; ezanı, hutbeyi dinleyip cuma namazını eda ettiklerini göstermektedir. “Boğaç

Han" hikayesinde de: *"Sakalı uzun müezzin ezan okuduğunda."* dizesi ezanla birlikte namaz kılındığını çağrıştırmaktadır. "Bamsı Beyrek"te: *"Kudretli Oğuz Beyleri, arı sudan abdest aldılar, ak alınlarını yere koydular, iki rekat namaz kıldılar. Adı güzel Muhammed'i yad ettiler."*, *"Ezan okuttular, Aziz Tanrı adına hutbe okuttular."* ve "Uruz Bey"de: *"Yağız al atından indi. Akıp giden sudan abdest aldı. Ak alnını yere koydu, namaz kıldı. Ağladı, Kadir Tanrı'dan dilek diledi, yüzünü yere sürdü."* şeklinde geçen ifadelerde ezan okunduğunda Müslüman Oğuz Beylerinin abdest alıp namaz kıldıklarını ve Allah'a dua ettiklerini anlıyoruz.[359]

Yunus Emre de "Divan"ında birçok beyitte namazın ehemmiyetinden bahseder. Ona göre namaz, bütün işlerin, bütün ibadetlerin en üstünüdür. Gafil olmayıp namaza devam etmenin gerekliliğini birçok şiirinde şöyle vurgular:

"Sanatın yiğreği çün namaz imiş hoş pişe
Namaz kılan kişide olmaz yavuz endişe."[360]
"İşit sözümü ey gafil tanla seher vaktinde dur
Öyle buyurmuş ol kamil tanla seher vaktinde dur."[361]
"Ezan okur müezzin çağırır Allah adın
Yıkma dinin bünyadın dur erte namazına."[362]
"Müselmanam diyen kişi şartı nedir bilse gerek
Tanrı'nın buyruğun tutup beş vakit namaz kılsa gerek."[363]

Babasının vefatından sonra Konya Alaaddin Camii'nin kürsüsüne çıkıp orada yıllarca halka vaaz ederek Kur'an'ı yorumlayan Mevlana ise "Mesnevi"sinde namazdaki hareketleri anlatır. İftitah tekbiri, kıyam, rüku, secde, ka'de ve selamı yorumlar. Namazdaki bu hareketlerin gerçek anlamını kavrayarak namaz kılınması gerektiğini vurgular ve şöyle der:

"Aklını başına al da namaz yumurtasından civciv çıkar, yani namazdan manen yararlan, yoksa dane toplayan bir şey öğrenememiş kuş gibi, Allah'ın büyüklüğünü düşünmeden yere başını koyup kaldırma."[364]

Edebiyatımızda hikmetli ve öğretici şiir üstadı olan Nâbî de henüz yedi yaşındaki oğlu Ebü'l-Hayr Mehmet Çelebi adına kaleme aldığı "Hayriyye" adlı mesnevisinde oğluna namazın faziletini en müşfik şekilde dile getirir. Oğlu Mehmet Çelebi nezdinde tüm çocuklarımıza şiiriyle namaz eğitimi verir:

"Ey eksiksiz ve noksansız bahçenin gülü! Ey yaşlı babasının boynunu doğrultan oğul!

Vakti geldiği zaman hemen abdestini al. Yani dünya ile ilgili şeylerden elini ve ağzını yıka, dünyayı unut.

(…)

Çünkü müminin miracı namazdır. Sen de bu miraç konusunda gözünü aç.

Namazı sakın bir külfet gibi görüp zahmetli bir işle kıyas etme ki ona Allah tarafından bir şeref verilmiştir.

Dinin direğini dik ve İslam sarayını mamur eyle.

(…)

Bilhassa seher vaktinde hiç yatma, uyanık ol. O vakitte kendini tövbe seccadesine vakfet."[365]

"İlk Namaz" hikayesinde ise Ömer Seyfettin'in soğuk bir kış günü sabah

namazına kalkmasıyla çocukluk yıllarındaki namaz eğitimini hatırlamasını zevkle okuruz. O soğukta abdest alıp pencereden dışarıyı seyrederken çocukluk yıllarını, annesinin kendisini sabah namazı için uyandırışını, kendisine nasıl abdest aldırdığını sonra birlikte nasıl namaz kıldıklarını, annesinin namazı nasıl öğrettiğini hatırlar:

“Şimdi tesellisinden uzak bulunduğum annemi, dünyada en sevdiğim, saygı değer insanı hatırladım. On beş yıl önce, beni ilk kez sabah namazına o kaldırmıştı. Galiba yine böyle bir kıştı.

Onun odasına bitişik olan küçük odamdaki karyolamda uyurken bir öpücük gibi alnımı okşayan nazik parmaklarıyla saçlarımı tarayarak:

- Haydi Ömerciğim kalk, demişti. Kalk haydi yavrucuğum.”[366]

Bu arada soba çoktan yakılmıştır. Evin hizmetçisi Pervin de namaza kalkmıştır. Ömer’in hırkası çıkarılmış, kolları sıvanmıştır. Güğüm ve abdest leğeni hazırdır. Ömer’in yorulmaması için annesi, oğlunun altına bir oturak koymuştur. Pervin, ılık suyu Küçük Ömer’in eline dökerken anne, oğluna besmele çekmesini tembihler. Hangi uzvunu kaç kere ve nasıl yıkayacağını anlatır. Yanlışlarını düzeltir. Anne seccadeyi serer. Yeşil başörtüsünü örterek Küçük Ömer’i yanına çağırır. Sabah namazının kaç rekat olduğunu, kaçının sünnet, kaçının farz olduğunu tatlı bir ses tonuyla bir daha anlatır. Namazdan sonra nasıl dua edeceğini soran oğluna önce Müslüman olduğu için Allah’a hamd etmesini, sonra Allah’ın vatanını koruması, hasta, muhtaç Müslümanların sıhhat ve selameti için dua etmesini söyler. Okul saatine daha çok vakit olduğu söyleyen anne, oğlunu kendi yatağına yatırarak kendisi Kur’an okumaya başlar. Annesi Kur’an okurken oğlu yattığı yerden onu seyreder.

Ömer Seyfettin’in annesi, beş vakit namaz kılan, Kur’an okuyan ve dinine bağlı yaşayan, en önemlisi bu duyguları oğlu Ömer’e de aşılamak isteyen biridir. Bütün bunları oğluna örnek olarak, şefkatli ve tatlı bir dil kullanarak aktarmaktadır. Edebiyatımızda çocuğuna dinî eğitimin telkininde başarılı olmuş bir anne örneğidir.

Sait Faik Abasıyanık’ın “Semaver” hikayesinde de dinî değerleri önemseyen, beş vakit namazını kılan bir anne karşımıza çıkar. Ali ile annesinin hikayesi anlatılmaktadır “Semaver”de.

Ali’nin annesi sabahın erken saatlerinde namazını kılmış, duasını yapmış, çayı demleyip ekmekleri kızartarak kahvaltıyı hazırlamış bir şekilde içindeki “Cenab-ı Hak”la beraber oğlunu uyandırır. Mutlu bir aile havası hakimdir anne ile oğul arasında. Akşam eve döndüğünde de sabahki mutlu aile ortamının sıcaklığı aynen devam eder. Ali, yatsı namazını kılmakta olan annesiyle şakalaşmaya, onu namaz esnasında güldürmeye çalışır.

“Ali’nin annesine ölüm, bir misafir, bir başörtülü, namazında niyazında bir komşu hanım gelir gibi geldi.”[367] cümlesi hikayedeki annenin hem hayat tarzını hem ölümle ilişkisini hem de ölüm anını gözler önüne serer.[368]

Namaz eğitiminin bir örneğini de Rasim Özdenören’in “Gül Yetiştiren Adam” romanında görürüz. Torunuyla sabah namazına giden dede, torununun namazlarını ihmal etmemesini tembihler. Gül yetiştiren adam, kültürel yabancılaşmayı, değişimi, dışardaki hayatı kabullenmemiş ve bundan dolayı

dışarıya elli sene çıkmamış, bahçesinde çeşit çeşit güller yetiştirmiştir.

Romanda, torunuyla sabah namazına giden gül yetiştiren adamın, torununa namaz telkinine şahit oluruz:

“Sana bir teklifim var, dedi, yarın sabah namazına beraber gidelim.

Sabah namazına mı?

Evet, dedi adam, namazını kılıyor musun?

Okul zamanı kılamıyorum, dedi çocuk, tatillerde daha çok kılıyorum.

Her zaman kılmalısın, dedi adam, ihmal etme namazını.”[369]

Torunuyla birlikte sabah namazı için camiye giden gül yetiştiren adam, yol boyunca şehirdeki değişimi gördükçe şaşırmaktadır ve camide şaşkınlığı daha da artmaktadır.

Mehmet Akif Ersoy, Balkan Harbi ve Milli Mücadele yıllarında İstanbul ile Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde vaazlar vermiştir. Balkan Savaşı’nın başlamasından sonra Akif’in, İstanbul camilerinde yaptığı üç vaazı vardır. Vaazlarını Bayezid, Fatih ve Süleymaniye camilerinde irat etmiştir. Bu üç vaazın metinleri, zamanın yayım organı Sebilürreşat dergisinde yayımlanmıştır.[370]

Akif, 1919’da İzmir’in işgalinden sonra Anadolu’nun bazı yerlerinde konuşmalar yapmıştır. Önce Balıkesir Zağnos Paşa Camii’nde, sonra Kastamonu Nasrullah Camii’nde vaazlar vermiştir. Bu vaazları da Sebilürreşat’ta yayımlanmıştır.[371]

Safahat’ın birinci kitabının ilk şiiri “Fatih Camii”nde dinî duygulanmalar yer alır. Sabaha karşı bir mabedin görünüşüyle başlayan şiirde gecenin karanlığı, ilhadı (inançsızlığı); sabahın ilk ışıkları da ikrarı (imanı) sembolize etmektedir. Diğer taraftan Fatih Camii’nin avlusu, duvarları, kubbeleri, minareleri, kandilleri, ezan sesleri, cemaatle kılınan namazlar, başında yeşil sarık, kardeşinin elinden tutarak camiye giden çocuk Akif’i, İslam Şairi Mehmet Akif’e hazırlayan deruni duyguların büyüleyici atmosferidir. Fatih Camii, Akif’in şiirsel buluşuyla bir ibadethane değil, adeta ibadetin ta kendisidir:

“Bu bir mabed değil, Mabud’a yükselmiş bir ibadettir;
Bu bir manzar değil, didara vasıl mevkib-i enzar.”[372]

“Ezanlar” şiirinin başlangıcı: “İhtilaf-ı metali sebebiyle küre üzerinde ezansız zaman yoktur.” der. (Güneşin doğuş vaktindeki farklılıklar sebebiyle, dünya üzerinde ezansız zaman yoktur.) Buna göre bütün zaman ve mekanların Allah (c.c.)’ın zikriyle dolup taşmadığı bir an dahi geçmemektedir. Ezanlar, gülbank-ı Hak’tır. Adalet isteğiyle gökyüzüne yükselen feryada benzetilen ezanların tekrar ruh-ı rahmet olarak semadan indiği tasavvur edilmektedir. Şayet mabetler yetim kalırsa ezanlar “nesl-i meyus”un arkasından ağlayacaktır.[373]

Mehmet Akif’in “Ezanlar” şiiri ruhumuza rahmet olurken Yahya Kemal’in “Süleymaniye’de Bayram Sabahı” şiiriyle, bir ve beraber olmanın coşkusunu yaşarız bir bayram namazında. Teşrik tekbirleri vasıtasıyla şair, Süleymaniye Camii’nde coşkulu ve tarihi bir bayram namazını betimler. Süleymaniye’de Bayram Sabahı şiirinde şair, kendini bir bayram sabahı Süleymaniye Camii’nde bayram namazını beklerken bulur. Mimarı, en son din olan İslam’ın en güzel

mabedi olması için Süleymaniye Camii'ni İstanbul'un her yerinden görülebilen bu tepeye kondurmuştur. Şair, Süleymaniye Camii'ne bu bayram sabahına kadar hiç bu gözle bakmamıştır. Bundan pişmanlık duyar:

"Ulu mabed! Seni ancak bu sabah anlıyorum;
Ben de bir varisin olmakla bugün mağrurum;
Bir zaman hendeseden abide zannettimdi;
Kubben altında bu cumhura bakarken şimdi,
Senelerden beri rüyada görüp özlediğim
Cedlerin mağfiret iklimine girmiş gibiyim."[374]

diyerek bir zamanlar kıymetinin farkında olmadığı, mimari bir yapı olarak telakki ettiği Süleymaniye Camii'nin manevi atmosferini keşfeder.

Süleymaniye Camii'nde toplanan insanlar gönlü, imanı aynı ve ortak olan bir topluluktur. Bu camide kolektif bir ruh doğmuştur. Bu topluluk, hep bir ağızdan tek bir ses gibi Allah'ı anmakta ve birliktelikleri pekişmektedir.

Yahya Kemal, uzun yıllar Paris'te kalmış, milletin değerlerinden ve inanç dünyasından kopmuştur, ancak zaman zaman bu dünyayı özlemekte, garip bir hasret çekmekte, bazen bayram namazlarına bazen sabah namazlarına gitmektedir. Bir yazısında Büyükada'da ikamet ederken bayram namazına gitmeye niyetlendiğini fakat sabah uyanamamak korkusuyla uyumadığını ve vakit gelince abdest alıp camiye gittiğini anlatır. Çünkü yaşadığı modern hayat, sabah namazına uyanmaya elvermemektedir. Namazdan sonra ayandan Reşit Akif Paşa'nın şöyle dediğini nakleder:

"Bu bayram namazında iki defa mesudum hamd olsun sizlerden birini kendi başına camiye gelmiş gördüm! Berhudar ol oğlum gözlerimi kapamadan evvel bunu görmek beni müteselli etti."[375]

Ezan ve Kur'an'la ilgili de şunları dile getirir şair:

"Gezintilerimde bir hakikat keşfettim. Bu devletin iki manevi temeli vardır: Fatih'in Ayasofya minaresinden okuttuğu ezan ki hala okunuyor! Selim'in Hırka-i Saadet önünde okuttuğu Kur'an ki hala okunuyor!"[376] Böylece çocukluğunun Müslüman rüyasının devam ettiğini, bütün değişimlere rağmen milletin şuur altını ve yüreğini bu iki sesin beslediğini görür.

Doğduğu ve çocukluğunu geçirdiği Üsküp'ü anlatırken o dönemlerde ezanın kendisi üzerindeki etkisini dile getiren şair, "Ezan-ı Muhammedi" şiirini bu etkiyle kaleme almıştır:

"Emr-i bülendsin ey ezan-ı Muhammedi
Kafi değil sadana cihan-ı Muhammedi."[377]

Yahya Kemal, ezan sesi duyulmayan İstanbul semtlerinde büyüyen çocuklarımızın geleceği için de kaygılanmaktadır.[378]

"Atik-Valde'den İnen Sokakta" başlıklı şiirinin sonunda yer alan, namazsız, oruçsuz oluşundan duyduğu üzüntüyü dile getirir, hiç değilse üzülmesine şükreder:

"Onlardan ayrılış bana her an üzüntüdür;
Mademki böyle duygularım kaldı, çok şükür."[379]

Yahya Kemal'in hem öğrencisi hem de arkadaşı sayılabilen Ahmet Hamdi Tanpınar'da da bu üzüntüyü görürüz. Prof. Dr. Mehmet Kaplan, "Tanpınar'ın Şiir Dünyası" adlı eserinin ön sözünde şunu nakleder:

"Bir ramazan gecesi Tanpınar, Sultanahmet Camii'nin penceresinden adeta başkaları tarafından tanınmaktan sakınarak içeri bakarken ve ağlarken görülür. Bu küçük müşahede onun ruhunun derinliklerini bir projektör aydınlığı içinde gösterir."[380] Caminin penceresinden içeriye bakan ve ağlayan Tanpınar adeta eşiktedir.

"Bursa'da Zaman" şiirinde eşikte kalmasını rüyadan ayrı kalmanın hüznü olarak dile getiriyor adeta:

"Bursa'da bir eski cami avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su;
Orhan zamanından kalma bir duvar…
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar
Eliyor dört yana sakin bir günü.
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor bana derinden.
Yüzlerce çeşmenin serinliğinden
Ovanın yeşili göğün mavisi
Ve mimarilerin en ilahisi."[381]

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlının son dönemlerinden başlayarak Kurtuluş Savaşı'nı konu alan Tarık Buğra'nın "Küçük Ağa" romanında, Akşehir'deki Ulu Cami de önemli mekanlardan biridir. İstanbullu Hoca (Mehmed Reşid/ Küçük Ağa) ile Kuvayımilliyeciler arasındaki tartışmalar bu camide gerçekleşir. İstanbullu Hoca, hutbelerinde Kuvayımilliyeyi çok sert bir şekilde eleştirerek halkın padişahın yanında kalmasını sağlamaya çalışırken Kuvayımilliye liderlerinden Doktor Haydar Bey ve Reis Bey de hutbeden sonra söz alarak Kuvayımilliyeyi savunurlar.[382]

Sâmiha Ayverdi'nin "Mesihpaşa İmamı" romanında ise cami, sosyal bir işlev üstlenmiştir. Balkan Savaşı acılarının edebiyatımıza akislerine şahit oluruz. Romanda Mesihpaşa Camii İmamı Halis Efendi'nin caminin temizliği, tefrişatı ve camiye yerleşen muhacirlerle nasıl ilgilendiği aktarılır. Balkan Harbi neticesinde Rumeli muhacirlerinin Mesihpaşa Camii'ine sığınmaları, İmam Halis Efendi'nin onlarla ilgilenmesi ve kişisel değişimi gözler önüne serilir.[383] Bu örnek, caminin toplu ibadet yeri olma özelliğinin yanında misafirhane gibi sosyal bir fonksiyon üstlendiğinin edebiyatımıza çok güzel yansımasıdır.

Halide Edib Adıvar'ın "Sinekli Bakkal" romanında ise "mescit", mahalle halkının korktuğu ve gitmek istemediği yerlerden biri olarak karşımıza çıkar. İmam Hacı İlhami Efendi'nin buraya gelen cemaate sürekli ölüm ve cehennemden bahsetmesi ve ölüleri gömmek için düzenlediği belgelerden para alması, halkın mescidi korku ile anmasına ve mescitten ileri boyutta nefret

etmesine neden olur.[384]

İmam Hacı İlhami Efendi'nin yozlaşmış ve sömürücü kişiliğinin sindiği mahalle mescidi, mevcut haliyle oraya gelenlerin dinden korkması ve uzaklaşmasının kaynağıdır. Mekanda kendini huzursuz hisseden mahalle halkı, kendi özgürlüğünün sömürüldüğünü düşünerek mescide gelmek istemez.

Necip Fazıl da şefkati, huzuru seccadesinde bulmuş; sancıma ilaç, yanık yerime merhem demiştir namaz için. Bir akşam iş çıkışı vapurla Beylerbeyi'ndeki evine giderken bir adamla tanışır. Sohbetin ilerleyen zamanlarında Necip Fazıl adama: "Zamanımızda irşada ehliyetli bir kimse var mı? Böyle birini tanıyor musunuz?" diye sorar. Adam da: "Beyoğlu'nda, Ağa Camii'nde. Cumaları orada ders verir, Abdülhakim Efendi Hazretleri." diye cevap verir. Necip Fazıl, ünlü ressam Abidin Dino'yla Ağa Camii'ine gider. Abdülhakim Arvasi, onları Eyüp'e, Gümüşsuyu'na davet eder. Abidin Dino'yla Eyüp'e Abdülhakim Arvasi'yi ziyarete gider. Necip Fazıl, Abdülhakim Arvasi ile tanışmasının, sohbetinin etkisini kelimelerin üstünde bir tesir olarak adlandırır.

"Abdülhakim Arvasi: - Namaza ne zaman başlayacaksın?

Necip Fazıl: - Ramazanda başlayacağım efendim.

Abdülhakim Arvasi: - Hayır, 14 Şaban günü başla!

(…)

Abdülhakim Arvasi, 1940-41 sıralarında Necip Fazıl'a sorar: *'Nasıl gidiyor namazların?'* Necip Fazıl da: *'Vakitlerinde yetiştiremiyorum efendim, fakat akşamları evde, yatsı namazının edasıyla beraber bütün günü kaza ediyorum.'* der."[385]

1961'de yazdığı bir notta, 1957'den beri tuttuğu, adına "İptila Defteri" dediği hapishane notlarının sonuna namaz tablosu eklemiştir. Eda edilen namazları mavi, kaza namazlarını ise kırmızı renkle boyamıştır. Orada şöyle der: *"Namaz, efendimden aldığım feyizle, benim için her işin başı, her oluşun temeli, dinin direği… Onsuz hiçbir şey konuşamam, ne konuşur ne konuştururum."*[386]

Necip Fazıl'ın Abidin Dino'yla cuma namazına gittiği "Ağa Camii", Nazım Hikmet'in şiirinde de yer alır. Nazım Hikmet, "Ağa Camii" şiiriyle caminin İstiklal Caddesi'ndeki yalnızlığını dile getirir adeta:

"Havsalam almıyordu bu hazin hali önce.
Ah, ey zavallı cami seni böyle görünce
Dertli bir çocuk gibi imanıma bağlandım;
Allah'ımın ismini daha çok candan andım.
(…)
Bu imansız muhitte öyle yalnızsın ki sen
Bir teselli bulurdun ruhumu görebilsen!"[387]

Sezai Karakoç'ta uyuşmuş ruhlarımız için bir diriliş yeridir cami. "Taha'nın Dirilişi" şiirinde: *"Bir Taha geliyordu camilerden/ Bir daha geliyordu."*[388] diyerek camiyi adeta bir diriliş yeri olarak addeder. Diriliş camilerden başlayacaktır. Ona göre camiler, Müslümanları ölümsüzlüğün bağrına bastığı ruhun aydınlık ülkeleridir. Mihrabıyla bir tapınak, minberiyle bir toplum ve bir devlet, kürsüsüyle bir okuldur cami. Halkla cami iç içedir. Camiler, halkın etine

kemiğine kaynamıştır. Halkın hayatına kök salmış ulu bir çınardır camiler. Camiler, kıyamete kadar ezanlarıyla bütün insanlığı Allah'a çağıracak, namazıyla Müslümanı Allah'ın katına yükseltecek, hutbesiyle üstün insanlık ideali düzenini tebliğ edecek, doğruluklara yönlendirecek, eğriliklerden çevirecek, vaazıyla ilim ve ahlak, marifet ve hikmet dersini verecektir.[389]

Sezai Karakoç, caminin hayatın merkezi olduğunu belirtir. Caminin yüzü hem öteki dünyaya hem de bu dünyaya dönüktür. Toplum ilerleyişinin ilk çıkış noktasıdır cami. Hayatın her şubesine ilk ışık, camiden tutulmalıdır. Cuma namazından sonra insanların yeryüzüne dağılarak işlerine koyulmalarını buyuran İlahî kelam, camiyle hayatın birbirine kopmaz bir şekilde bağlı olduğunu, ancak vahye has bir icaz üslubuyla, ne güzel belirtmektedir. Cuma hutbesi, bir haftalık toplum hayatının İslam açısından gözden geçiren geriye doğru bir kritik, ileriye doğru da bir hamle planı getiren, hikmet ve aksiyon iç içe, bir yol aydınlığıdır. Geçmiş zamanı arıtma, gelecek zamanı ışıtmadır.[390]

Camiye böyle anlamlar yükleyen Karakoç, namazın Kur'an gibi sürekli bir mucize olduğunu vurgular. Namaz, bir ucu imana açık, öbür ucu iyilikler, doğruluklar ve üstünlüklere bağlı bir köprüdür. Bu dünyanın sıratıdır adeta namaz. Günde beş vakit gelerek kötülük fırsatlarını yok eden bir gök eridir namaz.[391]

"Her yere serptiğim tohumlar" dediği mektuplarında namazın varoluşa giden biricik yol olduğunu söyleyen Nuri Pakdil de: "Günde beş kez, **Bir Şeyi** yeniden düşünün!" diye hatırlatır namazı bizlere.

Esat'ta okunan bir ezandan etkilenişini şöyle anlatır: *"Çok etkiliyor beni, Cuma günü 'Esat-Son'da ezan okuyan adam. Ara sıra kentin dışına çık, yüksek sesle ezan oku. Ezana tanık olmamış toprak, toprak olabilir mi? Ezansız insanı düşün bir de. En küçük bir aralık bulunca oradan girip insanın kalbine anlatacağız gerçeği."*[392]

Bir eylemdir namaz, onunla var olduğumuz, teminata kavuştuğumuz. Onun için namazı kuşanmak gerekmektedir. Namaz, Allah'ın Müslümanlara verdiği ödüldür ona göre.

Nuri Pakdil'e göre kuşanmamız gereken namaz için ezanla fırınlanıp suyla polatlanmak gerekmektedir Erdem Bayazıt'ın diliyle:

"Yeryüzü bana mescit kılındı
Ant verdim toprak şahit tutuldu
Her sabah her öğle her akşam
İkindiyle yıkanarak yatsıyla donanarak
Seslerden bir sesle fırınlanıp
Sularla polatlanan benim."[393]

Sonuç

Toplumda meydana gelen inanca bağlı değişiklikler sosyal hayatı etkilediği gibi edebiyatı da etkiler. 11 ve 12. yüzyıllardan itibaren oluşturulan edebî eserlerde, bir medeniyet değişikliğinin tezahürü olan Tanzimat sonrası edebiyatımızda bile İslamî motifleri görmek mümkündür. Bu bağlamda cami ve namaz temaları hem manzum hem de mensur eserlerimizde işlenmiştir. Birlik ve beraberliğimizin

pekiştiği mekanlar olan camilerde, namazla dirilişimiz her vakit gerçekleşecek ve sanatçılarımız, *“Ulu mâbedde karıştım vatanın birliğine.”* dizesinde olduğu gibi camiyi ve namazı eserlerinde işlemeye devam edeceklerdir.

Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Hazırlayan, Hayati Bice, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2009, s. 91.

Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1999, s. 5.

Age., s. 5, 17, 21, 88, 89, 108.

Yunus Emre Divanı, Hazırlayan, Mustafa Tatçı, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 230.

Age., s. 90.

Age., s. 216.

Age., s. 116.

Mevlana, *Mesnevi*, 3. Cilt, Açıklayan, Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s. 188-190.

Yusuf Nâbî, *Hayriyye*, Hazırlayan, İskender Pala, Kapı Yayınları, İstanbul 2009, s. 39.

Ömer Seyfettin, *İlk Namaz*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 10.

Sait Faik Abasıyanık, *Semaver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 4.

Dinçer Eşitgin, Sait Faik’in Semaver Adlı Hikayesini Okurken, *Heceöykü Dergisi*, sayı 68, Nisan 2015, s. 94.

Rasim Özdenören, *Gül Yetiştiren Adam*, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 39-40.

Orhan Okay, *Mehmed Akif*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 11.

Age., s. 12.

Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2003, s. 7-10.

Age., s. 89-91.

Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul

2002, s. 11.

Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, Meb Yayınları, İstanbul 1995, s. 129.

Age., s. 125.

Yahya Kemal, *Eski Şiirin Rüzgarıyle*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2000, s. 43.

Yahya Kemal, *Aziz İstanbul*, Meb Yayınları, İstanbul 1995, s. 126.

Yahya Kemal, *Kendi Gök Kubbemiz,* İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul 2002, s. 35.

Mehmet Kaplan, *Tanpınar'ın Şiir Dünyası*, Dergah Yayınları, İstanbul 2013, s. 16.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *Şiirler,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s. 71.

Tarık Buğra, *Küçük Ağa,* İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 95.

Sâmiha Ayverdi, *Mesihpaşa İmamı*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2013, s. 161-163.

Halide Edib Adıvar, *Sinekli Bakkal*, Can Yayınları, İstanbul 2007, s. 15.

Necip Fazıl Kısakürek, *O ve Ben*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 2015, s. 155-156.

Age., s. 157.

Nazım Hikmet, *İlk Şiirler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2015, s. 117.

Sezai Karakoç, *Gün Doğmadan,* Diriliş Yayınları, İstanbul 2015, s. 358.

Sezai Karakoç, *Sütun*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2015, s. 557-559.

Age., s. 386-388.

Age., s. 599.

Nuri Pakdil, *Mektuplar I*, Edebiyat Dergisi Yayınları, Ankara 2014, s. 116.

Erdem Bayazıt, *Şiirler*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 31.

Al Fadimem bal Fadimem
Yanakları gül Fadimem
Uyan uyan sabah oldu
Namazını gıl Fadimem

Türkülerimizde Namaz

Dr. Şerife Nihal ZEYBEK
Yazar

Anadolu insanının eseri olan türkülere aslında hiç birimiz yabancı değiliz. Çünkü türküler bizim topraklarımıza, bizim kültürümüze, bizim tarihimize; kısacası bize aittir. Bu nedenle türkülerde, hepimiz kendimiz adına bir şeyler buluruz. Türküler de insanlar gibi, hâdiseler gibi farklı farklıdır; kimisi ağlatır kimisi güldürür, kimisi hüzünlendirir kimisi eğlendirir. Zaten hayatın kendisi de böyle değil midir? Türküler hayatın her yönünü anlatır, bize hayatımızı anlatır. O yüzden türkülerde düğün de vardır, ölüm de; acı da vardır, mutluluk da; öfke de vardır, tevekkül de. Bunların yanı sıra türkülerde halkın günlük yaşamı vardır; ayva çiçek açar, sabah horoz öter, Çarşamba'yı sel alır, Evreşe'nin yolları dardır. Türkülerde bir bakarsınız aşık söze '*Küp dibinde unum var*' diye havadan sudan bahsederek başlar, lakin ilerleyen dizelerde en derin mevzulara getirir lafı. Hayatın her anını yansıtan türkülerde, Müslüman Anadolu insanı için vazgeçilmez olan İslam unsurunun yer almaması düşünülemez herhalde. Bu konuda yaptığımız kapsamlı çalışmada türkülerimizde İslam'ın inanç ve ibadet boyutunun her yönüyle yer aldığını gördük.[394] Burada ise türkülerimizde namaz kavramının nasıl zikredildiğine yer vereceğiz.

Öncelikle türkülerle ilgili bazı temel bilgilere değinmek istiyoruz. Türküler genelde hece ölçüsüyle söylenmiş, manî ve koşma özelliklerine sahip, nakaratla zenginleştirilmiş halk eserleridir. Bu eserler, hece ölçüsünün beşli kalıbından, onbeşli kalıbına kadar farklı ölçülerde söylenmiştir. Türkülerin diğer edebiyat ürünlerinden en temel farkı, özünü mûsikînin teşkil etmesidir. Bestesiz bir türkü düşünülemez.

Türküler, halkın duygu ve düşüncelerini doğrudan yansıtmaları yönüyle diğer sanat eserlerine nazaran bir adım öne çıkar. Çoğu anonim olan türküler de elbet bir zamanlar bir yerlerde birileri tarafından ilk kez dillendirilmişlerdir. Fakat zamanla dilden dile, gönülden gönle akarken değişikliklere uğramış, ilk söyleyeni unutulmuştur. Bizlere ulaştığında ise artık anonim hale gelmiştir. Türküler genelde anonim olmasına rağmen türküyü yakan kimsenin kimliğinin bilindiği türküler de mevcuttur. Türküleri meydana getiren kimseye 'türkü yakıcı' veya 'âşık' denir. Âşık kelimesinin ilk anlamı bir kimseye veya bir şeye aşırı sevgiyle bağlı kimsedir.[395] Bir kişinin türkü yakması için derin bir duygu yoğunluğuna sahip olması gerekmektedir. Ancak âşık olanın söyleyecek sözü ve bunu besteleyecek hissiyatı olabilir. Bu bağlamda 'halk ozanı' anlamında kullanılan âşık kelimesinin, 'sevgili' anlamındaki âşık ile yakından alakalı bir mânâya sahip olduğu görülmektedir. Âşık ve türkü yakıcı hem güfteye hem besteye hâkim olan, çoğu zaman da çalgı aleti çalarak türküsünü söyleyen halk sanatçısıdır. Halkın

içinde yetişen âşık, kendisinin veya başkalarının şiirlerini saz eşliğinde söyleyen, halk hikâyeleri anlatan, irticâlen şiir söyleme kâbiliyetine sahip saz şairidir.

Müzik, bir toplumun inançlarını, duygularını değer yargılarını ve dünyaya bakışını yansıtır. Halk müziğini meydana getiren ve onu sahiplenerek varlığının devamına sebep olan halktır. İnsanlar kendilerinden izler buldukları, duygu ve düşüncelerine tercüman olan eserleri benimserler. Türkülerin en güzel yanı da anonim olmasıdır. Böylece halk, türküye özgürce katkıda bulunabilir, onu istediği şekle getirebilir. Dolayısıyla kültürle beraber türküler de değişimin bir parçası olurlar. Toplum ile kültür, kültür ile de müzik ayrı düşünülemez ögelerdir. Bir toplum asırlar içinde kendi estetik beğenisine uygun bir mûsikî anlayışı oluşturur ve böylece kimliğinin devamını sağlar. Müzik, dil gibi kişinin ve toplumun hatıralarıyla birleşir.

Dolambaçlı değil, sade bir anlatımın hâkim olduğu türkülerde, âşık söylemek istediğini samimi bir üslupla ifade eder. Halkımız aşkını, hasretini, sevincini, öfkesini türkülerde doğrudan dile getirir. Şu an bize ulaşmış olan türküler, uzun yılların birikiminin ve insanlık tecrübesinin bir ürünüdür. Halkın duygu ve düşüncelerini yansıtan türküler, insanımızın değer yargılarını ve dinî hassasiyetlerini de gözler önüne serer. Hayatın her anına şahitlik eden türkülerde insanın iç âleminde önemli yere sahip olan 'din' teması da sıkça yer almaktadır.

Anadolu Türkülerinde Namaz

İbadetler, Müslümanların günlük hayatında önemli yere sahiptir. Dinimiz İslam, hayatımızın her anına etki eden, bilfiil yaşanılan bir dindir. Dolayısıyla ibadet, biz müminlerin günlük hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Müslüman Anadolu insanının günlük hayatını anlatan türkülerde, ibadet ve bununla ilgili mevzûlar da yer almaktadır. Her gün vazgeçilmezimiz olan namaz, ibadetler arasında yerine getirilme sayısı bakımından ilk sıradadır. Hayatın içinden kopup gelen türküler, Anadolu insanının hayatını aracısız olarak aktarır. Dolayısıyla bir Müslümanın alâmet-i fârikası olan 'namaz', türkülerde sıkça karşımıza çıkar. Şimdi ülkemizin farklı yörelerine ait farklı türkülerde namaz bahsinin nasıl yer aldığına örnekler üzerinden bakalım.

İlk örneğimiz Karadeniz'den geliyor, Sinop yöresine ait bir türküde türkü yakıcı düğüne gelenleri, öğle namazını kılmak için kendi evine şöyle davet etmektedir:

Haydin kızlar kalkın yola duralım
Hürmüz gelin geçecek onu görelim
Öğlen namazını bizde kılalım[396]

Türkünün içinde sıradan bir şekilde yer alan son mısradan, hem türkü yakıcının hem de düğün için gelenlerin namaz kıldıklarını anlıyoruz. Bu mısra düğün zamanı gibi, telaşlı bir ortamda dahi namazın ihmal edilmediğini göstermesi bakımından önemlidir. Söylenişteki doğallık ise, namazın hayatın doğal bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Şimdi de ülkemizde yaygın olarak dinlenen ve söylenen bir türküye yer veriyoruz. Aşağıdaki dörtlükte âşık, evvela adı Fadime olan sevdiğine hitap

ederek ona iltifat ediyor. Devamında ise Fadime'ye sabah namazı vaktinin girdiğini, kalkıp namazını kılmasını söylüyor. Bu mısralardan, âşıkın ve Fadime'nin yaşamında sabah namazını kılmanın düzenlilik arzettiği anlaşılıyor. Bu dörtlük halkın günlük yaşamında namaz ibadetinin önemli yerinin olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Al Fadimem bal Fadimem
Yanakları gül Fadimem
Uyan uyan sabah oldu
Namazını gıl Fadimem[397]

Yine aşina olduğumuz bir türküden örnek veriyoruz:

Beyaz gül kırmızı gül
Güller arasından gelir
Yârim geymiş beyaz azye
Sabah namazından gelir[398]

Bu dörtlükte yer alan 'azye' kelimesinin anlamına bakarsak eğer, Anadolu'da kadınların giydiği entâri olarak bilinmekle beraber, Irak Türkmenleri arasında erkeklerin giydiği bir kıyafetin adı olduğunu görürüz.[399] Bu türkü Irak Türkmenlerinin ağırlıkta yaşadığı bir yerleşim yeri olan Kerkük yöresine ait. Dolayısıyla burada 'azye' ile erkek kıyafetinin kastedildiği ve bu türkünün bir genç kızın ağzından söylendiğini anlıyoruz.

Bu türkü Haba Abdülvehab'ın 1975'te, Kerkük'te yayınlanan bantlarından derlediği şekliyle ise şöyle karşımıza çıkmaktadır: "*Beyaz gül kırmızı gül güller arasınnan geli/ Yerım girip yeşil fıstan beyram namazınnan geli.*"[400] Burada ise gelinen namazın sabah değil, bayram namazı olduğunu görüyoruz.

İçel yöresinin Mut ilçesine ait bir türküde hakkında konuşulan kimse için "*Seccadeden kalkmaz yüzü*" denmiştir. Bu ibâreden o kimsenin çokça namaz kılıp, secde ettiği anlaşılıyor. Bir kişi tanıtılırken böyle bir ibarenin kullanılması, olumlu mana taşımaktadır. Halk arasında ibadetlerini yapmaya çalışan, güvenilir insanlar için kullanılan 'abdestli namazlı' sıfatı da aynı buna benzemektedir.

Evlerinin önü yazı
Yazıda yayılır kuzu
Seccadeden kalkmaz yüzü[401]

Yıldırım Bayezid tarafından 1392 yılında Bilecik'te yaptırılan Orhan Gazi Camii'ne halk arasında Kurşunlu Cami denilmektedir. Aşağıdaki örnek Bilecik yöresine ait olduğundan, zikredilen camiinin Orhan Gazi Camii olduğunu söyleyebiliriz. Burada türkü yakıcı, namazın sünnetini kılarken, farzı unuttuğunu söylüyor. Tüm ibadetlerde olduğu gibi namazda da esas yerine getirilmesi gereken kısım farzdır. Burada türkü yakıcının sünnet ve farz hakkında yeterli bilgiye sahip olduğu; unutulan namazın kasıtlı olarak 'farz' namaz olarak belirtildiği anlaşılıyor. Zira burada âşığın demek istediği şudur: " Yârimi görünce

ne yapacağımı şaşırdım, namazın sünnetini kıldım da esas önemli olan kısmını yani farzını unuttum.”

Kurşunlu camide kıldım namazı
Sünneti kılarken unuttum farzı
Ben yâri görünce niderim nazı[402]

Manisa yöresine ait şu türküde de namaz kılmak günlük hayatın içinde, olağan bir eylem şeklinde zikrediliyor ve namaz kılınan yerin adı ise konum bilgisi vermek için belirtiliyor:

Erken öter Göveli'nin de furazı
Urgannara geçmiş Çerkez Ali'nin de boğazı
Arap deresinde kıldım namazı[403]

Bilindiği üzere vakit, namazın farzlarındandır. Her namaz ancak kendi vaktinde eda edilir. Namaz kılanlar, vakitleri düzenli olarak takip etmek durumundadır. Çünkü namaz vakitleri güneşin dünyaya ve dünyanın güneşe konumuna göre sürekli değişmektedir. Namazını vaktinde edâ etme niyetinde olan insan, günlük işlerini namaz vakitlerine göre ayarlar. Dolayısıyla günde beş vakit kılınan namaz, biz Müslümanların hayatında zaman kavramı olarak önemli rol oynar. Anadolu insanının zaman kavramında namazın etkisini, türküler üzerinden misallerle görebiliriz.

Aşağıda ikindi ezanı ile başlayan, akşam ezanı ile biten zaman diliminden bahsedilerek kısaca “*Akşamınan ikindinin arası*” denilmiştir:

Akşamınan ikindinin arası
Yaktı beni kaşlarının karası
Sende hançer bende kurşun yarası[404]

İkindi ezanının vakti, akşam ezanının vaktinden önce olduğu için, burada evvelâ ikindi vaktinin zikredilmesi uygun olurdu. Fakat ‘ikindinin' ile ‘kaşlarının' arasında kafiye uyumunun sağlanması amacıyla önce akşam vaktine yer verildiğini anlıyoruz.

Sivas yöresine ait bu dörtlükte âşık, sevdiğinin geleceği ümidiyle yatsı namazı vaktine kadar beklediğini söylüyor. Burada ağız farklılığı nedeniyle “yatsı” yerine “yassı” denildiğini görüyoruz:

Entarisi dım dım yar
Gelir diye umdum yar
Yassıya kadar bekledim
Gözlerimi yumdum yar[405]

Yukarıdaki dörtlüğe günümüzün şehir yaşamından baktığımızda anlamakta zorluk çekebiliriz. Ama bir türküyü yakıldığı dönem ve koşullarda değerlendirmemiz gerekir. Evlerde elektrik kullanımının olmadığı zamanlarda

insanlar yatsı namazını kılmak için yatsı vaktinin girmesini bekler ve namazlarını edâ ederek yatarlarmış. Bunun yanı sıra elektriğin kullanıldığı günümüzde dahi, uzun yaz günlerinde sabah erken kalkıp tarlaya çalışmaya giden köylüler, yatsı ezanına kadar ancak uyanık kalır, namazlarını kılıp hemen yatarlar. Yani yatsı vaktinin girmesi uyanık olarak kalmanın adeta son sınırıdır. Afyon'a ait aşağıdaki örnekte de aynı şekilde yatsı yerine 'yassı' şeklinde kullanım görüyoruz:

Yassıya varmadan güveyi koyarlar
Dengini dengine arar bulurlar
Öksüzün nikâhını yolda kıyarlar[406]

Düğün merasimin anlatıldığı yukarıdaki türküde, yatsı namazının vaktinden önce güveyinin, gelin odasına girdiği söyleniyor. Halkımızın düğün merasimini bile namaz vakitlerine göre düzenlemesi, İslâm'ın halkın yaşamına olan etkisini açıkça sergiliyor. 'Genç Osman türküsü' belki de ülkemizde yaygın olarak söylenen kahramanlık türkülerinin başında gelir. Aşağıdaki dörtlüklerde sabah namazı vaktinde gerçekleşen çatışma anlatılılıyor:

Bir sabah namazı tozdan dumandan
Gılıcın gabzası görülmez gandan
Yan anam yan bana derler genç Osman
Yiğitlere serdar oldu genç Osman
Bir sabah namazı bedenden aştı
Kellesi düştü de gine savaştı
Nice kafirlerin tedbiri şaştı
Şehitlere serdar oldu genç Osman[407]

Bu dörtlük, ölen birinin ardından ağıt niteliğinde söylenen bir türküden alınmıştır. Ölen şahsın adının Ömer olduğu anlıyoruz:

Susânesin serin versin
Ömeri'mi yuyan hoca
Terâviyi kıldırdı da
Sancıya dutulduğu gece[408]

Ömer'in hastalığının birden zuhur ettiğini belirtmek için, sancısının başladığı gece cemaate teravih namazı kıldırdığı ifade edilmiş. Teravih namazı cemaatle kılınabilen en uzun namaz olması nedeniyle belirli bir güç ister. Vefat eden kimse bu uzun namazı kıldırabildiğine göre sancısı başlamadan önce iyi durumda olduğu anlaşılıyor. Burada da basit bir söyleşiye rağmen ince bir düşünce görüyoruz. Türkülere asıl kıymetini veren de işte bu yalınlığın içinde barındırdığı derin anlamdır. Türküler bir anda söyleniverir ama aslında onu söyleyenin geniş bir alt yapısı vardır.

Ezan, Müslümanlara namaz vaktinin girdiğini bildirmek ve onları namaza davet etmek maksadıyla insanların duyabileceği şekilde günde beş defa Arapça olarak okunan belirli cümlelerdir. Ülkemizde en küçük yerleşim yerinde dahi cami

bulunur ve ezan okunur. Halkımızın günlük yaşamında yeri olan ezan, türkülere de yansımıştır. Gelen dörtlük beşeri aşkı anlatan bir türküye ait olmakla beraber sabah ezanı hakkında etkileyici ifadeler ihtivâ ediyor. Sabah ezanı, herkesin uykuda bulunduğu, sessizliğin hâkim olduğu bir ortamda okunduğu için, insanın ruhsal dünyasına daha çok hitap etmektedir:

Sabah da namazında ezan da okunur
Ezanın sesleri de bize dokunur[409]

Türkülerin belirli mekanlarla sınırlamak mümkün olmaz. Anonim olan türküler, dilden dile aktarılarak geniş alanlara yayılır. Özellikle birbirine yakın coğrafyalarda aynı veya benzer mısraları görmek sıradan bir durumdur. Yukarıdaki dizeler Burdur'a aittir. Burdur'a sınır komşusu olan Denizli yöresine ait bir başka türküde ise benzer şekilde "*Ezanın sesleri de ciğerime dokunur*" [410] dizesi yer alır.

Şu meşhur türküde ezan, zaman kavramı olarak kullanılmıştır. Sabah ezanı okunurken uyanıldığı söylenerek, güneş doğmadan kalkıldığı belirtilmiştir. Böylece burçak tarlasının yoğun iş temposundan bahsedilir:

Sabahınan kalkdım ezan da sesi var
Ezan sesi değil burçak yası var
Sorun şu adamın kaç tarlası var[411]

Muğla ve Muş yörelerine ait şu dizelerde de ezan zaman kavramı olarak karşımıza çıkar: *"Öğle ezanı okundu aman / İliyem çiçek dakındı*"[412], "*Sabahtır ezana bak / Kabrimi kazana bak*"[413]

Gelen örnekteki türkü, ölen bir kimsenin dilinden söylenmiştir. Akşam ezanında çarşıdan geçtiğini söyleyerek, her şeyin yolunda olduğunu ifade etmektedir. Ölüm hadisesinin çok ani geliştiğini belirtmek için ise yatsı vakti girmeden halkın bu ölüm hakkında konuştuğu belirtiliyor. Akşam namazının vakti, diğer namaz vakitlerine nazaran genelde en kısa süreye sahip olandır. Hatta bu sebeple geleneğimizde akşam namazının hemen kılınması tavsiye edilir. Burada ölümün ne kadar ani olduğunu vurgulamak için kasıtlı olarak bu vakitlerin kullanıldığını düşünülmektedir.

Akşam da ezanında (aman) çarşıdan geçdim
Ecel şerbetini de (aman) içdim de geçdim (vay)
Yatsıya varmadan dillere düştüm (aman)[414]

Çankırı yöresinden bir örnekte ise akşam ezanını duyan türkü yakıcı, böylece akşam olduğunu ve bir günün daha nihâyete erdiğini anlamaktadır. Günün son ışıklarıyla yaşadığı hayatın değerlendirmesini yapan türkü yakıcı, akşam hüznüyle yalnızlığını bir kez daha hissetmektedir:

Yine akşam oldu ezen sesi var
Hep ellerin yâreni var eşi var

Ben garibin şu cihanda nesi var[415]

Sonuç

Türküler, tamamen halkın eseridir. Halk beğendiği, kendinden izler bulduğu türküyü benimser, sahiplenir ve onun yayılıp, yaşamasına imkan sağlar. Türkülerin büyük çoğunluğu anonim eserlerdir. Türküler anonim olduğundan eskimez, zamanla beraber yenilenir.

Türküler, ele kağıt kalem alınıp, hesap yapılarak yazılmaz. İrticalen, içten geldiği gibi, gönülden geçenlerin dilden dökülmesi şeklinde ortaya çıkar. Bu nedenle Anadolu insanının iç dünyasını alenî olarak sergiler. Türkülerden hareketle halkın yaşamı ve duygu dünyası anlaşılabilir. Türkülerde insanın iç âleminde önemli yere sahip olan ‘din’ teması da sıkça yer alır. Bu çalışmada türkülerde namaz ibadetinin nasıl yer aldığını örnekler üzerinden ortaya koymaya çalıştık. Namazın, ülkemizin farklı yörelerine ait türkülerinde zikredildiğini gördük.

Türkülerde yer alan dinî motifler kimi yerde tamamen dinî kaygılarla ve İslamî bilinçle zikredilirken bazen de günlük hayatın içinde sıradan bir öge gibi yer alır. Bir dinî kavramın türküde yer alması, türkü yakıcının ve o türkünün yaşamasına izin veren halkın hayatında o dinî ögenin varlığını gösterir. Bunu daha iyi anlamanın en kolay şekli, günümüz eserlerine bakmaktır. Günümüzde meydana getirilen şarkılarda dinî motiflerin neredeyse hiç yer almadığı görülmektedir. Türkülerde dinî motiflerin bazen ‘öylesine’ kullanılmış olması bile türkünün yakıldığı ortamın İslamî izler taşıdığını göstermesi bakımından önemlidir. Zira küpün içinde ne varsa, dışına o sızar. İslamî kültür içinde yetişen ve yaşayan türkü yakıcı, bunu türküsüne ister istemez yansıtır.

Türkülerin içinde sıradan bir şekilde yer alan namazla ilgili ifadeleri şöyle okuyabiliriz. Türkü yakıcının hayatında namaz zaten sıradan bir konuma aittir, yani yaşamın rutini içinde yer alır. Çünkü o, bu ibadeti günde beş kere yerine getirmektedir. Dolayısıyla türkü yakıcı, dünyalık mevzuların yer aldığı bir türküde rahatlıkla namazdan bahseder. Zira hayatında bunların hepsi iç içedir. Namazdan bahsetmek için illaki tamamen dinî muhtevaya sahip bir eser meydana getirmesi gerekmez. Çünkü onun hayatında din başka bir yerde, günlük hayat başka bir yerde değildir. Onun için namaz, hayatın ayrılmaz parçasıdır.

Türküler meydana geldiği toplumun aynasıdır. Bu bağlamda Anadolu türkülerinin Müslüman Anadolu insanını yansıttığını söyleyebiliriz. Türkülerden hareketle şunu ifade edebiliriz ki; Anadolu insanı İslam dinini özümsemiş, hayat tarzı olarak kabul etmiş ve İslam’ın temel ibadeti olan namaza türkülerinde yer vermiştir.

bk. Şerife Nihal Zeybek, “Türkülerimizde Dinî Motifler (Trt Repertuarı Kapsamında)”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2014.

TDK Türkçe Sözlük, “Âşık”, 2011, s. 174.

Üç Gün Evvel Geldi Gelin Alıcı, Sinop, Rep. No: 146.

Evlerinin Önü Yoldur (Al Fadimem), Afyon / Emirdağ, Rep. No: 3505.

Beyaz Gül Kırmızı Gül, Kerkük, Rep. No: 3071.

bk. Mehmet Özbek, “Azye”, *Türkülerin Dili - Sözlük*, Ötüken Neşriyat, İst. 2009, s. 80.

bk. Ata Terzibaşı, *Kerkük Havaları*, Ötüken Neşriyat, İst. 1980, s. 158.

Evlerinin Önü Kavak, İçel / Mut, Rep. No: 2284

Ben Yâre Yolladım Bir Elmas Kutu, Bilecik, Rep. No: 1340.

Gadife’nin Endazesi Mecide, Manisa / Gördes, Rep. No: 3292.

Elma İdim Günden Yana Yarıldım, Orta Anadolu, Rep. No: 1795.

Entarisi Dım Dım Yar, Sivas, Rep. No: 1281.

Yassıya Varmadan Güveyi Koyarlar, Afyon, Rep. No: 1122.

Bir Sabah Namazı Tozdan Dumandan, Kastamonu, Rep. No: 3466.

Yoruldum Yola Oturdum Orta Anadolu - Orta Toroslar, Rep. No: 443.

Kahbe de Gençlik Geldi Geçti Yel Gibi, Burdur / Dirmil, Rep. No: 259.

Akşamlar Oldu Gine Bastı Kareler, Denizli / Acıpayam, Rep. No: 21.

Sabahınan Kalkdım Südü Pişirdim, Yozgat, Rep. No: 792; Sabahtan Kalktım Ki Ezen Sesi Var, Tokat - Sivas Yöreleri, Rep. No: 593b.

İliyem Geçip Gider, Muğla/Bodrum/Yeniköy, Rep. No: 4284.

Kırtakanda Bir Kuş Var, Muş, Rep. No: 669

Salih De Ata Biner Güççük Bey Gibi, Afyon, Rep. No: 3338.

Yine Akşam Oldu Ezen Sesi Var, Çankırı, Rep. No: 1908.